

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КРАСНОАРМІЙСЬКИЙ ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
„ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

Навчальний посібник
„КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО”

(для студентів економічних спеціальностей)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КРАСНОАРМІЙСЬКИЙ ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
„ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

Навчальний посібник
„КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО”

(для студентів економічних спеціальностей)

КРАСНОАРМІЙСЬК-2012

УДК 343.9

Навчальний посібник з дисципліни „КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО” (для студентів економічних спеціальностей)/ Укл. Василенко А.І. – Красноармійськ: Красноармійський індустріальний інститут ДВНЗ «ДонНТУ», 2012р. – 173 с.

У посібнику розкриваються основні питання Загальної частини кримінального права України. Поміщено лекційний матеріал, питання для підготовки до модулів студентів денного відділення та до іспиту студентів заочного відділення.

Укладач: Василенко Анатолій Іванович

Рецензент: доцент кафедри СГП
Дяченко Наталія Іванівна

Розглянуто на засіданні
кафедри соціально-гуманітарної
підготовки КП ДонНТУ
«__»_____2012р. Протокол № _

Затверджено на засіданні
навчально-видавничої ради ДонНТУ
«23» 03 2012р. Протокол № 3

© Василенко А.І. КП ДВНЗ «ДонНТУ», 2012

ЗМІСТ

1. Загальні положення	6
2. Мета і завдання курсу	6
3. Навчально-тематичний план дисципліни	7
4. Тематичний зміст лекційних занять	7
5. Лекційний матеріал	12
6. Питання для підготовки до екзамену та заліку (для студентів заочного відділення)	168
Список рекомендованої літератури	170

1. Загальні положення

В період розбудови Української держави велика роль надається боротьбі з негативними чинниками, які ще є в державі.

Юридичною базою боротьби зі злочинністю є кримінальне законодавство, яке складається з нормативних актів держави, зведених у Кримінальному кодексі України.

Кримінальний кодекс України є єдиним нормативним документом, за яким особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності.

Зростання злочинності в Україні, особливо організованої, насильницької та корисливої, що спостерігається в останні роки, викликано перехідним періодом розвитку України і деякими іншими негативними чинниками.

Перед суспільством поставлена мета припинення зростання злочинності, їх істотної охорони. Для цього держава впроваджує політичні, економічні, організаційні, законодавчі та інші заходи.

При цьому особлива роль відведена молодому поколінню – студентству, яке після отримання освіти буде розбудовувати державу.

Щоб це законодавство було досить ефективним, необхідно правильно його застосовувати. Крім цього слід ґрунтовно вивчати законодавство.

Розпочинаючи таке вивчення, треба мати на увазі, що поняття "кримінальне право" вживається в двох значеннях, а саме:

Кримінальне право – це галузь права (одна із галузей – кримінальне законодавство). Звідси кримінальним правом іменують закони, тобто нормативні акти, в яких містяться положення цієї галузі права.

Однак під кримінальним правом розуміють і науку кримінального права, тобто теорію кримінального права, наукову дисципліну, доктрину.

2. Мета і завдання курсу

Зростання злочинності в Україні вимагає від суспільства вивчення кримінального законодавства, його витоків аналізу та профілактичних заходів.

Захист прав та злочинних посягань передбачено в Основному Законі – Конституції України та Кримінальному кодексі України.

Студенти, як потенційні керівники підприємств, установ при займанні службових посад повинні керувати Законом та не допускати порушень кримінального права.

Студенти повинні знати:

- основні принципи кримінального права;
- джерела кримінального права та його витоків;
- бути ознайомлені з нормативними матеріалами та Кримінальним Кодексом України, порядком притягнення до відповідальності.

Найважливішим завданням курсу є надання студентам глибоких знань щодо основних положень кримінального права, його застосування, відповідальності, вміти відрізнити злочин від правопорушення.

3. Навчально-тематичний план дисципліни „Кримінальне право”

Види навчальних занять	Всього		Семестри	
	Годин	Кредитів ECTS	7-й	8-й
Загальний обсяг дисципліни	186		81	105
1. Аудиторні заняття	93		48	45
З них: 1.1. Лекції	62		32	30
1.2. Лабораторні заняття				
1.3. Практичні заняття	31		16	15
1.4. Семінарські заняття				
2. Самостійна робота	93		33	60
З них:				
2.1. Опрацювання лекційного матеріалу.	34		16	18
2.2. Підготовка до лабораторних робіт.				
2.3. Підготовка до практичних занять.	27		9	18
2.4. Підготовка до семінарів.				
2.5. СРС у модульні тижні (підготовка до модульного контролю та його складання) .	8		8	
2.6. Підготовка до заліків, які проводяться під час занять.				
2.7. Виконання курсового проекту.				
2.8. Виконання курсової роботи.				
2.9. Виконання індивідуальних домашніх завдань.				
2.10. Самостійне опрацювання розділів навчальної програми, які не викладаються на лекціях, але обов'язково виносяться на модульний контроль та екзамен.	24			24

4. Тематичний зміст лекційних занять

ТЕМА 1. Поняття кримінального права

Предмет і завдання кримінального права. Метод кримінального права. Система кримінального права. Наука кримінального права. Зв'язок кримінального права з іншими галузями права.

ТЕМА 2. Принципи кримінального права

Поняття принципів кримінального права. Загальні принципи кримінального

права. Спеціальні принципи кримінального права.

ТЕМА 3. Закон про кримінальну відповідальність

Поняття закону про кримінальну відповідальність. Структура Кримінального кодексу: загальна та особлива частина. Диспозиція. Санкція. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність. Прийоми (засоби) тлумачення законів про кримінальну відповідальність. Тлумачення за обсягом (результатом). Застосування закону за аналогією.

ТЕМА 4. Межі чинності кримінальних законів

Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі. Оприлюднення закону. Зворотня дія закону про кримінальну відповідальність у часі. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі. Територіальний принцип. Іноземні громадяни, які користуються дипломатичним імунітетом. Принцип громадянства. Космополітичний (універсальний) принцип. Реальний принцип. Видача осіб.

ТЕМА 5. Поняття злочину

Визначення поняття злочину: формальне, матеріальне, формально-матеріальне. Суспільна небезпечність. Винність. Протиправність. Караність. Значення ч.2 ст. 11 КК України для поняття злочину. Відмінність злочину від інших правопорушень. Класифікація злочинів.

ТЕМА 6. Поняття і підстави кримінальної відповідальності

Поняття кримінальної відповідальності. Принципи кримінальної відповідальності. Мета та функції кримінальної відповідальності.

ТЕМА 7. Юридичний склад злочину

Поняття і значення складу злочину. Елементи і ознаки складу злочину: об'єкт злочину, об'єктивна сторона, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона. Види складу злочинів: за ступенем суспільної небезпечності; за структурою, тобто за способом описування ознак складу в законі; за особливістю законодавчого конструювання. Кваліфікація злочинів.

ТЕМА 8 Об'єкт злочину

Поняття об'єкта злочину. Предмет злочину. Предмет злочинного впливу. Види об'єктів злочинів: загальний об'єкт, родовий (груповий) об'єкт, безпосередній об'єкт, основний безпосередній об'єкт, додатковий безпосередній об'єкт (додатковий обов'язків об'єкт, додатковий факультативний об'єкт).

ТЕМА 9. Об'єктивна сторона складу злочину

Поняття і значення об'єктивної сторони злочину. Ознаки об'єктивної сторони

злочину. Суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність). Умови кримінальної відповідальності за злочинну бездіяльність. Непереборна сила, непереборний фізичний примус, психічний примус та їх значення для вирішення питання про кримінальну відповідальність за суспільно небезпечну дію або бездіяльність. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, значення. Причинний зв'язок між діянням (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками. Місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення злочину.

ТЕМА 10. Суб'єкт злочину

Поняття і види суб'єктів злочину. Осудність. Поняття неосудності. Формула неосудності. Критерії неосудності: медичний (хронічна психічна хвороба, тимчасовий розклад психічної діяльності, недоумство (олігофренія), інший хворобливий стан; юридичний (інтелектуальна ознака критерію неосудності, вольова ознака критерію неосудності, тяжкість захворювання); психічний стан на час вчинення суспільно небезпечного діяння. Обмежена осудність. Відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння.

ТЕМА 11. Суб'єктивна сторона складу злочину

Поняття і значення суб'єктивної сторони злочину. Поняття і значення вини. Зміст вини. Форми вини. Ступінь вини. Умисел та його види: прямий, непрямий. Відмінність непрямого умислу від прямого. Особливості умислу в злочинах з формальним складом. Інші види умислу. Визначений умисел. Невизначений умисел. Необережність та її види. Злочинна самовпевненість (самонавіяність). Злочинна недбалість. Змішана форма вини. Мотив і мета злочину. Помилка та її значення для кримінальної відповідальності.

ТЕМА 12. Стадії вчинення умисного злочину

Поняття стадій злочину. Стадії вчинення злочину. Види стадій вчинення злочину. Поняття закінченого злочину. Момент закінчення злочинів із матеріальним, формальним та усіченим складом. Поняття незакінченого злочину. Види незакінченого злочину. Готування до злочину, його об'єктивні і суб'єктивні ознаки. Види готування до злочину. Підшукування засобів чи знарядь для вчинення злочину. Пристосування засобів чи знарядь для вчинення злочину. Підшукування співучасників. Змова на вчинення злочину. Усунення перешкод. Умисно створення умов для вчинення злочину. Відмежування готування до злочину від виявлення умислу. Замах на злочин. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин (за готування до злочину і за замах на злочин). Добровільна відмова від вчинення злочину.

ТЕМА 13. Співучасть у злочині

Поняття і ознаки співучасті. Види співучасників: виконавець, організатор,

підбурювач. Форми співучасті. Відповідальність співучасників. Спеціальні питання відповідальності за співучасть. Причетність до злочину.

ТЕМА 14. Множинність злочинів

Поняття і види множинності злочинів. Одиночний злочин. Повторність злочинів. Сукупність злочинів. Рецидив злочинів. Правові наслідки множинності (повторності, сукупності та рецидиву) злочинів.

ТЕМА 15. Обставини, що виключають злочинність діяння

Поняття і види обставин, що виключають злочинність діяння. Необхідна оборона. Перевищення меж необхідної оборони. Затримання особи, яка вчинила злочин. Правомірне затримання злочинця потерпілими або іншими особами. Мета затримання. Перевищення меж заподіяння шкоди злочинцю при його затриманні.

ТЕМА 16. Звільнення від кримінальної відповідальності

Поняття і види звільнення від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст.45 КК). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст.46 КК). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст.47 КК). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст.48 КК). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК).

ТЕМА 17. Поняття та мета покарання

Поняття покарання. Ознаки покарання. Мета покарання. Мета спеціального покарання.

ТЕМА 18. Система і види покарань

Система покарань. Класифікація покарань за певними ознаками, закріпленими у кримінальному законі. Суб'єкт, до якого застосовують покарання. Можливість визначення строку покарання. Основні покарання (громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк). Додаткові покарання (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскація майна). Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

ТЕМА 19. Загальні положення призначення покарання

Принципи призначення покарання. Загальні засади призначення покарання.

Обставини, які пом'якшують і обтяжують покарання. Призначення покарання за незакінчений злочин і за злочин, вчинений у співучасті. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Призначення покарання за сукупністю злочинів. Призначення покарання за сукупністю вироків. Правила складання покарань і зарахування строку ув'язнення.

ТЕМА 20. Призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків. Призначення покарання за сукупністю злочинів. Призначення покарання за сукупністю вироків. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

ТЕМА 21. Звільнення від покарання та його відбування

Поняття звільнення від покарання та його види. Звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпечності. Звільнення від відбування покарання з випробуванням. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Заміна не відбутої частини покарання більш м'яким. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Звільнення від покарання за хворобою. Амністія і помилування.

ТЕМА 22. Судимість, її правової наслідки, порядок зняття та погашення

Поняття судимості. Особи, що не мають судимості. Кримінально-правові наслідки для особи, яка, маючи судимість, знову вчинює злочин. Погашення судимості. Поняття зняття судимості. Умови зняття судимості.

ТЕМА 23. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування

Примусові заходи медичного характеру. Поняття та підстави застосування примусових заходів медичного характеру. Особи, до яких можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Перелік примусових заходів медичного характеру. Падання амбулаторної психіатричної допомоги. Госпіталізація до психіатричного закладу. Примусове лікування.

ТЕМА 24. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосування примусових заходів виховного характеру. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Погашення і зняття

судимості.

ТЕМА 25. Основні положення Загальної частини кримінального права зарубіжних країн

Кримінальне право романо-германської сім'ї. Кримінальне право Великої Британії та США. Кримінальне право Росії.

ТЕМА 26. Основи кримінально-виконавчого права

Загальні положення виправно-трудового законодавства України. Виправно-трудові установи. Виконання покарання у вигляді громадських робіт. Виконання покарання у вигляді виправних робіт. Виконання покарання у вигляді арешту. Виконання покарання у вигляді обмеження волі.

5. Лекційний матеріал

Тема 1. Поняття кримінального права

1 питання. Предмет і завдання кримінального права.

2 питання. Метод кримінального права.

3 питання. Система кримінального права.

4 питання. Наука кримінального права.

5 питання. Зв'язок кримінального права з іншими галузями права.

1 питання. Предмет і завдання кримінального права

КП:1) являє собою систему юридичних норм, встановлених у суспільстві. 2) його норми встановлюються лише вищими органами законодавчої влади і закріплюються у відповідних законах. Це так зване позитивне право, або чинне право. Саме тому КП має формальну визначеність. 3) має свій предмет і метод правового регулювання.

Завдання кримінального права (ст. 1 КК) - правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

2 питання. Метод кримінального права

Метод правового регулювання кримінального права має дві складові: 1) визначення того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами; 2) які покарання застосовуються до осіб, що вчинили злочини.

Підставою кримінальної відповідальності служить наявність у суспільно небезпечному діянні особи складу злочину, визначеного у конкретній статті Особливої частини Кримінального кодексу України. Застосування ж конкретних норм кримінального закону вимагає встановлення відповідності

об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинного діяння з ознаками складу злочину, описаними в конкретній нормі закону.

Кримінальна відповідальність — це обов'язок особи, яка винна у вчиненні злочину, зазнавати заходів державного впливу, що полягає в передбаченому законом обмеженні її прав і свобод та реалізується з моменту винесення судом обвинувального вироку.

Реалізація кримінальної відповідальності здійснюється у формі кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих правовідносин. Тобто, кримінальна відповідальність з моменту свого виникнення обумовлює обов'язок особи, яка вчинила злочин, підкорятися вимогам органів розслідування та суду. Покарання являє собою одну з форм реалізації кримінальної відповідальності.

3 питання. Система кримінального права

Загальна частина Кримінального кодексу містить норми загального значення; їхня дія поширюється на всі приписи Особливої частини Кодексу. Норми Загальної частини вміщені в п'ятнадцяти розділах і складають в сукупності 108 статей. Ці норми визначають:

- завдання Кримінального кодексу;
- підстави кримінальної відповідальності;
- чинність Кримінального кодексу щодо діянь, учинених на території України та за її межами;
- чинність кримінального закону в часі;
- поняття злочину;
- форми вини;
- обставини, що містять суспільну небезпечність або протиправність діяння;
- стадії вчинення злочину;
- співучасть у злочині;
- види покарань;
- загальні засади призначення покарання;
- погашення та зняття судимості тощо.

Сутність і призначення норм Загальної частини Кримінального кодексу виявляються лише в органічній єдності з положеннями його Особливої частини. Остання складається з двадцяти розділів і містить 339 статей, у яких визначаються:

- конкретні норми, які забороняють вчиняти те чи інше діяння;
- відповідне покарання винної особи за порушення цих норм;
- підстави й умови, за наявності яких особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 289);

- окремі поняття (повторність злочину — п. 1 примітки до ст. 185, бюджетні кошти — п. 1 примітки до ст. 210, транспортні засоби — примітка до ст. 286, незаконне заволодіння транспортними засобами — п. 1 примітки до ст. 289 тощо).

4 питання. Наука кримінального права

Наука кримінального права — це система наукових положень і поглядів щодо самого кримінального закону, практики його застосування, підстав і меж кримінальної відповідальності, історії та перспектив розвитку кримінального права в Україні та за кордоном.

Наука кримінального права вивчає діяльність правоохоронних органів та суду щодо застосування ними кримінального закону. Вона вивчає та узагальнює практику судів із застосування ними законодавства щодо окремих видів злочинів і дає відповідні рекомендації для подальшого удосконалення такої практики.

Наука кримінального права приділяє також увагу вивченню підстав звільнення від покарання, застосування більш м'яких видів покарання, ефективність дії цих інститутів.

5 питання. Зв'язок кримінального права з іншими галузями права

У першу чергу кримінальне право пов'язане з **конституційним правом**, норми якого закріплені в Конституції України. У ст. 8 Конституції України зазначено, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України (ч. 1 ст. 3 КК України). Ряд положень, закріплених у Конституції, безпосередньо стосується кримінального права. Конституційним є положення про те, що «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ст. 62 Конституції України).

Конституція закріплює положення про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58 Конституції). У ч. 3 ст. 2 КК закріплений принцип, відповідно до якого ніхто не може бути двічі притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу. Цей принцип базується на положеннях ст. 61 Конституції України.

Кримінальне право нерозривно пов'язане з **міжнародним правом**. Частина 5 ст. 3 КК України визначає, що закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням чинних міжнародних

договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. У ст. 9 Конституції України вказується, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Оснovo зв'язку кримінального і міжнародного права становлять загальні норми та положення міжнародного права, що містяться чи прямо випливають із міжнародних договорів, конвенцій, інших міжнародних угод. Це норми, пов'язані з регулюванням дії закону в просторі, його поширенням на іноземних громадян, осіб без громадянства, які вчинили злочин, щодо видачі злочинців; це положення щодо відповідальності осіб, які користуються дипломатичною недоторканністю.

Дуже тісно між собою співвідносяться кримінальне (матеріальне) право і **кримінально-процесуальне право**. Основне призначення норм кримінально-процесуального права полягає у сприянні забезпеченню реалізації норм кримінального права. Кримінально-процесуальне право регламентує порядок порушення, розслідування і розгляду справ про вчинені злочини. Воно також регламентує порядок приведення у виконання вироків та інших рішень судів за кримінальними справами. Кримінальне право обумовлює багато норм і інститутів кримінально-процесуального права. Відсутність кримінально-процесуального права позбавило б кримінальне право процесуальної форми, що призвело б, у свою чергу, до беззаконня.

Тісний зв'язок кримінального права з **адміністративним правом** проявляється у використанні ним положень адміністративного права для побудови деяких своїх норм та інститутів. Адміністративне право, передбачаючи відповідальність за різні правопорушення, також виконує охоронну функцію — захищає правопорядок від адміністративних правопорушень. Однак кримінальне право охороняє правопорядок від найбільш небезпечних посягань — злочинів. Саме ступінь суспільної небезпеки відрізняє адміністративні правопорушення від злочинів.

Зв'язок кримінального та **кримінально-виконавчого права** полягає в тому, що останнє базується на відповідних нормах та інститутах кримінального права, яке визначає підстави, межі, загальні засади призначення покарання. Кримінально-виконавче право регулює порядок та умови виконання і відбування покарань, визначає засоби виправлення засуджених, охорони їхніх прав і законних інтересів, надання засудженим допомоги в соціальній адаптації.

Кримінальне право пов'язане з **кримінологією**. Кримінологія вивчає злочинність як соціальне явище, з'ясовує причини, умови і динаміку злочинності в цілому та її окремих видів. Кримінологія розробляє заходи запобігання вчиненню злочинів, визнає, які діяння стають суспільно небезпечними, а які, в свою чергу, втрачають суспільну небезпечність.

Кримінальне право також пов'язане з **криміналістикою**. Криміналістика — це наука про спеціальні прийоми, методи і методики

збирання, виявлення, фіксації і дослідження доказів, що застосовуються під час розкриття злочину, розшуку злочинців.

Тема 2. Принципи кримінального права

1 питання. Поняття принципів кримінального права.

2 питання. Загальні принципи кримінального права.

3 питання. Спеціальні принципи кримінального права.

1 питання. Поняття принципів кримінального права

Принципи кримінального права мають бути стабільними, інакше заміна одних принципів іншими призводитиме до нестабільності кримінального законодавства, що, своєю чергою, призводило б до невпевненості у правосудді, до зневіри людей у Законі.

Принципи кримінального права — це вихідні основоположні ідеї, котрі впливають зі змісту правових норм, закріплених у кримінальному законі, визначають зміст кримінального права і його окремих інститутів.

Принципи кримінального права поділяються на:

загальні — притаманні всім галузям права і водночас відображають специфічні ознаки кримінального права;

спеціальні (галузеві) — притаманні лише кримінальному праву, характеризують його як самостійну галузь права.

До **загальних** належать:

- принцип верховенства права;
- принцип законності;
- принцип гуманізму;
- принцип демократизму;
- принцип рівності громадян перед законом.

До **спеціальних** належать:

- принцип особистої відповідальності за наявності вини особи;
- принцип особистого характеру відповідальності;
- принцип невідворотності кримінальної відповідальності;
- принцип індивідуалізації відповідальності та покарання.

2 питання. Загальні принципи кримінального права

Принцип верховенства права. Цей принцип закріплено у ст. 8 Конституції України. Згідно з цим принципом Конституція України має найвищу юридичну силу. Юридичною базою кримінального законодавства є Конституція України, яка визначає основні напрями дії кримінального закону.

Принцип законності. Принцип законності закріплено в ч. 2 ст. 58 Конституції України, де зазначено, що «ніхто не може відповідати за діяння, які

на час вчинення не визнавалися законом як правопорушення». Зміст цього принципу розкривається в ч. 2 ст. 1 КК України, який закріплює положення, згідно з яким тільки КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинними та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Цей принцип зобов'язує державні органи влади і посадових осіб суворо дотримуватися норм кримінального закону в разі притягнення людини до кримінальної відповідальності і застосування до неї покарання, а також виключає застосування кримінального закону за аналогією щодо дій, які не передбачені нормами КК України.

Принцип гуманізму закріплений у нормах кримінального права, в яких зафіксоване гуманне ставлення до особи, котра відбуває покарання, і пов'язаний із піклуванням держави про безпеку людини, з повагою до людської гідності.

Він проявляється в тому, що кримінальний закон:

- не має на меті покарання завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ч. 3 ст. 50 КК України);
- встановлює обставини, що пом'якшують відповідальність (ст. 66 КК України);
- передбачає призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом (ст. 69 КК України);
- санкції статей Особливої частини Кримінального кодексу відповідають ступеню тяжкості злочину;
- звільняє особу від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законодавством (Розділ IX Загальної частини КК України);
- звільняє особу від покарання та його відбування у випадках, передбачених законодавством (Розділ XII Загальної частини КК України).

Принцип гуманізму найбільш повно виявляється щодо неповнолітніх злочинців:

- до осіб, які на момент учинення злочину не досягли вісімнадцятирічного віку, не може бути застосовано довічне ув'язнення (ч. 2 ст. 64 КК України);
- до таких осіб, якщо вони вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості, суд може застосувати замість покарання примусові заходи виховного характеру (ст. 105 КК України);
- покарання у вигляді позбавлення волі щодо неповнолітніх осіб не може перевищувати десяти років, а за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним убивством, — перевищувати п'ятнадцяти років (ч. 1, п. 5 ч. 3 ст. 102 КК України);
- зменшені строки давності, за яких неповнолітній звільняється від кримінальної відповідальності та відбування покарання (ст. 106 КК України);
- зменшені строки погашення та зняття судимості (ст. 108 КК України).

Принцип демократизму полягає в тому, що кримінальний закон виражає волю всього народу України, кримінальне право охороняє суспільні відносини, порушення яких завдає шкоди як всьому суспільству, так і окремим громадянам —

членам цього суспільства.

Принцип рівності громадян перед законом закріплює рівність всіх громадян перед законом незалежно від соціального, посадового становища, національної чи релігійної приналежності.

3 питання. Спеціальні принципи кримінального права

Принцип особистої відповідальності за наявності вини особи є відображенням загальноконституційного принципу, відповідно до якого «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (ч. 2 ст. 61 Конституції). Згідно з цим принципом неприпустимо покладати кримінальну відповідальність на особу за злочин, учинений іншою особою, а також неможливо притягати до кримінальної відповідальності юридичну особу. Іншими словами, особиста відповідальність за вчинений злочин можлива лише в разі встановлення в діянні конкретної особи вини у формі умислу чи необережності (статті 8 і 9 КК).

Принцип особистого характеру відповідальності полягає в тому, що тільки особа, яка вчинила злочин, може нести кримінальну відповідальність і бути покарана. Будь-хто інший, навіть близькі родичі, не можуть притягатись до кримінальної відповідальності, крім винної особи.

Принцип невідворотності кримінальної відповідальності виявляється у тому, що кожна особа, в діяннях якої є склад злочину, повинна понести кримінальну відповідальність. Така особа не може бути покарана за один і той самий злочин двічі. Важливо, щоби жоден злочин не залишився поза увагою відповідних органів, інакше це буде сіяти всюдозволеність.

Принцип індивідуалізації відповідальності та покарання означає, що покарання, застосовуване судом до особи злочинця, повинно бути у межах закону, конкретним та індивідуальним, із урахуванням тяжкості вчиненого злочину. Чим більш тяжкий злочин учинено, тим суворішим повинно бути покарання. Важливою підставою для вирішення питання про вид та міру покарання злочинця є його індивідуальні особливості: фізичний стан, характер, виховання, професія, спосіб життя, а також середовище, в якому він перебував, тощо.

Тема 3. Закон про кримінальну відповідальність

1 питання. Поняття кримінального закону.

2 питання. Структура кримінального кодексу.

3 питання. Тлумачення кримінального закону.

1 питання. Поняття кримінального закону

Кримінальний закон в найбільш широкому розумінні — це правовий акт, прийнятий Верховною Радою України, котрий містить кримінально-правові

норми, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинними, встановлюють принципи і загальні правила кримінальної відповідальності, види і межі покарання осіб, винних у вчиненні злочину.

Специфічні ознаки кримінального закону:

- 1) кримінальний закон є єдиним джерелом кримінального права;
- 2) тільки кримінальний закон визначає злочинність діяння і відповідальність особи за вчинений злочин;
- 3) тільки кримінальний закон встановлює підстави, обсяг та межі кримінальної відповідальності, підстави звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання;
- 4) кримінальний закон є певним засобом виховного та превентивного впливу на осіб, винних у вчиненні злочину, а також на інших громадян;
- 5) кримінальне покарання застосовується від імені держави тільки й виключно судом.

2 питання. Структура кримінального кодексу

Чинне кримінальне законодавство нашої країни зібрано в одному збірнику кримінальних законів — Кримінальному кодексі України, який поділяється на дві частини — Загальну й Особливу:

- 1) норми Загальної частини дають кримінально-правові поняття, визначають завдання кримінального законодавства, чинність кримінального закону, інші положення, котрі стосуються кримінальної відповідальності та покарання;
- 2) норми Особливої частини визначають суспільно небезпечні діяння і відповідальність за їх вчинення.

Загальна та Особлива частини взаємопов'язані і складають систематизовану єдність. Неможливо застосовувати норми Особливої частини, якщо не звертатись при цьому до Загальної. Загальна та Особлива частини, в свою чергу, поділяються на розділи, а розділи — на окремі статті. *Загальна частина складається з 15 розділів. Особлива частина складається з 20 розділів.*

У зв'язку з тим, що більшість норм Особливої частини передбачає кримінальну відповідальність за окремі види злочинів, їх структура має однорідну побудову і поділяється на диспозицію та санкцію.

Диспозиція — це частина норми Особливої частини КК, в якій визнається конкретне злочинне діяння або описуються його ознаки. Диспозиції описують стандарти забороненої поведінки певного виду. Наприклад, у ст. 185 КК диспозицією будуть слова «таємне викрадення чужого майна (крадіжка)»; у ст. 186 КК — «відкрите викрадення чужого майна (грабіж)».

За *технікою побудови і способом описування* ознак конкретного виду злочину у чинному кримінальному законодавстві розрізняють чотири види диспозицій:

- просту,
- описову,

- бланкетну,
- відсилочну.

Проста диспозиція називає лише склад злочину і не розкриває його зміст. Наприклад, вбивство, вчинене з необережності, — ст. 119 КК.

Проста диспозиція використовується у тих випадках, коли зміст суспільно небезпечного діяння в загальних рисах достатньо зрозумілий і без описування його ознак у законі.

Описовою визнається диспозиція, в якій описуються найбільш суттєві ознаки злочину. Наприклад, у ч. 1 ст. 185 дається визначення крадіжки — таємне викрадення чужого майна, у ч. 1 ст. 186 — грабежу — відкрите викрадення чужого майна, у ч. 1 ст. 187 — розбою — напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Визначаючи ознаки злочину, описова диспозиція більш пріоритетна ніж проста.

Бланкетна диспозиція називає лише сам склад злочину, а для визначення ознак такого злочину відсилає до норм інших галузей права або інших підзаконних актів, що не є кримінальними (інших законів, інструкцій, статутів, положень, стандартів, правил, вказівок тощо). Наприклад, бланкетною є диспозиція ст. 421 (порушення статутних правил внутрішньої служби) тощо.

Відсилочною є диспозиція, яка відсилає до іншої статті або іншої частини статті кримінального закону, де називається злочин або описуються його ознаки, або ознаки, що виключають відповідальність за злочин, описаний у цій диспозиції. Наприклад, ч. 1 ст. 115 розкриває поняття «вбивство» (це протиправне заподіяння смерті іншій людині), а в статтях 116—119 воно тільки називається.

Найчастіше відсилочні диспозиції вживаються для того, щоб уникнути повторень. Ця диспозиція ознаки певного складу злочину найчастіше називає у першій частині статті або називає лише сам склад злочину, а ознаки, що обтяжують такий злочин (кваліфікований вид), вказує в наступній частині статті.

Санкція — це структурна частина статті Особливої частини КК, яка встановлює вид і розмір покарання за злочин, вказаний у диспозиції.

Чинне кримінальне законодавство використовує *два види* санкцій:

- відносно визначену;
- альтернативну.

Відносно визначена санкція передбачає покарання певного (лише одного) виду у певних межах, вказуючи або не вказуючи текстуально його нижчу межу, але обов'язково вказуючи його вищу межу.

Наприклад, ч. 1 ст. 187 «Розбій» передбачає нижчу і вищу межі покарання у вигляді позбавлення волі — від 3 до 7 років.

Якщо текстуально нижча межа покарання певного виду не вказана, вона встановлюється на підставі відповідної статті Загальної частини КК. Наприклад, за ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК) передбачено покарання у вигляді обмеження волі на строк до трьох років. Це означає, що для визначення нижчої межі названого виду покарання треба звернутися до ч. 2 ст. 61 КК (обмеження волі), де встановлено мінімальний розмір цього покарання — один рік.

Альтернативна санкція передбачає не один, а два і більше видів основних покарань, з яких суд може призначити тільки одне. Розпізнати таку санкцію можна за сполучником «або» між назвами основних видів покарання, перелічених у санкції статті. Наприклад, ч. 1 ст. 185 передбачає покарання у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправних робіт на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Альтернативні санкції залежно від визначення видів та міри покарання можуть бути двох видів:

1) санкція, в якій по кожному виду покарання вказані його верхня і нижня межі (остання може припускатися), тобто два або більше відносно визначені види покарання. Наприклад, санкція ч. 1 ст. 120 «Доведення до самогубства» передбачає покарання у вигляді обмеження волі строком до трьох років або позбавлення волі на той самий строк;

2) санкція, в якій вказано відносно визначений і абсолютно визначений види покарання. Наприклад, санкція ст. 112 КК «Посягання на життя державного чи громадського діяча» передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

3 питання. Тлумачення кримінального закону

Залежно від критерію, покладеного в основу поділу тлумачення на види, наука кримінального права розрізняє тлумачення закону:

- за суб'єктом;
- за способом (прийомом);
- за обсягом.

За **суб'єктом** тлумачення поділяють на:

- офіційне;
- судове;
- доктринальне;
- автентичне.

Офіційне (легальне) тлумачення — це тлумачення чинних законів або їх окремих положень спеціально на те уповноваженим офіційним органом — Конституційним Судом України. Згідно з ч. 2 ст. 147 Конституції України «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення

Конституції України та законів України».

Судове (казуальне) тлумачення — найбільш розповсюджене тлумачення — має два види:

1) тлумачення, яке дається судом (суддею) будь-якої інстанції при розгляді конкретної кримінальної справи. Воно обов'язкове тільки у тій справі, у зв'язку з якою здійснювалось;

2) тлумачення, яке дається на базі вивчення й узагальнення судової практики у постановах Пленуму Верховного Суду України. Це тлумачення носить рекомендаційний характер. Ним можуть користуватися й інші суб'єкти при застосуванні норм закону про кримінальну відповідальність. Слід зазначити, що Пленум Верховного Суду дає тлумачення спираючись на закон, а не замінюючи його. Завдання цього тлумачення — виходячи зі змісту закону усувати практичні непорозуміння. Положення, які містяться в таких постановах Пленуму, є обов'язковими для судів.

Доктринальне (наукове) тлумачення — це роз'яснення чинного кримінального законодавства фахівцями у галузі кримінального права, котре дається у підручниках, монографіях, статтях, лекціях, виступах наукових і практичних працівників на науково-практичних конференціях тощо. Доктринальне тлумачення не має обов'язкової сили, але відіграє велику роль у розвитку науки кримінального права, при підготовці нових законів та застосуванні закону про кримінальну відповідальність у слідчій та судовій практиці.

Автентичне тлумачення — це тлумачення, котре дає сам орган, що прийняв закон. До прийняття Конституції 1996 р. таке тлумачення здійснювала Верховна Рада України. Зараз визначення окремих понять, термінів дається у примітках до самого закону, у зв'язку з чим автентичне тлумачення Верховною Радою України не застосовується.

За **способами** тлумачення поділяються на:

- філологічне;
- системне;
- історичне;
- логічне.

Філологічне (граматичне) тлумачення полягає у з'ясуванні змісту закону шляхом аналізу самого його тексту (змісту певних термінів і понять) із використанням правил граматики — синтаксису, орфографії і пунктуації. Наприклад, у законодавчому понятті неосудності, що дається в ч. 2 ст. 19 КК України, законодавець передбачив, що для визнання особи неосудною достатньо одного з вказаних біологічних критеріїв (наприклад, не могла усвідомлювати свої дії чи бездіяльність, або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки). Названі критерії законодавець розглядає як альтернативні.

Системне тлумачення — це з'ясування змісту відповідного положення кримінального закону шляхом зіставлення його з іншими положеннями даного чи будь-якого іншого закону, визначення юридичної природи та місця цього положення в системі кримінального права, а інколи — і в усій національній правовій системі.

Цей прийом використовується законодавцем, теорією і практикою, перш за все, для систематизації норм Загальної та Особливої частин КК, для визначення родових об'єктів злочинів, для розмежування суміжного складу злочинів за родовим та безпосереднім об'єктами тощо. Наприклад, для з'ясування змісту словосполучення «те саме діяння», передбаченого у ч. 2 ст. 129 КК «Погроза вбивством», треба звернутися до диспозиції ч. 1 цієї ж статті, в якій дається його опис. Для визначення того, хто є батьком, опікуном чи піклувальником, тобто особами, які можуть нести кримінальну відповідальність за злочин, передбачений ст. 166 КК, треба звернутися до відповідних норм сімейного законодавства.

Історичне тлумачення — це з'ясування соціальних передумов, які зумовили прийняття закону про кримінальну відповідальність, завдань, котрі ставить законодавець, приймаючи закон, відмінності нового закону від того, що діяв раніше. Інколи ці обставини вказуються у преамбулі закону. Цей спосіб застосовується переважно для розробки нових законодавчих актів.

Логічне тлумачення полягає у з'ясуванні змісту закону та обсягу його правової регламентації за допомогою категорій логіки. Логічне тлумачення закону застосовується у кожному випадку як на рівні кваліфікації злочину, так і на рівні індивідуалізації відповідальності, оскільки кожен склад злочинів у Особливій частині КК побудований з використанням логічних конструкцій, що містить загальне поняття складу злочину.

За **обсягом** тлумачення визначає межі дії закону у співвідношенні тексту закону і кола тих діянь, на які розповсюджується його дія. За обсягом тлумачення може бути:

- буквальне;
- обмежене;
- поширювальне.

Буквальне тлумачення полягає у з'ясуванні змісту кримінально-правової норми у точній відповідності тексту закону. За буквального тлумачення зміст певної ознаки або всієї норми закону збігається з її словесним викладенням. Наприклад, в ч. 1 ст. 111 «Державна зрада» дається визначення конкретних діянь, за які настає кримінальна відповідальність. Більш широкого тлумачення, ніж зазначено в законі, не може бути.

Обмежене тлумачення полягає у наданні дії закону вузьких меж, аніж це передбачає буквальный зміст певної кримінально-правової норми. Цей вид тлумачення застосовується у випадках, коли закон про кримінальну

відповідальність недостатньо визначає якусь ознаку складу злочину.

Поширювальне тлумачення полягає у тлумаченні більш широкого змісту кримінально-правової норми (але в рамках закону) порівняно з буквальним його текстом. Наприклад, Пленум Верховного Суду України, говорячи про згвалтування, яке спричинило тяжкі наслідки, роз'яснив, що ними треба визнавати смерть або самогубство потерпілої, втрату будь-якого органу чи його функцій, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрату здатності до дітородіння, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини або сифілісом, що сталися внаслідок згвалтування.

Тема 4. Межі чинності кримінальних законів

1 питання. Чинність кримінального закону в часі.

2 питання. Чинність кримінального закону в просторі.

1 питання. Чинність кримінального закону в часі

Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі припускає усвідомлення таких положень:

- 1) набрання чинності закону про кримінальну відповідальність;
- 2) припинення чинності закону про кримінальну відповідальність;
- 3) зворотню дію закону про кримінальну відповідальність.

Згідно з ч. 2 ст. 4 КК злочинність і каранність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час учинення цього діяння.

Порядок **набрання чинності закону** про кримінальну відповідальність визначений у ст. 94 Конституції України, відповідно до якої закон підписує Голова Верховної Ради і невідкладно направляє його Президентові України. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує та офіційно оприлюднює його. У цей же термін Президент України може скористатися правом «вето» і повернути закон з умотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

Якщо при повторному розгляді закон буде прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів.

Усунення або встановлення каранності діяння, а також пом'якшення або посилення покарання здійснюються шляхом законодавчого виключення чи введення нового складу злочину, шляхом зміни диспозиції або санкції, а також шляхом введення або виключення обставин, які зменшують або збільшують ступінь суспільної небезпеки певного злочину.

Припинення чинності закону про кримінальну відповідальність означає, що його норми не можуть застосовуватися до зафіксованих у ньому діянь. Підставами припинення чинності закону про кримінальну відповідальність є:

- 1) відміна закону про кримінальну відповідальність;
- 2) заміна закону про кримінальну відповідальність іншим законом;
- 3) закінчення строку дії, на який закон був виданий.

У житті трапляються ситуації, коли на час учинення злочину діяв один закон, а на час слідства чи розгляду справи у суді — інший. Тому необхідно з'ясувати, який з цих законів підлягає застосуванню. Згідно з ч. 2 ст. 4 КК злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час учинення цього діяння.

Часом учинення злочину визнається час учинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності (ч. 3 ст. 4 КК), незалежно від часу настання злочинних наслідків.

Закон, який касає злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотну дію у часі (ч. 1 ст. 5 КК).

Зворотна дія закону у часі — це поширення дії нового закону на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання ним чинності.

Законом, який пом'якшує відповідальність, вважається закон, який:

- встановлює більш м'який вид покарання, ніж у законі, що діяв під час учинення злочину;
 - нижча мінімальна межа покарання, ніж така ж межа покарання у законі, що діяв раніше;
 - максимальна межа одного і того ж виду покарання є більш низькою у новому законі;
 - одночасно знижена нижча межа і підвищена вища межа. В цьому випадку закон має зворотну дію у часі лише у тій частині, яка пом'якшує відповідальність;
 - виключено додаткове покарання, яке було передбачене у попередньому законі;
 - збережене додаткове покарання, однак це покарання в новому законі, на відміну від того, що діяв раніше, передбачене факультативно поряд із менш суворим додатковим покаранням;
 - виключений більш суворий вид покарання, передбачений в альтернативній санкції, або в таку санкцію включений менш суворий вид покарання;
 - замість одного основного покарання, яке було у законі, що діяв раніше, передбачено альтернативно ще хоча б одне більш м'яке основне покарання.
- Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, **не має зворотної сили** (ч. 2 ст. 5 КК).

2 питання. Чинність кримінального закону в просторі

Слід зазначити, що чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі базується на таких принципах:

- територіальному;
- громадянства;
- космополітичному (універсальному).

Територіальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність сформульований у ст. 6 КК і полягає в тому, що особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності на підставі КК України.

Злочин вважається вчиненим **на території** України у випадках, коли:

1) він розпочатий і закінчений на території України;

2) він підготовлений за межами України, а дії, що утворюють його, вчинені на території України;

3) суспільно небезпечні дії були розпочаті або вчинені за межами України, а закінчені або злочинний наслідок настав на території України (наприклад, постріл було зроблено з території Молдови, а смертельне поранення особи сталося на території України).

Поняття території України визначається нормами державного та міжнародного права. Згідно зі ст. 1 Закону «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. **державним кордоном України** є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, котрі визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору. Визначається державний кордон України рішеннями Верховної Ради України, а також міжнародними договорами України (ст. 2 цього Закону).

Поняттям «**територія України**» охоплюються:

1) суша, море, річки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордонів України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі і над територіальними водами (територіальним морем);

2) військові кораблі, приписані до портів на території України, котрі знаходяться у відкритому морі під прапором України, у територіальних водах або портах іншої держави;

3) невійськові кораблі, приписані до портів на території України, котрі знаходяться у відкритому морі під прапором України;

4) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, котрі знаходяться у відкритому повітряному просторі під розпізнавальним знаком України, у повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;

5) невійськові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, котрі знаходяться поза її межами у відкритому повітряному просторі під розпізнавальним знаком України.

Повний дипломатичний імунітет мають: глава дипломатичного представництва (посол, посланник, повірений у справах), члени дипломатичного персоналу дипломатичного представництва з дипломатичним рангом (радники, торгові представники, військові аташе, перші, другі і треті секретарі, заступники торгових представників, помічники аташе), а також члени їхніх сімей, якщо вони не громадяни України.

Обмежений дипломатичний імунітет мають консульські посадові особи і консульські службовці, члени адміністративно-технічного і обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, а також представники і посадові особи міжнародних організацій, члени парламентських та урядових делегацій. Ці особи не підлягають юрисдикції України лише щодо злочинних діянь, вчинених ними під час виконання своїх службових обов'язків.

Принцип громадянства (національний) полягає в тому, що громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, котрі вчинили злочин за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 7 КК). Підстави такої відповідальності відображають зумовлений громадянством України постійний правовий зв'язок особи з державою у формі їх взаємних прав та обов'язків. Зокрема, громадяни України згідно з Конституцією України зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68 Конституції), а держава зобов'язана відповідати перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції).

У ст. 61 Конституції України сказано, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме порушення. Виходячи з зазначеного, в ч. 2 ст. 7 КК закріплено: якщо громадянин України або особа без громадянства, яка постійно проживає в Україні, за вчинений за кордоном злочин зазнали кримінального покарання за межами України, то вони не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за ці злочини в Україні. Згідно з ч. 1 ст. 9 КК у разі вчинення зазначеними особами нового злочину на території України, при його кваліфікації, призначенні за нього покарання, звільненні від кримінальної відповідальності чи покарання суд має врахувати правові наслідки вироку суду іноземної держави.

Космополітичний (універсальний) принцип полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, котрі вчинили злочин за її межами, підлягають в Україні відповідальності у випадках, передбачених міжнародними договорами (ст. 8 КК).

Суть цього принципу полягає у спільності інтересів кількох держав у боротьбі зі злочинами, відповідальність за які випливає з міжнародних конвенцій, договорів тощо. Наприклад, ненадання допомоги судну та особам, що зазнали

лиха (ст. 284 КК), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК), піратство (ст. 446 КК).

В інших випадках іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, підлягають кримінальній відповідальності за вчинені за її межами особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України (ст. 8 КК). Це положення базується на загальновизначених нормах і принципах міжнародного права, відповідно до яких Україна має право карати іноземців за діяння, вчинені ними за її межами, якщо вони спрямовані проти прав і свобод громадян нашої держави або ставлять під загрозу її інтереси.

Цей принцип виключає притягнення до кримінальної відповідальності зазначених осіб, якщо вони були засуджені за вчинені злочини іноземним судом та відбули за них покарання.

Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду (ч. 1 ст. 10 КК). В той же час іноземці, які вчинили злочини на території України і засуджені за них на підставі КК України, можуть бути передані для відбування покарання за вчинений злочин державі, громадянами якої вони є, якщо така передача передбачена міжнародними договорами України (ч. 2 ст. 10 КК). Видачі на підставі міжнародних угод іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду або для відбування покарання підлягають також іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території (ч. 3 ст. 10 КК). Слід зазначити, що відповідно до ст. 26 Конституції України не підлягають видачі іноземні громадяни й особи без громадянства, яким Україною було надано притулок.

Тема 5. Поняття злочину

1. Поняття злочину та його ознаки.
2. Відмінність злочинів від інших правопорушень.
3. Класифікація злочинів.

1. Поняття злочину та його ознаки.

Злочин як протигромадське діяння характеризується цілою низкою властивих йому ознак. Окремі з них є основними (обов'язковими), при відсутності яких діяння не може бути визнано злочином, інші - факультативними (необов'язковими). Основні ознаки, у свою чергу, поділяються на двох груп: а) ті, котрі відрізняють злочин від інших соціальних діянь, і б) ті, котрі відрізняють один злочин від іншого.

Загальними ознаками кожного злочину є суспільна небезпека, протиправність, винність і караність діяння. Сукупністю цих ознак злочин

відрізняється від всіх інших правопорушень, у тому числі адміністративних і дисциплінарних проступків.

Найбільш важливим із усіх названих ознак є суспільна небезпека діяння, що виявляється в зазіханні на суспільний чи державний лад, систему господарства, власність, особу, політичні, трудові, майнові й інші права громадян і правопорядок. Діяння, що не являють собою суспільної небезпеки, вже в силу цього не є злочином (ст.7 КК). Ознака суспільної небезпеки притаманна не тільки злочинам, але і деяким іншим правопорушенням. Однак ступінь суспільної небезпеки останніх набагато менш значна. Злочини відрізняються від інших правопорушень, насамперед, підвищеною суспільною небезпекою зробленого діяння.

Другою загальною ознакою кожного злочину є протиправність діяння. Протиправність найтіснішим образом зв'язана із суспільною небезпекою, будучи, власне кажучи, її юридичним вираженням. Злочином визнається тільки таке суспільне діяння, що передбачене в кримінальному праві.

Третьою ознакою злочину є винність, що виражається в чи намірі необережності особи, що скоїла суспільно небезпечне і протиправне діяння. Особа, що скоїла таке діяння при відсутності провини, кримінальній відповідальності і покаранню не підлягає, а саме діяння не може розглядатися в цьому випадку як злочин. Так називане об'єктивне зобов'язання, тобто визнання злочинним і кримінально карним діяння особи, що не бажала, не передбачала і по обставинах справи не могла передбачати настання небезпечних наслідків, чужо принципам кримінального права і правосуддя.

Четвертим із загальних ознак злочину є його караність. Оскільки особа зробила суспільно небезпечне, протиправне і винне діяння, воно підлягає кримінальному покаранню (ст.2 УПК). У силу конкретних обставин (ст.50, 51 КК) особа, що скоїла злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності і покарання. Але це не правило, а виключення, що допускається кримінальним законом лише тоді, коли діяння винного чи він сам особисто, чи розслідування судового розгляду утратили свою суспільну небезпеку, а також стосовно зробленого вперше малозначним злочинам.

Крім цих загальних ознак злочину, що відрізняють його від інших правопорушень, слідчий (особа, що проводить дізнання) зобов'язаний установити й інші передбачені законом ознаки, що характеризують дане діяння як злочин і відрізняють його від суміжних чи близьких по характері злочинів. Сукупність таких ознак іменується в науці кримінального права, у кримінально-процесуальному законодавстві, у слідчій і судовій практиці складом злочину.

2. Відмінність злочинів від інших правопорушень.

Розрізняються злочини і правопорушення, перш за все, за ступенем їх суспільної небезпечності. Проте сам по собі ступінь суспільної небезпечності діяння не може бути єдиним критерієм визначення виду відповідальності за

конкретні діяння. Ступінь суспільної небезпечності діяння як головна розмежувальна ознака між злочинами та іншими правопорушеннями визначається всіма його ознаками: формою і видом вини, мотивом і метою, способом, місцем, обстановкою вчинення діяння і його наслідками. Законодавцем, найчастіше, розмежовування здійснюється за наслідками вчинення діяння і, перш за все, за розміром заподіяної шкоди. Від цивільних правопорушень злочин відрізняється, в основному, за ступенем суспільної небезпечності, який, як правило, також визначається розміром заподіяної шкоди. Так, умисне знищення або пошкодження індивідуального майна громадян стає злочином лише тоді, коли завдано значної шкоди потерпілому (ч.1 ст.145 КК), а якщо шкода не є значною, то винна особа несе лише цивільно-правову відповідальність, якщо дії по знищенню майна не містять за об'єктом посягання інших ознак, наприклад хуліганства (ст.206 КК).

Найчастіше виникає питання про відмежовування злочинів від адміністративних правопорушень. Критеріями розмежовування злочинів і адміністративних правопорушень є: 1) розмір заподіяної шкоди; 2) вартість предмета правопорушення; 3) наслідки правопорушення; 4) повторність вчинених дій; 5) ступінь суспільної небезпечності вчинених дій. При розмежування злочинів та інших правопорушень за ступенем їх суспільно небезпечності досить часто необхідно визначити зміст так званих оціночних ознак складу злочину, які використовуються законодавцем, і вживаються, в основному, або як ознаки діяння, або з як ознаки наслідків: “злісне” ухилення від сплати встановлених коштів на утримання дітей (аліментів) (ст.114 КК); “грубе” порушення громадського порядку, “явна” неповага до суспільства (ст.206 КК); “істотна” шкода державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам і інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб (ст.165 КК); “тяжкі”, “інші тяжкі” наслідки (ст.157, 158 КК) тощо. Визначення змісту оціночних ознак створює певні труднощі при вирішенні питання про ступінь суспільної небезпечності вчинених дій, а відтак, і питання про визнання їх злочинами чи іншими правопорушеннями. Недоліком чинного законодавства треба вважати випадки, коли за одні й ті самі дії передбачена як адміністративна так і кримінальна відповідальність, а критерії розмежування злочину і адміністративного проступку при цьому не визначені. Зокрема, ст.13 ЗУ “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” від 30.10.1996р. передбачає адміністративну відповідальність громадян та посадових осіб за здійснення операцій по випуску в обіг або розміщення незареєстрованих відповідно до чинного законодавства цінних паперів, а ч.1 ст.148-8 КК – кримінальну відповідальність за випуск (емісію) громадянином або посадовою особою суб'єкта підприємницької діяльності цінних паперів у формі їх відкритого розміщення без реєстрації емісії у встановленому порядку, тобто за одні й ті самі дії особа може бути притягнена або до адміністративної, або до кримінальної відповідальності.

3. Класифікація злочинів.

Законодавча класифікація злочинів – віднесення злочинів до тих чи інших груп, їх об'єднання в такі групи, яке здійснюється самим законодавцем. Законодавча класифікація злочинів у чинному законодавстві провадиться за суб'єктом посягання, формою вини, характером і ступенем суспільної небезпеки. Об'єкт посягання є основою для визначення місця того чи іншого злочину в системі Особливої частини КК і віднесення злочину до тієї чи іншої групи за характером і ступенем суспільної небезпечності. Усі злочини в Особливій частині КК поділені на групи (глави, розділи) за об'єктом посягання, що важливо для визначення підслідності, підсудності, обумовлює ефективність боротьби зі злочинністю на певних етапах розвитку суспільства.

Найперше всі злочини слід поділити на дві групи: умисні та необережні. Згідно ст.25 КК вид виправно-трудової колонії, в якій призначається відбування покарання у вигляді позбавлення волі, значною мірою залежить від того, за умисний чи необережний злочин засуджена особа. У ст.25 виділено вид колоній-поселень для осіб, що чинили злочини з необережності, в них призначається відбувати покарання всім чоловікам і жінкам, які вперше засуджуються до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, незалежно від тяжкості такого злочину та розміру призначеного покарання. Тому, засуджуючи особу до позбавлення волі, суд однозначно повинен визначити, умисний чи необережний злочин вчинено нею. У КК називаються окремі групи умисних злочинів залежно від ступеня і характеру їх суспільної небезпечності. Ст.7 дає вичерпний перелік злочинів, віднесених до тяжких. Визнання особи винною у вчиненні такого злочину впливає на вид виправно-трудової установи, в якій буде призначено відбування покарання, враховується при застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання тощо. До тяжких віднесені умисні злочини, за вчинення яких може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі.

Крім категорії тяжких в КК називаються особливо тяжкі злочини та злочини, що не являються великої суспільної небезпеки. Лише стосовно звільнення від кримінальної відповідальності з притягненням до адміністративної відповідальності передбачено, що таке звільнення допускається лише в справах про злочини, за які законом передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше одного року або інше більш м'яке покарання. Дати формалізований перелік злочинів, що не являють великої суспільної небезпеки, неможливо та й недоцільно, оскільки такі злочини – це не конкретний вид, а оцінка ступеня суспільної небезпечності кожного окремого злочину. Аналіз ст.24, 25 КК, де йдеться про особливо тяжкі злочини, та ст.7-1 КК дозволяє зробити висновок, що до таких належать: а) умисні злочини, передбачені ст.7-1 КК; б) ті, за які законом передбачене максимальне покарання.

У теорії кримінального права злочини поділяються на 4 групи: 1)невеликої тяжкості; 2)середньої тяжкості; 3) тяжкі; 4) особливо тяжкі.

Тема 6. Поняття і підстави кримінальної відповідальності

1 питання. Поняття кримінальної відповідальності.

2 питання. Принципи кримінальної відповідальності.

3 питання. Мета та функції кримінальної відповідальності.

1 питання. Поняття кримінальної відповідальності

Метою покарання (ст. 50 КК) також визначено запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами.

Кримінальна відповідальність — вид юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні заходів кримінального покарання до фізичних осіб, винних у скоєнні злочину.

Підставами для притягнення до кримінальної відповідальності є:

- наявність правової норми, що передбачає склад злочину;
- юридичний факт — вчинення злочину;
- наявність правозастосовного акта, що набрав чинності.

Кримінальна відповідальність поділяється на перспективну (позитивну) і ретроспективну (негативну).

Позитивна юридична відповідальність — сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою.

Невчинення особою злочинів (правомірна поведінка) свідчить про реалізацію положень кримінального закону у відповідності до його вимог. Дотримання громадянами вимог закону гарантує їм право на особисту недоторканність. Позитивна кримінальна відповідальність містить об'єктивні та суб'єктивні ознаки. До об'єктивних слід віднести наявність кримінально-правових встановлень (дозволів та заборон) і відповідну їм (правомірну) поведінку суб'єкта. До суб'єктивних — обов'язок суб'єкта діяти відповідно до цих встановлень. Позитивна кримінальна відповідальність реалізується в рамках кримінально-правових відносин.

Ретроспективна кримінальна відповідальність — це специфічні правовідносини між державою і правопорушником унаслідок державно-правового примусу, що характеризуються осудженням протиправного діяння та засудженням суб'єкта злочину, покладанням на останнього обов'язку витерпіти певні обмеження і несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення.

Негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність характеризується:

- наявністю кримінально-правових заборон;
- вчиненням діяння, передбаченого КК, що містить склад злочину;
- реальним перетерпінням заходів, передбачених КК (об'єктивні ознаки);

- обов'язком особи, яка вчинила діяння, передбачене КК, що містить склад злочину, піддатися заходам кримінально-правового характеру (суб'єктивна ознака).

Ознаки ретроспективної кримінальної відповідальності:

- ◆ державно-правовий примус;
- ◆ негативна реакція держави на правопорушення і суб'єкта, винного в його скоєнні;
- ◆ обов'язок правопорушника терпіти несприятливі наслідки за його протиправну поведінку.

2 питання. Принципи кримінальної відповідальності

До принципів кримінальної відповідальності відносяться:

- відповідальність винної особи за діяння, а не за виявлення наміру;
- законність;
- невідворотність;
- доцільність;
- справедливість покладення юридичної відповідальності;
- гуманність;
- своєчасність.

3 питання. Мета та функції кримінальної відповідальності

Мета кримінальної відповідальності полягає у виявленні соціальної необхідності та ефективності такої відповідальності. Розрізняють наступні види мети юридичної відповідальності:

- ◆ загальну превенцію правопорушення;
- ◆ покарання правопорушника;
- ◆ вплив на свідомість правопорушника;
- ◆ моральну перебудову особи;
- ◆ формування у людини, яка порушила норми права, настанови на правомірну поведінку надалі;
- ◆ виховний вплив на інших людей з метою попередження правопорушень з їхнього боку.

Мета юридичної відповідальності, своєю чергою, зумовлює її функції.

Функції кримінальної відповідальності — головні напрями юридичного впливу як на правопорушника, так і на інших осіб, з метою захисту правопорядку і виховання суб'єктів права, які скоїли чи можуть скоїти правопорушення. Розрізняють такі види функцій кримінальної відповідальності:

- превентивну (попереджувальну);
- виховну;
- репресивну (каральну);
- компенсаційну (поновлювальну);

- сигналізаційну (інформаційну).

Тема 7. Юридичний склад злочину

1 питання. Поняття та значення складу злочину.

2 питання. Елементи й ознаки складу злочину.

3 питання. Види складу злочину.

4 питання. Кваліфікація злочинів.

1 питання. Поняття та значення складу злочину

Склад злочину — це сукупність встановлених кримінальним законом ознак (суб'єктивних та об'єктивних), що трактують вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин.

Згідно з ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є факт учинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбачений КК України.

Законодавче визначення підстави кримінальної відповідальності надає можливість виділити такі *характерні риси складу злочину*.

1. Ознаки складу злочину встановлюються лише кримінальним законом, у жодному іншому законодавчому акті ознаки злочину міститися не можуть.

2. Склад злочину утворює лише певна кількість встановлених кримінальним законом суб'єктивних та об'єктивних ознак, тобто склад злочину може бути лише там і тоді, де і коли є повна сукупність ознак злочину, встановлених законом.

3. Тільки вся сукупність встановлених кримінальним законом ознак може характеризувати певне суспільно небезпечне діяння як злочин. Склад злочину — це завжди повна сукупність його ознак, не може бути неповного складу злочину. Відсутність хоча б однієї з ознак, передбачених законом, указує на відсутність злочину. В такому випадку можна говорити лише про суспільно небезпечне діяння.

Поняття злочину і поняття складу злочину тісно пов'язані між собою, але не тотожні, тому що по-різному відображають суттєві ознаки одних і тих самих явищ суспільного життя — злочинів.

Поняття злочину відповідає на питання, що є загальним для всіх злочинів, а поняття складу злочину — чим відрізняється один злочин від іншого. При цьому поняття злочину є формою, а поняття складу злочину — змістом.

Функції складу злочину, як одного з найбільш важливих інститутів, такі:

- 1) фундаментальна;
- 2) процесуальна;
- 3) розмежувальна;
- 4) гарантійна.

Фундаментальна функція складу злочину полягає в тому, що він є законною, єдиною, необхідною та достатньою підставою кримінальної

відповідальності.

- **Законною** підставою кримінальної відповідальності склад злочину виступає тому, що його ознаки описані в законі і більш ніде.

- **Єдиною** підставою, бо іншої підстави просто не існує. Інша поведінка особи, що не містить складу злочину, не може бути підставою до кримінальної відповідальності.

- **Необхідною** підставою, тому що склад злочину виступає необхідною умовою кримінальної відповідальності. Без встановлення складу злочину кримінальна відповідальність виключається.

- **Достатньою** підставою, тому що інших підстав кримінальної відповідальності не передбачено.

Процесуальна функція складу злочину полягає в тому, що саме встановлення складу злочину визначає межі його розслідування.

Розмежувальна функція складу злочину полягає в тому, що саме за допомогою складу злочину відмежовується один склад злочину від іншого, злочинна поведінка від незлочинної.

Гарантійна функція складу злочину полягає в тому, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, повинна нести відповідальність саме за той злочин, який вона вчинила. Точне встановлення складу злочину є гарантією забезпечення законності та дотримання прав громадянина.

2 питання. Елементи й ознаки складу злочину

Склад злочину утворюють чотири обов'язкових елементи:

- об'єкт;
- об'єктивна сторона;
- суб'єкт;
- суб'єктивна сторона.

Об'єкт — це ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

Об'єктивна сторона — це зовнішня сторона діяння, яка виражається у вчиненні передбаченого законом діяння, що заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту злочину.

Ознаки об'єктивної сторони:

- **дія**, тобто суспільно значима поведінка особи, яка складається з рухів, а також використання машин, механізмів, властивостей речовин (зброї) тощо;

- **бездіяльність**, тобто невиконання особою своїх юридичних обов'язків;

- **злочинні наслідки** — ті наслідки, які мають характер суспільної небезпечності у вигляді заподіяної шкоди чи знищення суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом;

- **причинний зв'язок** — між дією чи бездіяльністю і тими злочинними

наслідками, які настали;

— місце, час, спосіб, обстановка вчинення злочину та знаряддя, використані для вчинення злочину.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ст. 18 КК).

Ознаки суб'єкта:

а) **фізична особа** — тільки фізичні особи визнаються суб'єктами злочину, оскільки лише вони є кримінально відповідальними;

б) **вік особи** — досягнення встановленого кримінальним законом віку, з якого починається кримінальна відповідальність:

— загальна дієздатність — з 16 років (ч. 1 ст. 22 КК),

— виключна дієздатність — з 14 років (ч. 2 ст. 22 КК),

— особлива дієздатність — з 18 років;

в) **осудність** — здатність особи під час учинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК);

г) **спеціальні ознаки суб'єкта** (спеціальний суб'єкт) — громадянство, підприємець, повнолітній та ін.

Суб'єктивна сторона — це внутрішня сторона злочину, яка дає характеристику психічним процесам, а також свідомості та волі особи в момент учинення злочину:

• **умисел** — вчинення злочину умисно (ст. 23 КК);

• **необережність** — вчинення злочину з необережності (ст. 25 КК);

• **мотив злочину** — внутрішні спонукання, котрі є усвідомленою дійсною чи гаданою потребою;

• **мета злочину** — ідеальні зміни в оточенні суб'єкта, яких він намагається досягти вчиненням злочину;

• **емоції** — почуття та переживання суб'єкта під час учинення злочину.

Ознаки складу злочину поділяються на:

1. Обов'язкові (необхідні) — притаманні всім злочинам без винятку. До таких обов'язкових ознак складу злочину відносяться:

• суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом;

• злочинна дія (бездіяльність);

• ознаки загального суб'єкта (фізична особа, осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність);

• вина (умисел або необережність).

2. Факультативні (необов'язкові) — притаманні не всім, а тільки окремому складу злочину. До таких ознак належать:

• предмет злочину;

• злочинні наслідки, причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і наслідками, що настали, місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення злочину;

- ознаки спеціального суб'єкта (службове становище, державно-правове становище тощо);

- мотив, мета та емоційний стан.

Розподіл ознак на обов'язкові та факультативні має сенс тільки на рівні загального поняття про склад злочину, а для конкретного складу злочину всі описані в законі ознаки — обов'язкові.

3 питання. Види складу злочину

Класифікація окремого складу злочину має важливе значення для відокремлення окремого складу, що в результаті допомагає правильно кваліфікувати злочинне діяння. В теорії кримінального права існує класифікація складу злочину за певними ознаками:

- залежно від способу описання злочину в законі;
- за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості);
- від особливостей конструкції і моменту закінчення злочину.

Залежно від **способу описання злочину в законі** розрізняють склад злочину:

- ◆ простий;
- ◆ складний.

Простий склад злочину містить опис ознак одного суспільно небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт, вчиняється однією дією і характеризується однією формою вини (наприклад, склад крадіжки, передбачений ч. 1 ст. 185 КК).

Складний склад злочину характеризується наявністю:

- двох і більше безпосередніх об'єктів (наприклад, склад розбійного нападу — ст. 187 КК);

- двох форм вини — складної (змішаної) (наприклад, склад умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке потягло за собою смерть потерпілого — ч. 2 ст. 121 КК);

- двох або більше дій, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину (викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штампів чи печаток або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання особи своїм службовим становищем — ст. 357 КК);

- різних способів учинення злочину або настанням різних наслідків (наприклад, ст. 111 КК — державна зрада передбачає ряд дій: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України).

За **ступенем суспільної небезпечності (тяжкості)** розрізняють склад злочину:

- ◆ основний;

- ◆ кваліфікований;
- ◆ особливо кваліфікований;
- ◆ з пом'якшуючими обставинами.

Основний (простий) склад злочину містить основні ознаки злочину без обтяжуючих (кваліфікуючих) та пом'якшуючих обставин. Наприклад крадіжка, тобто таємне викрадення майна (ч. 1 ст. 185 КК).

Кваліфікований — це склад злочину з обтяжуючими обставинами (кваліфікуючими ознаками), тобто такими, що обтяжують покарання і впливають на кваліфікацію. Це, наприклад, склад злочину, що описаний у ч. 2 ст. 185 КК (крадіжка вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб).

Особливо кваліфікованим є склад злочину з особливо кваліфікуючими обставинами, тобто такими, які надають злочину особливої суспільної небезпечності. Наприклад, склад злочинів, що описані у частинах 3—5 ст. 185 КК (крадіжка, поєднана з проникненням у житло, вчинена у великих розмірах, учинена в особливо великих розмірах або організованою групою).

Склад злочину з **пом'якшуючими обставинами** (привілейований) — це склад злочину з обставинами, що значною мірою знижують суспільну небезпеку даного виду злочину і відповідно караність за нього. Наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК).

Залежно від **особливостей конструкції і моменту закінчення злочину** розрізняють склад злочинів:

- матеріальний;
- формальний;
- усічений.

Злочини з матеріальним складом — це злочини, в яких суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Такі злочини вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у законі дій. У такому складі об'єктивна сторона одержує свій повний розвиток тільки за умови настання зазначених наслідків і тільки з цього моменту злочин вважається закінченим. До злочинів з матеріальним складом відноситься вбивство (статті 115—119 КК), крадіжка (ст. 185 КК) тощо.

У **злочинах з формальним складом** може мати місце настання певних наслідків, але вони не віднесені законом до обов'язкових ознак злочину. Наприклад, незаконне перетинання державного кордону (ч. 1 ст. 331 КК).

Злочини з усіченим (укороченим) складом — це злочини, в яких момент закінчення переноситься на стадію готування чи замаху на злочин. Наприклад, розбій (ст. 187 КК) вважається закінченим із моменту нападу, а не з моменту заволодіння майном, а бандитизм (ст. 257 КК) — з моменту організації банди. Іншими словами, закон конструє ці злочини таким чином, що вони вважаються закінченими з моменту вчинення діяння, яке за своїм змістом є попередньою злочинною діяльністю.

4 питання. Кваліфікація злочинів

Кваліфікація злочину — це точне встановлення відповідності вчиненого винним суспільно небезпечного діяння складові конкретного злочину, закріпленого в кримінальному законі.

Залежно від того, хто здійснює кваліфікацію, розрізняють офіційну й неофіційну кваліфікацію.

Офіційна (легальна) кваліфікація — це кваліфікація, що здійснюється у кримінальних справах уповноваженими на те державою особами. Результати такої кваліфікації закріплюються в процесуальних документах (постановах, ухвалах, вироків) і мають обов'язковий характер.

Неофіційна кваліфікація — це відповідна правова оцінка, що дається науковцями у наукових статтях, монографіях, навчальних посібниках тощо. Така кваліфікація не має обов'язкового характеру, відображає лише позицію автора, але може враховуватись суб'єктами офіційної кваліфікації.

У правозастосовчій діяльності правильна кваліфікація виступає необхідною умовою дотримання законності, забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, відправлення справедливого правосуддя у кримінальних справах.

Тема 8. Об'єкт злочину

1 питання. Поняття об'єкта злочину.

2 питання. Види об'єктів злочину.

3 питання. Предмет злочину.

1 питання. Поняття об'єкта злочину

Об'єкт злочину — це суспільні відносини між людьми, що існують у суспільстві та охороняються нормами кримінального законодавства. Об'єкт завжди є обов'язковим (необхідним) елементом кожного складу злочину.

Суспільні відносини, які не підпадають під сферу правового регулювання кримінальним законом (звичай, мораль тощо), не можуть бути об'єктом злочину. Суспільні відносини завжди носять об'єктивний характер, існують поза і незалежно від людської свідомості, а отже, і незалежно від самого кримінального закону, і є первинними щодо нього. Оскільки злочин завжди посягає на об'єктивно існуючий об'єкт, певну реальність, то він не може завдати шкоду тому, чого немає в об'єктивній дійсності.

Правильне встановлення об'єкта злочину має важливе теоретичне та практичне значення. Саме об'єкт суттєво сприяє визначенню поняття злочину, характеру і ступеню його суспільної небезпеки, впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів, є провідним критерієм для кваліфікації злочинів, а також для побудови системи Особливої частини КК.

У теорії кримінального права виділяють такі структурні елементи суспільних відносин:

- 1) суб'єкти (носії) відносин;
 - 2) предмет, з приводу якого існують відносини;
 - 3) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин.
- Структура будь-яких суспільних відносин є незмінною.

Суб'єктами (учасниками) суспільних відносин можуть виступати держава, будь-які об'єднання громадян, юридичні та фізичні особи. Безсуб'єктних відносин у суспільстві бути не може. Якщо немає учасників відносин, то не існує й самих відносин, які завжди являють собою певні соціальні зв'язки, стосунки між їх учасниками. Чітке встановлення кола учасників суспільних відносин, тобто їх суб'єктивного складу, а також їх соціальних функцій у самих відносинах дозволяє визначити та відокремити ті суспільні відносини, які виступають об'єктом того чи іншого злочину.

Предметом суспільних відносин є все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують ці відносини. До предметів відносин належать майно, речі, матеріальні та духовні цінності, а також сама людина. В залежності від особливостей предмета всі суспільні відносини прийнято поділяти на дві основні групи — матеріальні (предметом яких є майно, тварини, рослини тощо) та нематеріальні (державна влада, духовні блага тощо).

Соціальний зв'язок як елемент суспільних відносин завжди знаходиться в нерозривному зв'язку з іншими структурними елементами цих відносин.

Соціальний зв'язок виникає та існує з приводу конкретного предмета суспільних відносин, а тому йому властивий предметний характер. Так само, як і суспільні відносини, соціальний зв'язок має об'єктивний прояв, тобто існує у реальній дійсності і проявляється у різних формах людської діяльності (нормальне функціонування органів державної влади; раціональне використання природних ресурсів тощо).

2 питання. Види об'єктів злочину

У науці кримінального права найбільш застосовуваною є класифікація об'єктів «по вертикалі»:

- загальний,
- родовий,
- безпосередній.

Ця класифікація цілком відповідає потребам практики і ґрунтується на співвідношенні філософських категорій «загального», «особливого» («спеціального») та «окремого» («конкретного»).

Загальний об'єкт злочину — це сукупність всіх суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом.

Загальний об'єкт охоплює різноманітні сфери суспільного життя, котрі відрізняються за соціальною суттю, сферою дії тощо. Згідно з ч. 1 ст. 1 КК

Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Загальний об'єкт об'єднує вичерпне коло суспільних відносин, узятих під охорону законом про кримінальну відповідальність.

Родовий (груповий) об'єкт злочину — це група однорідних або тотожних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування.

Родовий об'єкт відображає характер і ступінь суспільної небезпеки окремої групи злочинів, через що виступає своєрідним критерієм об'єднання окремих злочинів у однорідні групи та розташування таких груп в Особливій частині КК. Наприклад, Розділ VI Особливої частини КК «Злочини проти власності» містить норми, які встановлюють відповідальність за злочинні діяння, котрі посягають на недоторканність власності.

Безпосереднім об'єктом злочину є ті суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин і яким він завдає шкоду. Наприклад, безпосереднім об'єктом убивства є життя конкретної особи, викрадення майна — державна, колективна або приватна власність.

Найчастіше безпосередній об'єкт співвідноситься з родовим як частина та ціле, іноді вони збігаються за обсягом (наприклад, і родовим, і безпосереднім об'єктом убивства є життя особи). У певних випадках кілька злочинів мають один безпосередній об'єкт: так, безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 115—119 КК, є життя особи. Найчастіше безпосередній об'єкт конкретного злочину встановлюється шляхом тлумачення закону.

Основним (головним) безпосереднім об'єктом називають ті суспільні відносини, посягання на які становить суспільну сутність злочину та заради охорони яких законодавець створив відповідну кримінально-правову норму. Завдяки основному безпосередньому об'єктові визначається місце злочину в системі Особливої частини КК.

Додатковим безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, яким завдається або виникає загроза завдання шкоди поряд з основним об'єктом. Розрізняють додатковий необхідний (обов'язковий) безпосередній об'єкт і додатковий факультативний (необов'язковий) безпосередній об'єкт.

Додатковий необхідний об'єкт злочину — це суспільні відносини, яким за вчинення даного злочину завжди спричиняється шкода. Наприклад, у складі необережного знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК) основний безпосередній об'єкт — власність, а додатковий необхідний — життя чи здоров'я особи.

Додатковий факультативний об'єкт злочину — це ті суспільні відносини, яким за вчинення даного злочину в одному випадку завдається шкода, а в іншому цього не відбувається (наприклад, здоров'я внаслідок

згвалтування — ч. 1 ст. 152 КК).

3 питання. Предмет злочину

Предмет — це будь-які речі матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняється злочин. Предмет — це факультативний елемент складу злочину, який виявляється не в усіх злочинах. Наприклад, у крадіжці об'єктом злочину є право власності, а предметом — майно, речі та інші цінності.

Якщо злочин має свій предмет, то його називають предметним злочиним. У законі ознаки предмета злочину описуються по-різному:

1) предмет може чітко формулюватися в самому законі (наприклад, у ст. 245 КК міститься вказівка на такий предмет, як лісові масиви або зелені насадження);

2) предмет може безпосередньо впливати з диспозиції кримінально-правової норми (наприклад, за статтями 368—370 КК предметами хабарництва можуть бути як будь-які матеріальні цінності — гроші, продукти, предмети побутової техніки тощо, так і майнові блага);

3) предмет може визначатися різними нормативними актами, якщо певна диспозиція має бланкетний характер (наприклад, перелік наркотичних засобів, про які йдеться у ст. 305 КК, встановлюється не безпосередньо у КК, а в іншому нормативно-правовому акті).

Кримінально-правове значення предмета злочину має такі аспекти:

1) включення предмета злочину в комплекс ознак конкретного складу злочину забезпечує повноту його конструювання, що сприяє успішному вирішенню завдань кваліфікації;

2) предмет злочину може виступати критерієм розмежування суміжних злочинних діянь. Наприклад, предметом шахрайства (ст. 190 КК) є майно, яке на момент учинення злочину перебувало у власності держави, колективу або приватних осіб, а предметом завдання майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК) є майно, яке лише повинно було перейти у цю власність від інших суб'єктів;

3) предмет посягання може бути також одним із критеріїв розмежування злочинного та незлочинного діянь. Наприклад, за предметом розрізняють кримінально карану контрабанду (ст. 201 КК) і контрабанду як адміністративне правопорушення;

4) ті чи інші ознаки предмета посягання можуть бути пом'якшуючими або обтяжуючими обставинами злочину (наприклад, викрадення офіційного документа утворює склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 357 КК, а викрадення особливо важливих документів кваліфікується за ч. 2 ст. 357 КК).

Предмет злочину необхідно відрізнити від знарядь і засобів учинення злочину.

Тема 9. Об'єктивна сторона складу злочину

1 питання. Поняття та значення об'єктивної сторони складу злочину.

2 питання. Суспільно небезпечне діяння та його види.

3 питання. Суспільно небезпечні наслідки злочинного діяння.

4 питання. Причинний зв'язок між діяннями і суспільно небезпечними наслідками.

5 питання. Місце, час, обстановка, засіб та способи вчинення злочину.

1 питання. Поняття та значення об'єктивної сторони складу злочину

Наступним обов'язковим елементом складу злочину є його об'єктивна сторона. Вивчення даної теми дасть змогу визначити, які діяння є злочинними, відмежувати один злочин від іншого.

Об'єктивна сторона складу злочину — це сукупність передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання.

Об'єктивна сторона визначає:

- у чому полягає злочин;
- яким чином він скоюється;
- у яких умовах місця, часу, обстановки він відбувається;
- за допомогою яких засобів і знарядь вчиняється.

Такі значення об'єктивної сторони складу злочину:

1) об'єктивна сторона є одним із елементів складу злочину і входить до підстав кримінальної відповідальності;

2) визначає ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння та характер завданої шкоди об'єкту кримінально-правової охорони;

3) дає можливість відмежовувати один злочин від іншого, а також відмежовувати злочинні діяння від не злочинних. Наприклад, розбій за об'єктивною стороною схожий на вимагання, за якого суб'єкт також намагається заволодіти чужим майном чи правом на майно, але не шляхом нападу, поєднаного з насильством, небезпечним для життя та здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 187 КК), а шляхом пред'явлення вимоги про передачу чужого майна, яка супроводжується погрозою насильства над потерпілим чи його близькими, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (ст. 189 КК);

4) допомагає правильно кваліфікувати злочин. Наприклад, об'єктивна сторона крадіжки полягає в таємному викраденні чужого майна (ст. 185 КК), грабежу — у відкритому викраденні чужого майна (ст. 186 КК), в той час як об'єкт названих злочинів, суб'єкт і їхня суб'єктивна сторона збігаються.

Ознаки об'єктивної сторони з боку їх описування у диспозиціях статей Особливої частини КК України поділяються на дві групи:

- 1) основні (обов'язкові) ознаки;
- 2) факультативні ознаки.

До **основних ознак** відноситься діяння у формі дії або бездіяльності.

До **факультативних ознак** належать:

- суспільно небезпечні наслідки;
- причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком (у злочинах із матеріальним складом);
- спосіб;
- місце;
- час;
- обстановка;
- знаряддя;
- засоби вчинення злочину.

2 питання. Суспільно небезпечне діяння та його види

Діяння — це суспільно небезпечний, протиправний, свідомий, вольовий акт поведінки людини.

Ознаки діяння:

- *Суспільна небезпечність* полягає в тому, що злочинне діяння спричиняє суттєву шкоду суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом. Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК не є злочином дія чи бездіяльність, котра хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству чи державі.

- *Протиправність* означає, що діяння є злочином, передбаченим КК (ч. 1 ст. 11 КК).

- *Вольове діяння* полягає в прояві волі особи. Особа не несе кримінальної відповідальності, коли вона вимушена діяти проти власної волі під впливом фізичного примусу, внаслідок якого воля особи була повністю паралізована і вона не могла керувати своїми вчинками (ст. 40 КК). Психічний примус (погроза вбивством, завданням тілесних ушкоджень, знищенням майна, шантаж, інші подібні дії) та фізичний примус, унаслідок якого особа зберігала можливість керувати своїми діями, виключають кримінальну відповідальність за завдання шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо особа, що зазнала такого впливу, була у стані крайньої необхідності. Кримінальна відповідальність не настає за непереборної сили, під якою розуміється дія сил природи, механізмів, людей, звірів та інших факторів, через які особа реально позбавлена можливості виконати покладений на неї обов'язок.

• *Свідоме діяння* — особа, яка його вчинює, усвідомлює свої дії (бездіяльність) і керує ними.

Діяння у злочинах проявляється у формі:

◆ Дії. Наприклад, грабіж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК), незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК) і багато інших злочинів.

◆ Бездіяльності. Наприклад, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК), ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК) тощо.

◆ Дії чи бездіяльності. Наприклад, порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК), службова недбалість (ст. 367 КК).

Дія — *активна*, суспільно небезпечна, вольова, свідома поведінка особи, котра вчиняє злочин.

Бездіяльність — це *пасивна*, суспільно небезпечна вольова поведінка особи, що полягає у невиконанні дій, які особа повинна була і могла виконати чи попередити настання суспільно небезпечного наслідку.

Обов'язок діяти може впливати з:

■ закону (наприклад, обов'язок нести військову службу);

■ підзаконного акту (наприклад, обов'язок водія зупинити автомашину за червоного світла світлофора);

■ законного наказу чи розпорядження (наприклад, військового начальника);

■ характеру сімейних відносин (наприклад, обов'язок батьків утримувати неповнолітніх дітей);

■ характеру професії (наприклад, обов'язок лікаря надавати медичну допомогу).

Залежно від викладених положень злочини в теорії кримінального права поділяються на:

• прості;

• складні (складені);

• триваючі;

• продовжувані.

Особливістю *простих* злочинів є те, що за їх учинення:

а) посягання здійснюється на один безпосередній об'єкт;

б) об'єктивна сторона складається з одного діяння;

в) діяння виконується одною і тою ж особою;

г) суб'єктивна сторона характеризується однією формою вини;

г) кваліфікація дій винної особи здійснюється за однією статтею Особливої частини КК.

До простих злочинів відносяться, зокрема, умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК), крадіжка (ст. 185 КК), втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК).

Складними (складеними) є злочини:

а) об'єктивна сторона яких складається з двох або більше різних дій, кожна з яких за умови окремого (ізолюваного) вчинення являла б собою самостійний злочин, кожен із яких кваліфікувався б за окремою статтею КК. Наприклад, незаконне заволодіння транспортним засобом, поєднане з насильством, небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (ч. 3 ст. 289 КК). Вчинення зазначених дій у різний час необхідно було б кваліфікувати за ч. 1 ст. 289 КК та як відповідний злочин проти здоров'я;

б) які посягають на два і більше безпосередніх об'єкти. Наприклад, розбій (ст. 187 КК) посягає на власність та на здоров'я особи, що зазнала нападу;

в) об'єктивна сторона яких характеризується двома і більше злочинними наслідками. Наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого настала смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК);

г) зі змішаною (складною) формою вини. Наприклад, незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134 КК). У даному разі психічне ставлення до факту проведення абортів характеризується умисною формою вини, а щодо настання зазначених наслідків — необережністю.

Триваючі злочини характеризуються:

по-перше, безперервним здійсненням злочинного діяння (дії чи бездіяльності). Об'єктивна сторона такого злочину триває протягом певного часу. Наприклад, незаконне носіння або зберігання вогнепальної зброї (ст. 263 КК) може продовжуватись до певної події, яка припиняє його вчинення, — втрата, викрадення, збут тощо. Прикладами подібних злочинів є ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК), ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК) тощо;

по-друге, одноактним діянням і подальшим безперервним злочинним станом винної особи, який зберігається невизначено тривалий час і припиняється з моменту явки з повинною, затримання, смерті чи іншої обставини. Прикладами таких злочинів є, зокрема: втеча зі спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК), дезертирство (ст. 408 КК).

Продовжувані злочини складаються з низки однакових дій, об'єднаних спільним наміром. Такі дії становлять у своїй сукупності одиничний злочин і кваліфікуються за однією статтею Особливої частини КК. За вчинення продовжуваного злочину суб'єкт посягає на один і той самий об'єкт, діяння вчиняється одним і тим самим способом, усі дії цього злочину об'єднані одним умислом і спрямовані на досягнення спільної мети.

3 питання. Суспільно небезпечні наслідки злочинного діяння

Злочинні наслідки — це визначена кримінально-правовою нормою матеріальна чи нематеріальна шкода, заподіяна злочинними діяннями об'єкту, який охороняється кримінальним законом.

Шкода може бути:

- а) **фізичною** (наприклад, у разі вбивства (статті 115—119 КК));
- б) **майновою** (наприклад, у разі грабежу (ст. 186 КК), умисного знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК));
- в) **моральною** (наприклад, у разі незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК));
- г) **політичною** (наприклад, у разі посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК)).

Залежно від наявності чи відсутності злочинних наслідків злочини поділяються на:

- злочини з матеріальним складом;
- злочини з формальним складом.

У злочинах *із матеріальним складом* суспільно небезпечні наслідки передбачені як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину. Злочини з матеріальним складом вважаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечного наслідку, передбаченого в диспозиції статті Особливої частини КК як обов'язкової ознаки конкретного злочину. Коли передбачений у законі наслідок не настав, злочин вважається незакінченим. Наприклад, смерть людини в результаті вбивства (ст. 115 КК).

Злочини з *формальним складом* — це злочини, для визнання яких закінченими достатньо самого факту скоєння суспільно небезпечного діяння. У таких злочинах наслідки не включені в об'єктивну сторону і на кваліфікацію діяння не впливають. Злочини з формальним складом фактично можуть заподіювати суспільно небезпечні наслідки, але, як правило, нематеріальні. Вони є факультативними. Наприклад, державна зрада (ст. 111 КК), підміна чужої дитини (ст. 148 КК), порушення таємниці голосування (ст. 159 КК), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК), давання хабара (ст. 369 КК), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК).

4 питання. Причинний зв'язок між злочинним діянням і суспільно небезпечними наслідками

Причинний зв'язок в кримінальному праві — це об'єктивно існуючий зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, коли дія або бездіяльність породжує настання таких наслідків.

Наприклад, за дії — причинний зв'язок між пострілом і настанням смерті особи (ст. 115 КК «Умисне вбивство»); суспільно небезпечні наслідки за бездіяльності — залишення в небезпеці, якщо внаслідок цієї бездіяльності настала смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 135 КК «Залишення в небезпеці»).

Правила встановлення причинного зв'язку:

1. Причинний зв'язок може бути тільки в злочинах з матеріальним складом.
2. Причинний зв'язок — це об'єктивно існуючий зв'язок між причиною і

наслідками.

3. Причинний зв'язок має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливо настання наслідку. З цього випливає, що:

- причина має передувати наслідку;
- причина має спричинювати наслідок;
- дії мають бути необхідною передумовою настання таких наслідків;
- діяння може бути причиною за умови необхідності, а не випадковості.

5 питання. Місце, час, обстановка, засіб та способи вчинення злочину

Факультативні ознаки складають умови скоєння злочину. Названі ознаки називаються факультативними, тому що вони законом можуть передбачатися як ознака об'єктивної сторони складу злочину (зазначатися в диспозиціях статей Особливої частини КК), а можуть і не передбачатися в кримінально-правових нормах. Якщо такі ознаки передбачаються в законі, вони для цих злочинів обов'язкові.

До таких ознак об'єктивної сторони належать:

1. **Місце вчинення злочину** — це певна територія або інше місце, де вчинюється суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. Наприклад, місцем вчинення контрабанди є митний кордон України (ст. 201 КК), самовільного без нагальної потреби зупинення поїзду — поїзд (ст. 283 КК).

2. **Час вчинення злочину** — певний проміжок часу, протягом якого скоюється злочин. Наприклад, часом вчинення такого злочину, як самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю — час бою (ст. 429 КК).

3. **Обстановка вчинення злочину** — це конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчинюється злочин. В одних випадках обстановка вказує на ті умови, в яких відбувається злочинне діяння, наприклад, вчинення військового злочину в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 402 КК «Непокора»). В інших — обстановка вказує на умови, в яких перебуває потерпілий. Наприклад, залишення в небезпеці (ст. 135 КК), ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК).

4. **Знаряддя і засоби вчинення злочину** — це матеріальні речі, за допомогою яких було вчинено злочин або які використовувались для полегшення вчинення злочину.

Знаряддя — це предмети, використовуючи які особа вчинює фізичний вплив на матеріальні об'єкти. До них можна віднести зброю, інструменти, транспортні засоби. Наприклад, зброя є обов'язковою ознакою складу бандитизму (ст. 257 КК), транспортні засоби — кваліфікований склад незаконного полювання (ст. 248 КК).

Засоби — це предмети, які полегшують вчинення злочину. Наприклад, підроблені документи, форма працівника міліції тощо.

5. **Спосіб вчинення злочину** — це форма прояву суспільно небезпечного

діяння (методи та форми вчинення злочину). Наприклад, крадіжка вчинюється шляхом таємного викрадення чужого майна (ст. 185 КК); грабіж — шляхом відкритого заволодіння чужим майном (ст. 186 КК).

Тема 10. Суб'єкт злочину

1 питання. Поняття суб'єкта злочину та його ознаки.

2 питання. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність.

3 питання. Осудність.

4 питання. Неосудність.

5 питання. Обмежена осудність.

6 питання. Кримінальна відповідальність за злочин, вчинений у стані сп'яніння.

7 питання. Спеціальний суб'єкт злочину.

1 питання. Поняття суб'єкта злочину та його ознаки

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК *суб'єктом злочину* є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може настати кримінальна відповідальність.

Законодавче визначення дає можливість виділити три обов'язкові ознаки, котрі характеризують суб'єкт злочину. Отже, це:

1) фізична особа;

2) осудна особа;

3) особа, що досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Перелічені ознаки, які характеризують суб'єкт злочину, є обов'язковими для будь-якого злочинного діяння. Крім зазначених ознак, є ще додаткові, факультативні ознаки, які називають спеціальними, але вони притаманні не всім злочинам.

Відповідно до чинного КК суб'єктами злочину можуть бути (статті 6—8):

а) громадяни України;

б) особи без громадянства;

в) іноземці (крім дипломатичних представників іноземних держав та інших осіб, які мають дипломатичний імунітет).

2 питання. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність

Досягнення встановленого законом віку є однією з обов'язкових умов притягнення до кримінальної відповідальності. За загальним правилом кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК), — це так звана *загальна дієздатність*.

Разом із тим в ч. 2 ст. 22 КК передбачений так званий знижений вік —

виключна дієдатність — з якого може наставати кримінальна відповідальність. Особи, які вчинили злочин у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності за:

- умисне вбивство (статті 115—117);
- посягання на державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю з надання правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443);
- умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 статей 345, 346, 350, 377, 398);
- умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122, ч. 2 статей 345, 346, 350, 377, 398);
- диверсію (ст. 113);
- бандитизм (ст. 257);
- терористичний акт (ст. 258);
- захоплення заручників (статті 147 і 349);
- зґвалтування (ст. 152);
- насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153);
- крадіжку (ст. 185, ч. 1 статей 262, 308);
- грабіж (статті 186, 262, 308);
- розбій (ст. 187, ч. 3 статей 262, 308);
- вимагання (статті 189, 262, 308);
- умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 статей 194, 347, 352, 378, ч. 2, 3 ст. 399);
- пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277);
- угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278);
- незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 2, 3 ст. 289);
- хуліганство (ст. 296).

Злочини, перелічені у ч. 2 ст. 22 КК, є умисними і в основному насильницькі та майнові. В основу встановлення можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності з 14-річного віку покладені такі обставини:

♦ рівень розумового розвитку особи, який дає підставу вважати, що особа в 14-річному віці вже розуміє (усвідомлює) суспільну небезпеку й протиправність діянь, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК;

- ◆ значна поширеність цих злочинів серед підлітків;
- ◆ висока суспільна небезпека таких злочинів.

Особа у віці від 14 до 16 років не несе відповідальність за злочини, не передбачені у ч. 2 ст. 22 КК, навіть за умови, що вона брала участь у їх скоєнні як співучасник.

Суб'єктами злочинів проти правосуддя, які вчиняються суддям, можуть бути особи, які досягли 25-річного віку.

З точки зору права вік — це встановлений документально період життя людини. Особа вважається такою, що досягла певного віку, не в день народження, а починаючи з нуля годин наступної доби. Для цього треба враховувати поясовий час, літній та зимовий час.

У разі, коли встановити точний вік особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, документально неможливо, це робиться шляхом проведення судово-медичної експертизи. При встановленні експертизою не дня народження, а року народження, днем народження вважається останній день цього року. Якщо судово-медична експертиза визначила вік у рамках певного періоду років, наприклад, приблизно 14—16 років, то вважається, що особа досягла мінімального із вказаного експертом віку (у наведеному прикладі — 14 років).

3 питання. Осудність

Ст. 19 КК, де закріплено, що **осудною** визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Таким чином, осудна особа — це фізична особа, котра за віком і станом психічного здоров'я може усвідомлювати свої діяння (усвідомлювати фактичну сторону і суспільну небезпеку) і керувати ними під час вчинення злочину.

Питання про осудність особи виникає лише в разі вчинення нею злочину. Тільки осудні особи здатні правильно усвідомлювати сутність вчиненого злочину, а також характер покарання, його вид, соціальне призначення. Зі станом осудності пов'язана реалізація мети кримінального покарання.

Осудність — це нормальний психічний стан людини, характерний для її певного віку. Вона характеризується двома критеріями: юридичним і медичним.

Юридичним критерієм осудності є факт вчинення злочину психічно здоровою особою, котра здатна повністю усвідомлювати фактичну сторону і суспільну небезпеку свого діяння та керувати своїми діями під час вчинення злочину.

Медичний критерій характеризує здоровий стан психіки особи під час вчинення нею злочину, відсутність певних психічних захворювань, тобто можливість повною мірою усвідомлювати характер своїх дій (бездіяльності), усвідомлювати як фактичну сторону, так і суспільну небезпеку свого діяння

(бездіяльності), а також керувати своїми діями.

4 питання. Неосудність

Відповідно до ч. 2 ст. 19 КК не підлягає кримінальній відповідальності особа, котра під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, перебувала в стані **неосудності**, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Для визначення неосудності використовують два взаємопоєднані критерії неосудності:

- юридичний (психологічний);
- медичний (біологічний).

Юридичний (психологічний) критерій неосудності включає дві ознаки, які випливають із поняття неосудності:

1. **Інтелектуальний момент**, тобто нездатність особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своєї дії (бездіяльності) на момент вчинення нею конкретного суспільно небезпечного діяння.

2. **Вольовий момент**, тобто нездатність особи керувати своїми діями (бездіяльністю), передбаченими законом як суспільно небезпечні. Вольовий момент характеризує такий психічний стан особи, перебуваючи в якому вона розуміє суспільну сутність вчинку, але не може, не спроможна із-за хвороби керувати собою, бо її воля нетверда. Наприклад, розлад волі спостерігається у стані наркотичного голодування, але при цьому зберігається відносна здатність усвідомлювати кримінальну протиправність вчинюваних суспільно небезпечних діянь.

Медичний (біологічний) критерій неосудності характеризується наявністю в особі одного з чотирьох видів установлених законом найпоширеніших психічних захворювань, визначених у ч. 2 ст. 19 КК:

1. **Хронічне психічне захворювання** — це розлад психічної діяльності, що має тривалий перебіг і тенденцію до наростання хворобливих явищ. До цих захворювань належать: епілепсія, шизофренія, прогресивний параліч, деякі види психозів тощо.

2. **Тимчасовий розлад психічної діяльності** — це раптові, короточасні розлади психіки, що характеризуються швидким розвитком і в подальшому, як правило, повним одужанням особи. До такого розладу відносять: реактивний стан, тобто хворобливий розлад унаслідок важкого психічного потрясіння, «білу» гарячку, патологічне сп'яніння, патологічний афект тощо.

3. **Недоумство (олігофренія)** — стійкий занадто слабкий розвиток, крайня нерозвиненість інтелекту з незворотним пониженням розумової здібності із-за хвороби мозку (вроджений, травми, поранення, інфекції тощо). Розрізняють три ступеня недоумства:

• **дебільність (легкий ступінь)** — початковий ступінь, людина може орієнтуватися в обстановці, виконувати нескладні обов'язки, визнається осудною;

• **імбецильність (середній ступінь)** — нездатність до орієнтування, не може виконувати ніяких обов'язків;

• **ідіотія (тяжкий ступінь)** — інтелект відсутній.

4. **Інший хворобливий стан** — це стан, за якого відсутнє психічне захворювання, але інколи він супроводжується різними істотними змінами психіки людини (тяжкі форми психопатії, психотенції, неврози тощо).

Медичний критерій неосудності лише дає підставу до юридичного критерію. За наявності медичного критерію лише виникає питання про неосудність, яка остаточно встановлюється за наявності юридичного критерію. Для визначення психічного стану особи, котра вчинила злочин, призначається судово-психіатрична експертиза. Але висновок про осудність чи неосудність дає орган, що проводить досудове чи судове розслідування.

Відповідно до закону (ч. 2 ст. 19 КК) особа, яка перебувала під час вчинення суспільно небезпечного діяння у стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності.

Разом із тим можлива ситуація, коли особа під час вчинення такого діяння була осудною, але до винесення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню (ч. 3 ст. 19 КК).

5 питання. Обмежена осудність

Обмежено осудною визнається особа, яка під час учинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними (ч. 1 ст. 20 КК).

Обмежено осудні особи підлягають кримінальній відповідальності, але визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 20 КК). Дане положення не стосується осіб, які вчинили злочин в стані осудності, але в ході розслідування кримінальної справи набули ознак обмежено осудної особи (ст. 93 КК).

Виходячи з положень закону можна зробити такі висновки:

1) обмежена осудність пов'язана з наявністю в особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, певного психічного розладу;

2) внаслідок цього психічного стану дана особа не повною мірою може усвідомлювати своє діяння або керувати ним;

3) обмежена осудність не виключає кримінальної відповідальності за вчинене діяння.

Поняття обмеженої осудності визначається за допомогою двох критеріїв: медичного та юридичного.

Медичним критерієм є психічний розлад. На жаль, у законі не конкретизовані хоча б загальні ознаки медичного критерію. Тому розкривати зміст цього критерію можна по-різному. До медичного критерію треба відносити хронічні або тимчасові хворобливі розлади психічної діяльності непсихотичного рівня (так звані межові психічні розлади, або психічні аномалії), суттєвою ознакою яких є кількісне обмеження здатності усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними за якісного збереження критичної функції свідомості (наприклад, епілепсія, олігофренія, психопатія, неврози).

Юридичний критерій виражається в нездатності особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Він може виражатися двома ознаками:

1) *інтелектуальною* — особа нездатна повною мірою усвідомлювати свої дії (нездатна у повному обсязі розуміти фактичну сторону та суспільну небезпечність своєї поведінки);

2) *вольовою* — особа нездатна повною мірою керувати своїми діями.

6 питання. Кримінальна відповідальність за злочин, вчинений у стані сп'яніння

Відповідно до ст. 21 КК особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності.

Наркоманія, токсикоманія, алкоголізм — це явища, які сприяють існуванню злочинності і навпаки. Тобто, одне зумовлює і взаємодіє з іншим. Негативні явища ніби обрамовують злочинність, тому їх ще називають «фоновими».

Пияцтво — це систематичне, надмірне споживання спиртних напоїв, що знижує рівень соціальної активності особистості та негативно позначається на здоров'ї людини, котра споживає алкоголь. Пияцтво передує алкоголізму. У середньому кожний 6-й п'яниця з дорослих осіб стає алкоголіком.

Алкоголізм — важке захворювання, котре спричинюється систематичним і тривалим зловживанням спиртними напоями та характеризується фізичною потребою, потягом до алкоголю, залежністю від нього.

Велика медична енциклопедія визначає алкоголізм як сукупність патологічних змін, що виникають в організмі під впливом тривалого, надмірного вживання алкоголю.

Під впливом алкоголю відбувається 2/3 навмисних тяжких злочинів проти особистості (убивства, звалтування, нанесення тяжких тілесних ушкоджень); 9/10 хуліганських проявів; 3/4 розбоїв; до 60 % крадіжок особистого майна; 50 % ДТП.

Треба відзначити й істотний відсоток осіб, які, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, піддавалися нападу — віктимологічний аспект

(жертва власної або чужої необережності, ДТП), тому що п'яного легше обікрасти, пограбувати, обдурити.

Слово «наркоманія» — походить від грецьких слів «нарко» — сон, заціпеніння і «манія» — пристрасть, безумство. У тлумачному словнику російської мови С. І. Ожегова наркоманія визначається як сильний, хворобливий потяг до наркотиків.

Наркоманія — це захворювання, що виникає в результаті немедичного вживання наркотичних засобів.

Токсикоманія — це хворобливий потяг до речовин (синтетичної, біологічної, рослинної властивості) або лікарських засобів, які не входять до списку наркотиків, вдиханням, просочуванням або іншим шляхом із метою досягнення одурманюючого ефекту (ацетон, бензин, лаки, фарби).

Кримінологічний характер наркоманії — це розвиток наркотичного голодування — абстинентного синдрому — «ломка», за якого заради придбання наркотику особа здатна учинити злочин (крадіжку, здирство, розбій, шахрайство).

Сп'яніння, залежно від речовини вживання, поділяють на: алкогольне; токсичне; наркотичне.

Сп'яніння буває двох видів: фізіологічне і патологічне.

За **фізіологічного (простого) сп'яніння** в особи послаблюється функціонування гальмових процесів нервової діяльності й самоконтролю. Звичайне фізіологічне сп'яніння настає поступово. Особа усвідомлює, що алкоголь, наркотик чи інша речовина одурманює її, порушує нормальний стан психіки, швидкість реакції, координацію рухів тощо. Продовжуючи вживати такі речовини та засоби, особа доводить себе до стану сильного сп'яніння, що хоча й порушує психічні процеси, але це не є хворобливим станом.

Патологічне сп'яніння може настати для особи раптово, навіть за вживання невеликих доз алкоголю, наркотику тощо. **Патологічне сп'яніння** є хворобливим станом, який відноситься до короткочасних психічних розладів і якісно відрізняється від важкого ступеня звичайного побутового сп'яніння. За патологічного сп'яніння наявні психологічний і медичний критерії неосудності.

Згідно з п. 13 ч. 1 ст. 67 КК вчинення злочину особою у стані алкогольного сп'яніння або у стані, спричиненому вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, є обставиною, яка обтяжує покарання.

7 питання. Спеціальний суб'єкт злочину

Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 КК).

До спеціальних суб'єктів злочину відносять:

- 1) громадянство (ст. 111 КК «Державна зрада», ст. 114 «Шпигунство»);
- 2) фах (ст. 139 КК «Ненадання допомоги хворому медичним працівником»);

3) членство у виборчій комісії (ст. 158 КК «Неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів»);

4) родинні стосунки (ст. 164 КК «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», ст. 165 КК «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків»);

5) попередню злочинну діяльність (ч. 2 ст. 201 «Контрабанда»);

б) вид діяльності особи (ст. 203 «Зайняття забороненими видами господарської діяльності»);

7) службових осіб (ст. 367 КК «Службова недбалість»);

8) військовослужбовців (ст. 403 КК «Невиконання наказу»);

9) стать (ч. 1 ст. 152 «Згвалтування»).

Ознаки спеціального суб'єкта завжди доповнюють обов'язкові ознаки загального суб'єкта. Такими ознаками, наприклад, є ознаки громадянства для суб'єкта державної зради (ст. 111 КК); ознаки службової особи для суб'єкта службової недбалості (ст. 367 КК).

Ці додаткові ознаки можуть прямо вказуватися в тексті диспозиції конкретної статті або безпосередньо впливати з тексту відповідної кримінально-правової норми. Наприклад, у ч. 1 ст. 371 КК, яка передбачає відповідальність за завідомо незаконне затримання або незаконний привід, не зазначено, хто є суб'єктом цього злочину. Однак зі змісту цієї статті можна встановити, що ним можуть бути працівники правоохоронних органів, які наділені правом затримувати осіб чи здійснювати їх привід.

У деяких випадках ознаки спеціального суб'єкта можуть бути вказані тільки в частині статті КК, що передбачає кваліфікуючі ознаки злочину. Так, за ч. 3 ст. 206 КК протидія законній господарській діяльності може бути кваліфікованою, коли це діяння вчиняється службовою особою з використанням службового становища, тобто спеціальним суб'єктом.

Відповідальною за злочин зі спеціальним суб'єктом може бути лише особа, котра має його ознаки. Співучасниками (організаторами, підмовниками та пособниками) цих злочинів можуть бути всі особи, тобто й ті, які спеціальних ознак суб'єкта не мають.

Тема 11. Суб'єктивна сторона складу злочину

1 питання. Поняття і значення суб'єктивної сторони злочину.

2 питання. Вина: її поняття та форми.

3 питання. Умисел і його види.

4 питання. Необережність та її види.

5 питання. Змішана (подвійна) форма вини.

6 питання. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони: мотив і мета злочину, емоційний стан.

7 питання. Помилка та її вплив на кримінальну відповідальність.

1 питання. Поняття і значення суб'єктивної сторони злочину

Суб'єктивна сторона злочину — це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображує ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків.

Вина — основна й обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину. Згідно зі ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Це конституційне положення закріплено у ч. 2 ст. 2 КК: особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком. Конкретизується це положення у статтях 23—25 Загальної частини КК та в статтях Особливої частини КК. Воно свідчить про недопустимість у вітчизняному кримінальному праві об'єктивного ставлення у вину, тобто покладення відповідальності за заподіяні суспільно небезпечні наслідки за відсутності вини особи, яка їх заподіяла.

Мотив і мета — це факультативні ознаки суб'єктивної сторони злочину. Вони вимагають свого встановлення лише у тих випадках, коли про це прямо зазначено у законі (в диспозиції статті Особливої частини КК) або коли вони однозначно впливають зі змісту злочину.

У деяких випадках кримінальний закон вказує на особливий емоційний стан як ознаку суб'єктивної сторони. Так, відповідно до статей 116, 123 КК такий емоційний стан, як сильне душевне хвилювання, входить до змісту суб'єктивної сторони складу злочину.

Суб'єктивна сторона складу злочину має велике практичне значення. Кримінальна відповідальність можлива і настає лише за наявності в діянні встановлених законом суб'єктивних ознак — свідомості, інтелекту, волі. Ці ознаки суб'єктивної сторони злочину мають вирішальне значення для:

- 1) правильної оцінки суспільної небезпечності діяння;
- 2) відмежування злочинної вини від невинно заподіяної шкоди;
- 3) виключення об'єктивної осудності;
- 4) кваліфікацій злочинів;
- 5) призначення покарання.

2 питання. Вина: її поняття та форми

Основною й обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є вина. Згідно зі ст. 23 КК **виною** є психічне ставлення особи до вчинюваної дії (чи бездіяльності), передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності.

Поняття вини характеризують такі категорії, як її:

- зміст;
- сутність;
- форма;
- ступінь.

Зміст вини — це сукупність психічних елементів, які відображають об'єктивні ознаки злочину та виражають певне ставлення особи до цих ознак.

Сутність вини — це суспільна якість, що полягає в негативному ставленні особи, котра вчиняє суспільно небезпечне діяння, до суспільних відносин, які охороняються КК України.

Форма вини — це певний зв'язок психічних ознак, складників змісту вини, з об'єктивними ознаками злочину. Чинне кримінальне законодавство виділяє дві форми вини:

- умисел (ст. 24 КК);
- необережність (ст. 25 КК).

Ступінь вини — це кількісна характеристика вини. Вона визначає тяжкість вчиненого діяння й небезпечність особи винного для суспільства. Наприклад, у разі умисного вбивства (ст. 115 КК) ступінь вини набагато тяжча, ніж за вбивства з необережності (ст. 119 КК). Ступінь вини впливає на кваліфікацію злочину і, відповідно, на призначення покарання.

Ступінь вини суб'єкта визначається:

- 1) суспільною небезпечністю вчиненого діяння;
- 2) особливостями психічного ставлення винного: формою вини, характером умислу або необережності;
- 3) мотивом і метою злочину;
- 4) обставинами, що характеризують особу винного;
- 5) причинами злочину та умовами, що вплинули на формування злочинного умислу або на допущення особою необережності.

Встановлення вини, її форми і виду є необхідною умовою для правильної кваліфікації злочину. Відсутність вини означає відсутність суб'єктивної сторони, а отже — складу злочину.

З питання. Умисел і його види

Умисел буває двох видів: прямий і непрямий.

Прямий умисел — це таке психічне ставлення до діяння і його наслідків, за яких особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК).

Формула прямого умислу — усвідомлює, передбачає, бажає.

При цьому дві перші складові формули прямого умислу являють собою інтелектуальну ознаку, яка включає:

- а) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії

чи бездіяльності);

б) *передбачення* його суспільно небезпечних наслідків.

Остання складова формули прямого умислу являє собою *вольову* ознаку й полягає в *бажанні* настання злочинних наслідків.

Усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння включає:

- усвідомлення фактичних обставин вчиненого діяння;
- усвідомлення шкідливості цього діяння для суспільних відносин, що охороняються;
- усвідомлення практичних ознак злочину, що вчинюється (предмет, час, обстановка тощо);
- усвідомлення заборонності цього діяння.

Наприклад, вчиняючи крадіжку, особа усвідомлює, що таємно викрадає чуже майно (фактична сторона діяння), а також усвідомлює, що цим вона порушує право власності потерпілого (соціальний зміст діяння).

Передбачення — це розумове уявлення особи про результати своєї дії (бездіяльності).

Передбачення особою настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій чи бездіяльності означає:

1. Мати уяву про майбутні зміни, спричинені діями особи чи її бездіяльністю, у вигляді суспільно небезпечних наслідків.
2. Уявляти конкретну шкоду, заподіяну своїми діями, — настання смерті потерпілого, знищення майна, спричинення тілесних ушкоджень і т. ін.
3. Передбачати розвиток причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) і наслідками.

Особливе практичне значення має передбачене особою настання суспільно небезпечних наслідків. Передбачення можливості настання вказаних наслідків означає, що ці наслідки через якісь причини можуть і не настати. Так, стріляючи з великої відстані, винний передбачає лише можливість настання смерті потерпілого, бо може не влучити.

Передбачення неминучості настання наслідків означає, що усвідомленням винного виключаються будь-які обставини не настання бажаних наслідків (скажімо, винний вчиняє прицільний постріл із близької відстані у голову своєї жертви і передбачає неминучість смерті потерпілого).

Ознаки умислу, вказані у ст. 24 КК, характерні для злочинів із матеріальним складом, необхідними ознаками об'єктивної сторони яких є настання певних суспільно небезпечних наслідків і наявність причинного зв'язку між діяннями особи й наслідками, що настали. У злочинах із формальним складом, який не передбачає як необхідну ознаку певних суспільно небезпечних наслідків, змістом прямого умислу є усвідомлення винною особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності) та бажання його вчинити.

Бажання — це вольовий момент, спрямований на досягнення чітко визначеної мети. Бажання передбачає ціленаправлену діяльність винного.

Непрямий умисел — це умисел, за якого особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК).

Формула непрямого умислу — усвідомлює, передбачає, свідомо припускає.

При цьому дві перші складові формули непрямого умислу являють собою *інтелектуальну ознаку*, яка включає:

1) *усвідомлення* особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності);

2) *передбачення* його суспільно небезпечних наслідків.

Остання складова формули непрямого умислу являє собою *вольову ознаку* й полягає у тому, що особа хоча і не бажає, але *свідомо припускає* настання суспільно небезпечних наслідків.

Суть відмінності непрямого умислу від прямого — у змісті його вольової ознаки. За свідомого допущення характерні для непрямого умислу (інколи його називають евентуальним, від лат. «евентум» — можливий за деяких обставин) злочинні наслідки не є ні метою дій винного, ні засобом її досягнення. Ці наслідки є побічним результатом діяння винного, направлено на іншу злочинну або незлочинну мету. В окремих випадках свідоме допущення злочинних наслідків може проявлятися у безпідставному розрахунку на їх настання. Але розрахунок і надії винного в таких випадках є абстрактними, вони не мають належного обґрунтування.

Вольовий момент побічного умислу — допущення наслідків — означає, що:

1) *винна особа прагне досягти інших наслідків (злочинних або легальних);*

2) осудні наслідки є побічні, супутні до головних, які утворюють мету;

3) свідоме допущення злочинних наслідків є не конкретний розрахунок, коли викривається нехтування чужими інтересами.

Теорія кримінального права і судова практика крім прямого та непрямого умислу виділяють інші види умислу, які не утворюють самостійної форми вини, не підмінюють прямого і непрямого умислу, а існують лише в їхніх межах.

Так, за *часом виникнення й формування* розрізняють:

— умисел заздалегідь обдуманий;

— умисел, що виник раптово.

Умисел заздалегідь обдуманий формується ще до вчинення злочину (особа обмірковує план злочину, підшукує знаряддя злочину, співучасників тощо). Цей умисел характерний для таких злочинів, як диверсія (ст. 113 КК), доведення до самогубства (ст. 120 КК). Наявність цього виду умислу на кваліфікацію, як правило, не впливає, але свідчить про підвищений ступінь вини, а також суспільної небезпеки злочинця.

Умисел, що виник раптово, формується безпосередньо перед самим початком вчинення злочину і відразу ж реалізується. Наприклад хуліганство

(ст. 296 КК).

Різновидом умислу, що виник раптово, є **афективний**, тобто такий, що виникає у процесі сильного душевного хвилювання під впливом афекту, раптово під впливом тих чи інших обставин, найчастіше внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого. Так, умисне вбивство та умисне тяжке тілесне ушкодження, які були вчинені у стані сильного душевного хвилювання, виділені законом про кримінальну відповідальність у самостійний склад злочину за пом'якшуючих обставин (статті 116 і 123 КК).

За ступенем **визначеності, уявлення винного** про суспільно небезпечні наслідки вчиненого ним діяння умисел ділиться на:

- ◆ визначений;
- ◆ невизначений.

Визначений (конкретизований) умисел характеризується тим, що особа чітко уявляє собі характер і розмір наслідків вчиненого нею діяння. Разом із тим конкретизація наслідків не може зводитись у всіх випадках до конкретних параметрів, тому визначений умисел може бути:

- *простим* — коли винний передбачає настання одного злочинного наслідку (наприклад, смерть потерпілого);

- *альтернативним* — коли винний передбачає можливість настання двох або більше, але індивідуально визначених наслідків (наприклад, при заподіянні проникаючого поранення черевної порожнини потерпілому винний в однаковій мірі передбачає й бажає настання смерті або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження).

Невизначений (неконкретний) умисел характеризується тим, що злочинні наслідки хоча і передбачаються винним, але не є конкретизованими, тобто відсутнє чітке уявлення про їх характер, ступінь тяжкості. Наприклад, нанесенням ударів потерпілому палицею або ногами по голові винний може спричинити різні наслідки — від смерті до легкого тілесного ушкодження. Злочини у таких випадках кваліфікуються за результатом настання наслідків.

4 питання. Необережність та її види

Відповідно до ч. 1 ст. 25 КК необережність поділяється на два види:

- 1) злочинну самовпевненість;
- 2) злочинну недбалість.

Необережність є **злочинною самовпевненістю**, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК).

Формула злочинної самовпевненості — передбачає, але легковажно розраховує на відвернення.

Злочинна самовпевненість включає в себе дві ознаки:

- інтелектуальну;

- **вольову.**

Інтелектуальна ознака характеризується тим, що особа *передбачає* можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності).

Передбачення — це уява про майбутнє, прогноз, який поєднує:

- 1) передбачення можливості настання злочинних наслідків;
- 2) передбачення конкретних ознак злочину — місця, часу, обставин, які можуть відвернути злочинні наслідки;
- 3) передбачення неминучості настання суспільно небезпечних наслідків виключає розрахунок на їх відвернення;
- 4) передбачення розвитку абстрактного причинного зв'язку. Особливості передбачення у злочинній самовпевненості полягають в тому, що воно має абстрактний характер.

За злочинної самовпевненості винний передбачає, що діяння, подібні до вчиненого ним, узагалі призводять до суспільно небезпечних наслідків, проте вчинена саме ним дія (бездіяльність) не повинна в даному конкретному випадку спричинити таких наслідків. Тому, діючи у відповідній конкретній обстановці, особа не усвідомлює реального розвитку причинного зв'язку між своєю поведінкою і наслідками, хоча й могла б це зробити. Важливо те, що такий розрахунок у суб'єкта не пустопорожній, не безпідставний. Суб'єкт враховує певні сили, обставини, умови, такі як:

- 1) свої фізичні сили, вміння, навички;
- 2) властивості машин, механізмів, приладів;
- 3) поведінку потерпілих, наприклад, керуючи автомобілем, водій перевищує швидкість руху, розраховує на свій досвід, надійний стан автомобіля, на чисту суху дорогу, але цього всього виявляється недостатньо.

Вольова ознака полягає у легковажному розрахунку на *відвернення суспільно небезпечних наслідків* свого діяння (дії чи бездіяльності). При цьому особа розраховує на цілком реальні обставини, котрі за своїми властивостями мають здатність відвернути настання наслідків.

Обставини, на які розраховує суб'єкт, можуть стосуватися особи і діяльності самого винного (наприклад, розрахунок на свій досвід, знання тощо), а також стосуватися діяльності інших осіб, сил природи, впливу обстановки, за якої скоюються ті чи інші діяння, тощо. Вина особи полягає у тому, що її розрахунок виявився хибним (легковажним) і не забезпечив відвернення суспільно небезпечних наслідків.

Необережність є злочинною недбалістю, коли особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), хоча повинна була й могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК).

Формула злочинної недбалості — не передбачає, хоча повинна була й могла їх передбачити.

Інтелектуальна ознака злочинної недбалості характеризується відсутністю в

особи усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваного ним діяння (дії чи бездіяльності), а також *відсутністю передбачення* можливості настання суспільно небезпечних наслідків.

Тому сутність вини у цьому випадку полягає не в інтелектуальній ознаці, а у вольовій ознаці, оскільки лише у зв'язку з вольовою ознакою це психічне ставлення отримує кримінально-правову оцінку.

Вольова ознака злочинної недбалості особи пов'язана з двома критеріями:

- 1) об'єктивним («повинна була»);
- 2) суб'єктивним («могла їх передбачити»).

Об'єктивний критерій злочинної недбалості — це вимога персональної відповідальності, обов'язок конкретної особи передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій, які потребують дотримання заходів обережності.

Суб'єктивний критерій — це можливість конкретної особи передбачити настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій. Мається на увазі, що особа з її індивідуальними здібностями, розвитком, кваліфікацією та особливостями обставин, за яких було вчинене суспільно небезпечне діяння, могла передбачити настання шкідливих наслідків.

Оскільки у законі об'єктивний і суб'єктивний критерії поєднані сполучником «і», то лише їх сукупність утворює злочинну недбалість.

Від злочинної недбалості слід відрізнити так званий *випадок* («казус»), тобто невинне заподіяння шкоди.

Випадок (від лат. casus — «казус») — це таке психічне ставлення особи до своїх дій та їх наслідків, яке лежить за межами вини, і полягає в тому, що особа не передбачала настання наслідків, не могла чи не повинна була їх передбачити.

Казус має місце тоді, коли в особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, не було реальної можливості передбачити настання злочинних наслідків.

Таким чином, на відміну від злочинної недбалості при казусі особа не передбачала настання наслідків своїх дій і не могла їх передбачити (відсутній суб'єктивний критерій). Тому в даному випадку виключається кримінальна відповідальність за відсутністю складу злочину (зокрема вини) в поведінці особи.

5 питання. Змішана (подвійна) форма вини

Статтями 23—25 КК, згідно з якими кожний конкретний злочин може бути вчинений або умисно, або з необережності. Особливість суб'єктивної сторони злочину полягає в тому, що деякі злочини мають лише навмисну вину (наприклад крадіжка (ст. 185 КК)), інші — тільки необережну (наприклад, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК)). Крім того, ряд

злочинів може вчинюватись як умисно, так і необережно, наприклад убивство (статті 115, 119 КК).

Кримінальне законодавство містить такий склад злочинів, які мають подвійну (чи змішану) вину — умисел відносно одних злочинних наслідків і необережність — відносно інших. У практиці існують випадки, коли характер і форми психічного ставлення особи до самого суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності) не збігаються з формою й характером психічного ставлення особи до шкідливих наслідків її діяння. В таких випадках є наявність змішаної (складної, подвійної) форми вини.

Змішана (складна, подвійна) форма вини являє собою різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак одного й того ж злочину.

Злочини зі змішаною формою вини поділяються на дві групи:

Першу складають злочини, пов'язані з порушенням спеціальних правил. Порушення цих правил без настання шкідливих наслідків являють собою адміністративні чи дисциплінарні проступки. І тільки настання від цього шкідливих наслідків перетворює дане порушення в злочинне діяння (наприклад, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами — ст. 286 КК). У цих злочинах складна (подвійна) форма вини може виявитися в умислі щодо самого факту порушення таких правил і в необережності щодо шкідливих наслідків.

Другу групу утворюють умисні злочини, об'єктивна сторона яких характеризується двома різними наслідками, один з яких є обов'язковою ознакою складу злочину, інший — кваліфікуючою ознакою. При цьому психічне ставлення особи до першого наслідку характеризується умислом (прямим чи непрямим), а до другого — необережністю (наприклад, умисне знищення або пошкодження майна, яке спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ст. 194 КК)).

6 питання. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони: мотив і мета злочину, емоційний стан

Мотив злочину — це внутрішнє спонукання особи, яке викликає у неї рішучість вчинити злочин.

Мета — це уявлення про бажаний результат, якого прагне досягти особа.

Мотиви, які викликають в окремих осіб рішучість вчинити злочин, можуть бути різними: корисливість, ненависть, помста, ревнощі, заздрість тощо.

Мотив передбачається як обов'язкова ознака складу злочину, якщо він зазначається в диспозиції статті, наприклад, умисне вбивство, вчинене з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК) або з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК). В окремому складі злочину саме суспільно небезпечне діяння передбачає наявність за його вчинення певного мотиву, який прямо в законі може і не бути вказаним (наприклад, крадіжка передбачає наявність корисливого мотиву).

На відміну від мотиву мета характеризує безпосередній злочинний результат, якого прагне досягти винний, скоюючи злочин. Наприклад, метою диверсії (ст. 113 КК) є ослаблення держави. Мета в ряді випадків вказується у законі як необхідна ознака суб'єктивної сторони складу злочину. Наприклад, умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК).

Якщо в кримінально-правових нормах Особливої частини мотив і мета не зазначені як обов'язкові ознаки, то вони на кваліфікацію не впливають і можуть впливати на призначення покарання як пом'якшуюча чи обтяжуюча обставина.

У ряді випадків можуть мати кримінально-правове значення емоції особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Це, зокрема, стан сильного душевного хвилювання, викликаний неправомірною поведінкою потерпілого, так званий *стан фізіологічного афекту*.

Фізіологічний афект — це дуже сильне, короткочасне душевне хвилювання, під час якого вчиняється злочин.

Оскільки особа в стані афекту здатна усвідомлювати свої дії і керувати ними, то вона несе відповідальність за ці дії. Відповідно до п. 7 ст. 66 КК вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, визнається обставиною, яка пом'якшує покарання. Вчинення злочину у стані фізіологічного афекту визначається в законі як обставина, що пом'якшує відповідальність. Це стосується умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК), а також умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК).

7 питання. Помилка та її вплив на кримінальну відповідальність

Помилка у кримінальному праві — це неправильне уявлення особи про дійсний юридичний чи фактичний характер вчиненого нею діяння і його наслідки.

Залежно від змісту неправильного уявлення особи розрізняють два види помилок:

- юридичну;
- фактичну.

Юридична помилка — це неправильне уявлення особи про юридичні властивості вчиненого діяння, його правову характеристику.

Види юридичної помилки:

- 1) помилка в злочинності діяння;
- 2) помилка у кваліфікації вчиненого;
- 3) помилка у виді та мірі покарання.

Помилка в злочинності діяння може бути у випадках, коли:

- має місце так званий *уявний злочин*, тобто особа помилково уявляє про те, що вчинене нею є злочином, у той час як у дійсності закон його таким не визначає. Кримінальна відповідальність за вчинене виключається;

- має місце неправильне уявлення особи про правомірність діяння, тоді як за законом воно є злочинним. За таких обставин кримінальна відповідальність настає. Відповідно до ч. 2 ст. 68 Конституції України незнання законів *не звільняє від юридичної відповідальності*.

Неправильне уявлення суб'єкта про *кваліфікацію* вчиненого ним діяння або про *вид і міру* покарання, яке може бути призначене за вчинений злочин, не мають принципового значення для відповідальності особи.

Фактична помилка — це неправильне уявлення особи про обставини, які утворюють об'єктивні ознаки конкретного складу злочину.

Залежно від того, у змісті яких саме об'єктивних ознак помиляється особа, розрізняють такі види фактичної помилки:

- 1) помилка в об'єкті;
- 2) помилка в характері діяння (дії чи бездіяльності);
- 3) помилка в причинному зв'язку;
- 4) помилка в особі потерпілого.

Помилка в об'єкті полягає в неправильному уявленні тих суспільних відносин, на які здійснюються посягання. Вона має місце у випадках, коли винний направляє свої дії проти одного об'єкта, помилково сприймаючи його за інший.

Від помилки в об'єкті злочину необхідно відрізнити помилку в предметі злочину. В разі помилки в предметі злочину шкода завдається саме тому об'єктові, який припускається, але безпосередньому впливу піддається не намічений винним, а інший предмет.

Помилка в характері вчиненого діяння полягає в неправильному уявленні особи щодо наявності або відсутності у її діях (бездіяльності) фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону якогось конкретного складу злочину. Помилка, за якої особа вважала, що в її діях є ознаки злочину, а насправді вони відсутні, не усуває умислу винного у зв'язку з тим, що свідомістю особи охоплювались обставини, які утворюють об'єктивну сторону даного злочину. У цьому випадку вчинене кваліфікується не як закінчений злочин, а як замах на нього, оскільки злочинний намір об'єктивно не було реалізовано. Наприклад, особа вважає, що вона збуває підроблені гроші, тоді як насправді вони справжні (ст. 15 і ч. 1 ст. 199 КК).

Помилка, за якої особа вважала, що в її діях відсутні ознаки, що утворюють об'єктивну сторону даного злочину, коли насправді вони наявні, виключає її вину і, відповідно, відповідальність за вчинене діяння. Наприклад, особа платить за куплені товари підробленими грошима, не знаючи про те, що вони фальшиві. Така помилка усуває умисел винного, оскільки його свідомістю не охоплювались вказані фактичні обставини. Оскільки відповідальність за подібні

дії може наставати лише за умисного їх вчинення (ст. 199 КК), то кримінальна відповідальність за такої помилки виключається.

Помилка в розвитку причинного зв'язку означає неправильне уявлення особи про зв'язок між вчиненим нею діянням і злочинним результатом, який настав. Наприклад, особа передбачала, що смерть від здійсненого нею пострілу настане від поцілення кулі у голову, а не від пошкодження серця, від чого в дійсності настала смерть потерпілого. Таке неправильне уявлення у цьому випадку не впливає на форму вини й відповідальність особи, оскільки саме внаслідок її дії (пострілу) настав той злочинний результат (смерть), який був умислом суб'єкта.

Помилка в особі потерпілого полягає в тому, що винний вирішив, наприклад, убити певну особу, помилково приймає за неї іншу особу, на яку і здійснює посягання. Оскільки за помилки в особі потерпілого шкода спричиняється саме наміченому об'єкту (життю особи), то така помилка не впливає на форму вини і на кваліфікацію вчиненого за умови, що ознаки потерпілого не є обов'язковими для злочину, який задумав вчинити винний.

Тема 12. Стадії вчинення умисного злочину

1 питання. Поняття й види стадій вчинення умисного злочину.

2 питання. Закінчений та незакінчений злочин.

3 питання. Готування до злочину.

4 питання. Замах на злочин та його види.

5 питання. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин.

6 питання. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця.

1 питання. Поняття й види стадій вчинення умисного злочину

Необхідно зрозуміти, що винна особа, яка має намір вчинити злочин, в одних випадках зразу його скоює, в інших — попередньо готується до його вчинення, або ж розпочинає вчиняти злочин. Але не у всіх випадках особі вдається закінчити злочин з обставин, що не залежать від її волі. Отже, процес вчинення злочину має певні етапи (стадії).

Стадії вчинення злочину — це певні етапи його здійснення, котрі істотно різняться за ступенем реалізації умислу, тобто характером діяння і моментом його припинення.

Закінченим злочином визнається діяння, яке містить всі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК (ч. 1 ст. 13 КК). Відповідно до ч. 2 ст. 13 КК *незакінченим* злочином є готування до злочину та замах на злочин.

Таким чином, закон (ст. 13 КК) розрізняє три стадії вчинення злочину:

- 1) готування до злочину;
- 2) замах на злочин;

3) закінчений злочин.

Готування до злочину та замах на злочин можливі тільки за вчинення умисного злочину (крім злочинів, учинених в стані фізіологічного афекту, а також у разі перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця). Така діяльність виражається в усвідомлених діях, направлених на заподіяння шкоди суспільним відносинам, що охороняються законом про кримінальну відповідальність. За вчинення необережного злочину особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечного наслідку або ж легковажно розраховує на його відвернення.

2 питання. Закінчений та незакінчений злочин

Закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК (ч. 1 ст. 13 КК).

Залежно від особливостей законодавчої конструкції складу злочину момент закінчення злочинів є різним. Розрізняють злочини:

- з матеріальним складом;
- з формальним складом;
- з усіченим складом.

Злочини з **матеріальним складом** вважаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечного наслідку, який передбачено в диспозиції статті Особливої частини КК у якості обов'язкової ознаки конкретного злочину. Якщо передбачений у законі наслідок не настав, злочин вважається незакінченим (наприклад, смерть людини при вбивстві (ст. 115 КК)).

Готування до злочину й замах на злочин можливі в усіх умисних злочинах із матеріальним складом, окрім злочинів, що вчинюються в стані афекту. Якщо в злочинах з матеріальним складом не настали зазначені в диспозиції статті КК суспільно небезпечні наслідки, то в даному випадку мова йде про незакінчений злочин (готування до злочину або замах на злочин).

Злочини з **формальним складом** — це злочини, для визнання яких закінченими достатньо самого факту скоєння суспільно небезпечного діяння. У таких злочинах наслідки не включені в об'єктивну сторону і на кваліфікацію діяння не впливають. Наприклад, державна зрада (ст. 111 КК), підміна чужої дитини (ст. 148 КК), порушення таємниці голосування (ст. 159 КК), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК), давання хабара (ст. 369 КК), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК).

Злочини з **усіченим складом** є різновидом злочинів із формальним складом. Їх особливість в тому, що момент закінчення злочину переноситься на стадію готування або на стадію замаху. Наприклад, бандитизм (ст. 257 КК) є закінченим з моменту організації озброєної банди; посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК), розбій (ст. 187 КК) — з моменту

нападу з метою заволодіння чужим майном.

Незакінченим є такий злочин, за якого не настали бажані для суб'єкта злочину суспільно небезпечні наслідки, або ним (суб'єктом) вчинені не всі дії, які створюють об'єктивну сторону конкретного злочину. Є два види незакінченого злочину:

1) перерваний з причин, що не залежали від волі винного — це готування до злочину та замах на злочин (ч. 2 ст. 13 КК),

2) перерваний з причин, що залежали від волі винного — це добровільна відмова від доведення злочину до кінця або добровільна відмова при незакінченому злочині (ст. 17 КК).

Незакінчений злочин може бути вчинений шляхом як активної поведінки — дії, так і пасивної — бездіяльності.

3 питання. Готування до злочину

Готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів і знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ч. 1 ст. 14 КК).

Відповідно до ч. 1 ст. 14 КК готування до злочину полягає у:

- 1) підшукуванні засобів чи знарядь вчинення злочину;
- 2) пристосуванні засобів чи знарядь вчинення злочину;
- 3) підшукуванні співучасників;
- 4) змові на вчинення злочину;
- 5) усуненні перешкод;
- 6) іншому умисному створенні умов для вчинення злочину.

Засобами вчинення злочину є предмети матеріального світу, котрі полегшують чи прискорюють вчинення злочину або є необхідними для його вчинення. Наприклад, підроблені документи — для вчинення шахрайства (ст. 190 КК), наркотичні засоби — для приведення потерпілої особи в безпорадний стан із метою зґвалтування (ст. 152 КК).

Знаряддя вчинення злочину — це предмети, призначені для безпосереднього виконання дій, що утворюють об'єктивну сторону закінченого злочину. Наприклад, зброя для вбивства, відмичка для проникнення у квартиру з метою вчинення крадіжки.

Під *підшукуванням* засобів чи знарядь вчинення злочину треба розуміти їх придбання будь-яким шляхом (купівля, отримання у подарунок, у борг, запозичення на певний час, пошук тощо).

Під *пристосуванням* засобів чи знарядь вчинення злочину треба розуміти таку зміну будь-яких предметів матеріального світу, яка робить їх придатними (більш зручними, більш ефективними) для вчинення злочину. Наприклад, загострення викрутки для нанесення тілесного ушкодження, підробка документа для вчинення шахрайства тощо.

Підшукування співучасників — це будь-які дії, направлені на залучення до

вчинення злочину інших осіб (виконавця, організатора, підмовника, пособника).

Змова на вчинення злочину — це домовленість двох чи більше осіб про спільне вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК.

Усунення перешкод — це усунення можливих чи дійсних перепон вчиненню злочину (наприклад, виведення сигналізації з ладу з метою безперешкодного проникнення в приміщення).

Інше умисне створення умов для вчинення злочину — це різноманітні дії, які полегшують вчинення злочину, створюють умови для приховування слідів злочину тощо (наприклад, попередня підготовка сховища для майна, організація засідки і т. д.).

Сутність готування в тому, що ці дії:

- 1) не спрямовані безпосередньо на заподіяння шкоди об'єкту охорони;
- 2) не створюють об'єктивну сторону складу злочину;
- 3) не наближають суб'єкта до об'єкта злочину чи до потерпілого, не утворюють їх безпосереднього зіткнення;

- 4) не мають причинного зв'язку з майбутніми злочинними наслідками.

Суспільна небезпечність готування до злочину зумовлюється:

- 1) важливістю об'єкта посягання, його суспільною цінністю;
- 2) змістом підготовчих дій, їх загрозою для об'єкта посягання;
- 3) особою суб'єкта, його рішучістю вчинити злочин, попередньою злочинною поведінкою;

- 4) іншими обставинами, які підтверджують рішучість погрози вчинити злочин, довести його до кінця.

Готування необхідно відмежовувати від виявлення умислу на вчинення злочину. Підґрунтям кримінальної відповідальності є суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 11 КК). Усе, що не виражено у діянні, знаходиться поза сферою кримінально-правового регулювання. Тому намір вчинити злочин, який не отримав фізичного втілення у суспільно небезпечному діянні, не може оцінюватися як злочин (наприклад, виявлення наміру під час розмови).

4 питання. Замах на злочин та його види

Замах на злочин — це вчинення особою з прямим умислом діяння (дії чи бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі (ч. 1 ст. 15 КК).

Об'єктивні ознаки замаху:

- 1) вчинення суспільно небезпечного діяння, спрямованого на вчинення

злочину;

2) не доведення злочину до кінця;

3) причини не доведення злочину до кінця не залежать від волі винної особи.

Замах на злочин виражається у вчиненні винним частини або всіх дій, що утворюють об'єктивну сторону закінченого складу злочину. Винний посягає на конкретний об'єкт, створює йому умови реальної небезпеки, а інколи завдає йому певну шкоду. Як правило, замах вчинюється шляхом активних дій (наприклад, завдання удару для заподіяння тілесного ушкодження), але в окремих випадках він вчинюється і шляхом бездіяльності. Наприклад, це має місце у разі залишення особи в небезпеці з метою позбавити її життя, ненадання з тією ж метою допомоги хворому медичним працівником.

Замах характеризується тим, що під час його вчинення злочин не завершується, не доводиться до кінця. Саме за цією ознакою замах відрізняється від закінченого злочину. Наприклад, для злочинів із матеріальним складом частковість означає ненастання передбаченого статтею Особливої частини КК злочинного наслідку взагалі (наприклад, при вбивстві куля від пострілу не влучила в жертву).

Переривання злочинної діяльності з причин, що не залежали від волі винного. Такими причинами можуть бути, зокрема: осічка вогнепальної зброї; з'явлення на місці злочину людей.

Замах на злочин характеризується тільки прямим умислом (ч. 1 ст. 15 КК). Суб'єкт усвідомлює, що він своїми діями (бездіяльністю) вчинює конкретний злочин, виконує частину об'єктивної сторони, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (у злочинах із матеріальним складом) і бажає довести злочин до кінця (а в злочинах із матеріальним складом — настання суспільно небезпечних наслідків).

Закон розрізняє два види замаху:

- закінчений — якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі (ч. 2 ст. 15 КК);

- незакінчений — якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця (ч. 3 ст. 15 КК).

Критерієм поділу замаху на закінчений і незакінчений є суб'єктивне ставлення винного до вчинених ним дій, його власне уявлення про ступінь виконання ним злочинного діяння. Якщо винний вважає, що він вчинив усі дії, необхідні для завершення злочину, — наявний закінчений замах, якщо не всі — незакінчений замах («які вважала необхідними» (ст. 15 КК)).

Залежно від придатності об'єкта і засобів посягання поділяють:

- ◆ замах на непридатний об'єкт (предмет);

- ◆ замах із непридатними засобами.

Замах на *непридатний об'єкт* (злочин може бути закінченим або незакінченим) має місце тоді, коли об'єкт не має необхідних властивостей або

він зовсім відсутній, внаслідок чого винний не може довести злочин до логічного кінця. Наприклад, викрадення непридатної для використання зброї, постріл у труп.

Замах із *непридатними засобами* (злочин може бути закінченим або незакінченим) має місце тоді, коли особа помилково через незнання використовує такі засоби, за допомогою яких неможливо вчинити злочин. Наприклад, застосування непридатної для використання зброї.

5 питання. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою для кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК. Поняття злочину охоплює не тільки закінчений злочин, а й готування та замах на злочин. Таким чином, підставою для кримінальної відповідальності є також готування до злочину та замах на злочин, тобто такі діяння, що містять ознаки складу незакінченого злочину.

Відповідно до ст. 16 КК кримінальна відповідальність за готування до злочину і замах на злочин настає за ст. 14 або ст. 15 і за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин. Виняток з цього положення становлять готування до злочинів невеликої тяжкості, коли кримінальна відповідальність виключається (ч. 2 ст. 14 КК).

Для кваліфікації незакінченого злочину посилання на ст. 14 або ст. 15 КК необхідне. Наприклад, готування до умисного вбивства кваліфікується за ч. 1 ст. 14 і ч. 1 ст. 115 КК, а замах на вбивство — за ч. 1 ст. 15 і ч. 1 ст. 115 КК.

Іноколи готування до злочину містить ознаки іншого закінченого злочину чи замаху на нього. Наприклад, незаконне придбання вогнепальної зброї з метою вчинення вбивства. В цьому разі вчинене треба кваліфікувати за сукупністю злочинів: як готування до вчинення вбивства і як закінчений злочин — незаконне придбання вогнепальної зброї — за ч. 1 ст. 14 і ч. ст. 115 та ч. 1 ст. 263 КК.

6 питання. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця

Добровільна відмова — це остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ч. 1 ст. 17 КК).

Зі змісту ст. 17 КК випливають ознаки добровільної відмови:

1) остаточне припинення особою готування до злочину або замаху на злочин;

2) відмова від вчинення злочину з волі самої особи;

3) наявність в особи усвідомлення можливості довести злочин до кінця.

1. Припинення готування чи замаху має бути *остаточним*, що означає безповоротну відмову від доведення злочину до кінця, відсутність умислу продовжити його у майбутньому. Від добровільної відмови треба відрізнити призупинення, тимчасову відмову від вчинення злочину або відмову від

повторення посягання за невдалої спроби вчинити злочин. Наприклад, не буде добровільної відмови тоді, коли злочинець використав для проникнення у квартиру відмичку, якою не може відчинити двері, і припиняє розпочатий злочин, аби потім закінчити свій злочинний задум.

2. Особа відмовляється від вчинення (продовження) злочину *за своєю волею*, тобто остаточне рішення про припинення злочинної діяльності особа приймає самостійно. Немає значення, хто був ініціатором відмови від доведення злочину до кінця, а також і спосіб, яким умовили особу не продовжувати вчинювати злочин (прохання, умовляння, погрози тощо).

3. Відмовляючись від вчинення злочину, *особа має можливість доведення його до кінця*. Особа знає, що перепон для завершення злочину немає, чи обставини, які б вона не змогла подолати для продовження вчинення злочину, відсутні.

Якщо особа припиняє доведення злочину до кінця через неможливість подолати певні перешкоди, то в даному випадку вона підлягає кримінальній відповідальності.

Мотиви добровільної відмови від доведення злочину до кінця можуть бути різними: страх перед покаранням, жалість до потерпілого, невігдність вчинення злочину тощо. На рішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності мотиви не впливають.

Важливим є питання: до якого часу можлива добровільна відмова від доведення злочину до кінця. При цьому особа, що добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину (ч. 2 ст. 17 КК).

Добровільна відмова від доведення злочину до кінця завжди можлива на стадії готування, крім випадків, коли готування містить склад закінченого злочину (бандитизм (ст. 257)). За закінченого замаху добровільна відмова від доведення злочину до кінця можлива тільки тоді, коли особа, вчинивши діяння, зберігає контроль над подальшим розвитком причинного зв'язку між вчиненим діянням та бажаним наслідком, що припускався, і може вплинути на його розвиток — попередити настання суспільно небезпечного результату. В даному випадку між діянням і бажаними суспільно небезпечними наслідками має бути певний проміжок часу, протягом якого винна особа може контролювати настання причинного зв'язку.

Після закінчення злочину добровільна відмова неможлива. У даному випадку можливе лише діяльне каяття, яке є обставиною, що пом'якшує відповідальність (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК).

Діяльне каяття — це дії особи, які свідчать про осуд нею вчиненого нею ж злочину і про прагнення усунути суспільно небезпечні наслідки.

Діяльне каяття може проявлятися у:

- запобіганні шкідливих наслідків вчиненого злочину;

- добровільному відшкодуванні завданого збитку або усуненні заподіяної шкоди;

- сприянні розкриттю злочинів;
- з'явленні з повинною.

У деяких випадках діяльне каяття визнається законом підставою для звільнення винного від кримінальної відповідальності: «звільняється від кримінальної відповідальності судом особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням будь-якого насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки» (ч. 4 ст. 289 КК).

Відмінність діяльного каяття від добровільної відмови від доведення злочину до кінця полягає у наступному:

1. Добровільна відмова можлива тільки за незакінченого злочину. Діяльне каяття можливе як за закінченого, так і за незакінченого злочину.

2. Добровільна відмова можлива тільки до порушення кримінальної справи щодо особи, яка вчинила готування чи замах на злочин, а діяльне каяття — і після порушення кримінальної справи щодо винної особи.

3. Добровільна відмова характеризується утриманням від продовження злочину (бездіяльністю), а діяльне каяття — тільки активними діями: щирим каяттям, активним сприянням розкриттю злочину, повним відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди.

4. Добровільна відмова можлива тільки від злочинів, що вчинюються з прямим умислом (готування і замах характеризуються лише таким умислом), а діяльне каяття — за вчинення як умисних злочинів, так і необережних.

5. При добровільній відмові особа звільняється від кримінальної відповідальності, тому що її діяння не вважається злочином (відсутня суспільна небезпека — обов'язкова ознака злочину), а діяльне каяття є обставиною, що пом'якшує покарання (звільняє від кримінальної відповідальності лише за вчинення злочину невеликої тяжкості).

Тема 13. Співучасть у злочині

1 питання. Поняття та ознаки співучасті у злочині.

2 питання. Види співучасників.

3 питання. Форми співучасті.

4 питання. Кримінальна відповідальність співучасників.

5 питання. Причетність до злочину.

1 питання. Поняття та ознаки співучасті у злочині

Переходячи до вивчення даної теми, необхідно зазначити, що поняття

співучасті законодавчо закріплено в КК.

Співучасть у злочині — це умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину в учиненні умисного злочину (ст. 26 КК).

Об'єктивні ознаки співучасті:

1) наявність двох чи більше суб'єктів злочину, які беруть участь у вчиненні одного і того ж умисного злочину;

2) спільна участь у вчиненні злочину.

Спільна участь у вчиненні злочину передбачає:

1) вчинення злочину загальними зусиллями всіх співучасників;

2) вчинюваний злочин є одним (спільним) для всіх співучасників;

3) спрямування зусиль кожного співучасника на досягнення загального результату злочину;

4) причинний зв'язок між діями усіх співучасників і загальним злочинним результатом.

Суб'єктивна ознака співучасті виявляється в умисній формі вини, що передбачає:

1) наявність умислу кожного з учасників стосовно їх власних дій (бездіяльності);

2) наявність умислу стосовно діянь інших співучасників, у т. ч. виконавця чи співвиконавця;

3) єдність наміру всіх співучасників вчинити один і той же злочин;

4) єдність злочинного інтересу для всіх співучасників, тобто спрямованість їх умислу на досягнення загального злочинного результату.

Інтелектуальний момент умислу співучасників полягає в усвідомленні кожним з учасників факту вчинення всіма співучасниками одного й того самого злочину, характеру дій інших співучасників, можливості діяти спільно з ними, наявності умислу в їх діях тощо.

Вольовий момент умислу передбачає бажання всіх співучасників діяти спільно для досягнення одного злочинного результату.

Співучасть можлива на всіх стадіях умисного злочину — готування, замаху, безпосереднього виконання об'єктивної сторони злочину (приєднання до злочинної діяльності), а також закінченого злочину.

2 питання. Види співучасників

При розгляді цього питання студенти повинні ознайомитись зі ст. 27 КК.

Відповідно до ч. 1 ст. 27 КК співучасниками злочину можуть бути:

- виконавець (співвиконавець);
- організатор;
- підбурювач;
- пособник.

Виконавцем (співвиконавцем) (ч. 2 ст. 27 КК) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших

осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений КК.

Під виконавцем (співвиконавцем) розуміється повне або часткове виконання співучасником об'єктивної сторони злочину. Наприклад, у разі вимагання виконавцем є не тільки той, хто пред'явив вимогу про передачу майна, а й той, хто додав до неї відповідну погрозу.

Особа визнається виконавцем злочину тоді, коли вона вчиняє злочин безпосередньо, тобто особисто виконує об'єктивну сторону злочину, або шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не є суб'єктами (так зване *посереднє* вчинення злочину). В даному випадку особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності: а) взагалі — через неосудність особи (ч. 2 ст. 19 КК) чи б) недосягнення нею віку, з якого може настати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК). Наприклад, суб'єкт злочину залучає до вчинення крадіжки особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. Оскільки особи, які фактично вчинили злочин, не підлягають відповідно до закону кримінальній відповідальності за скоєне, а вчинене ними діяння є злочинним, то виконавцем злочину визнається суб'єкт злочину, який спрямовував дії зазначених осіб і усвідомлював обставини, що виключають визнання їх суб'єктами злочину. Особи, які не є суб'єктами злочину, виступають як своєрідне знаряддя чи засіб вчинення злочину.

Організатор (ч. 3 ст. 27 КК) — це особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням.

Організатором злочину відповідно до ч. 3 ст. 27 КК є особа, яка вчинила хоча б одну з таких дій:

- 1) організувала вчинення злочину (злочинів);
- 2) керувала підготовкою злочину (злочинів) або його (їх) вчиненням;
- 3) утворила організовану групу чи злочинну організацію;
- 4) керувала організованою групою чи злочинною організацією;
- 5) забезпечувала фінансування організованої групи чи злочинної організації;
- 6) організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Організація вчинення злочину (злочинів) полягає у діях, які направляють, об'єднують інших співучасників на вчинення одного чи декількох злочинів або координують їх поведінку. Основне завдання, на виконання якого зосереджена діяльність організатора під час організації вчинення злочину, — спрямувати, об'єднати і скоординувати зусилля інших осіб на вчинення злочину. Дії по організації злочину полягають у:

- 1) залученні до вчинення злочину виконавців, пособників, підбурювачів чи інших організаторів;
- 2) розподілі обов'язків між ними;
- 3) визначенні об'єкта (предмету) посягання;
- 4) розробці плану вчинення злочину.

Керування підготовкою злочину (злочинів) передбачає спрямування дій на:

- підшукування або пристосування засобів чи знарядь;
- підшукування співучасників;
- замовлення вчинення злочину;
- усунення перешкод;
- інше умисне створення умов для вчинення злочину;
- проведення інструктажу співучасників щодо виконання ними відповідних злочинних дій (бездіяльності);
- вироблення заходів щодо нейтралізації діяльності правоохоронних органів.

Підбурювачем (ч. 4 ст. 27 КК) є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примушуванням або іншим чином схилила співучасника до вчинення злочину.

Умовляння означає систематичне або одноразове настійливе прохання (переконання) особи у необхідності вчинення злочину.

Підкуп — це надання або обіцянка надати особі матеріальну або іншу вигоду в разі вчинення нею злочину.

Погроза — залякування особи заподіянням фізичної, майнової, моральної або іншої шкоди у разі не вчинення нею злочину.

Примушування передбачає домагання від іншої особи шляхом заподіяння тілесних ушкоджень або застосування до неї іншого насильства, пошкодження належного їй чи її близьким майна, розповсюдження про таку особу певної інформації, яку вона бажала зберегти в таємниці, тощо вчинити злочин.

Схиланням іншим чином слід розуміти як вчинення будь-яких інших, окрім зазначених вище, дій, за допомогою яких особа схилила співучасника до вчинення злочину (порада, заклик).

Підбурювання вважаються як злочинні лише тоді, коли відповідно до КК містять ознаки самостійного складу злочину:

- публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК);
- заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК);
- примушування чи втягнення у заняття проституцією (ч. 2 ст. 303 КК);
- втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК).

Відмінність дій організатора і підмовника полягає в наступному: *організатор* може діяти відносно багатьох осіб і не одного злочину; може бути організація й одного злочину, яка полягає в учиненні багатьох дій — пошук виконавця, розроблення плану, вивчення обстановки, забезпечення знаряддями, керівництво вчиненням цього злочину тощо, а *підмовник* діє відносно певної особи і певного злочину, його дії обмежені однією метою — викликати в особи намір учинити злочин.

Пособником (ч. 5 ст. 27 КК) є особа, яка порадами, вказівками, наданням

засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню злочину.

За характером змісту вчинених пособником дій розрізняють три їх види:

- 1) інтелектуальне пособництво — поради, вказівки тощо;
- 2) фізичне пособництво — надання засобів, знарядь, усунення перешкод;
- 3) пособництво-переховування — заздалегідь дана обіцянка сховати злочинця, знаряддя, сліди злочину або предмети, здобуті злочинцем.

Пособництво є там, де воно сприймається виконавцем злочину, тобто там і тоді, де і коли виконавець знає про сприяння йому і він погоджується з цим сприянням. Таким чином, пособництво, про яке виконавець не знав, а також не прийняте сприяння кваліфікується як готування до злочину чи замах на злочин. Так само кваліфікується і невдале пособництво, коли виконавець відмовився від завершення чи вчинення злочину.

Відмінність пособника від співвиконавця полягає в тому, що *співвиконавець* діє на місці і під час учинення злочину, а *пособник* діє не на місці і не під час учинення злочину.

3 питання. Форми співучасті

Форма співучасті — це об'єднання співучасників, які розрізняються за характером ролей, що ними виконуються, за стійкістю об'єктивних зв'язків між собою.

Залежно від *ступеня узгодженості дій* співучасників можна виділити такі форми співучасті: 1) співучасть без попередньої змови; 2) співучасть за попередньою змовою.

Залежно від *способу взаємодії співучасників* співучасть ділиться на: 1) співвиконавство (ч. 2 ст. 27); 2) співучасть з розподілом ролей.

За *характером участі* окремих співучасників у вчиненні злочину співучасть поділяють також на просту й складну.

Проста співучасть (співвиконавство) передбачає таке об'єднання, де всі співучасники є виконавцями злочину і виконують однакові ролі.

Наслідки простої співучасті настають у результаті сукупної діяльності співвиконавців і є спільними для них. Така форма співучасті має два види: група осіб без попередньої змови і група осіб з попередньою змовою. Наприклад, за умисного вбивства особи, котрі не здійснювали дій безпосереднього заподіяння смерті потерпілому, але, будучи об'єднаними з іншими співвиконавцями одним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, здійснили частину дій, які група вважала за необхідне виконати з метою реалізації цього умислу (один тримав жертву, другий погрожував, третій наносив удари в життєво важливі органи).

Складна співучасть передбачає вчинення кожним із учасників різних за характером і правовою оцінкою дій або бездіяльності. Для такої форми співучасті характерним є розподіл ролей між співучасниками, які виступають як виконавець, організатор, підбурювач, пособник. Складна співучасть охоплює також такі форми спільної злочинної діяльності, як організована група і злочинна організація.

За стійкістю суб'єктивних зв'язків, стійкістю умислу розрізняють (ст. 28 КК):

- 1) групу без попередньої змови;
- 2) групу з попередньою змовою;
- 3) організовану групу;
- 4) злочинну організацію.

Група осіб без попередньої змови — це два чи більше виконавців, які утворили групу для спільного вчинення злочину без попередньої домовленості між собою про це (ч. 1 ст. 28 КК).

Відсутність попередньої змови означає, що виконавці злочину до початку виконання об'єктивної сторони складу злочину не домовлялися про його вчинення, про спільність своїх дій, розподіл ролей тощо. Для цієї групи характерне спонтанне, ситуативне об'єднання зусиль виконавців для досягнення загального злочинного результату безпосередньо перед його вчиненням або в процесі його вчинення. Учасники такої групи можуть бути не знайомі. Діючи як співвиконавці, вони можуть разом розпочинати виконання об'єктивної сторони злочину або долучатися до злочину, вчинення якого іншим співвиконавцем уже розпочалося, але ще не закінчилося. Дії таких осіб мають бути погодженими стосовно об'єкта та об'єктивної сторони злочину, і ці особи повинні усвідомлювати, що діють спільно для досягнення одного злочинного результату. При цьому члени такої групи можуть застосовувати різні засоби й знаряддя злочину, діяти стосовно кількох потерпілих одночасно.

Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб означає спільне вчинення цього злочину кількома (двома і більше) суб'єктами злочину, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовились про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28 КК).

Домовленість повинна бути до початку вчинення злочину (на стадії готування злочину, а також в процесі замаху на злочин).

Організована група — це стійке об'єднання кількох осіб (трьох і більше суб'єктів злочину), які попередньо зорганізувалися для готування або вчинення злочинів.

Ознаками організованої групи є:

- 1) наявність декількох осіб (трьох або більше);
- 2) попередня їх зорганізованість у спільне об'єднання для готування або вчинення двох або більше злочинів;
- 3) стійкість такого об'єднання;

4) об'єднаність злочинів спільним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану;

5) обізнаність всіх учасників такої групи з цим планом.

Різниця між організованою групою та групою з попередньою змовою полягає в:

1) стійкості (для групи з попередньою змовою ця ознака не обов'язкова);

2) спрямованості на вчинення двох або більше злочинів (група з попередньою змовою може бути створена для вчинення й одного злочину);

3) кількості учасників — організована група складається з трьох і більше учасників, тоді як група з попередньою змовою — з двох і більше.

Групу слід вважати *стійкою* за умови, якщо вона є стабільною і згуртованою, а особи, які до неї входять, мають спільні (одні й ті самі) наміри щодо вчинення злочинів.

Згуртованість групи виражається у її однотайності та наявності: постійних міцних внутрішніх зв'язків між учасниками групи, спільних правил поведінки, організатора (керівника), чіткого визначення ролі кожного учасника, високого рівня узгодженості дій учасників, одного (спільного) плану, в якому передбачено розподіл функцій учасників групи і який доведений до їхнього відома.

Стабільність групи виражається у її міцності та постійності, які проявляються у: тривалості, системності та детальній організації функціонування групи, здатності до заміни вибулих учасників, вербуванні нових, прикритті своєї діяльності як своїми силами, так і з допомогою сторонніх осіб (у т. ч. шляхом підкупу службових осіб), наявності необхідних для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів, зброї, приміщень тощо.

Злочинна організація (ч. 4 ст. 28 КК) — це стійке, ієрархічне об'єднання кількох осіб (три і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так й інших злочинних груп.

Злочинна організація відрізняється від організованої групи:

1) ієрархічністю, що свідчить про більш високий рівень зорганізованості такого об'єднання;

2) спрямованістю на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів;

3) можливістю визнання нею об'єднання, зорганізованого не лише для безпосереднього вчинення його учасниками зазначених злочинів, а й керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так й інших злочинних груп.

Створення злочинної організації та участь в ній являють собою закінчений

злочин.

В КК передбачається кримінальна відповідальність за створення злочинної організації (ст. 255 КК). Спеціальними видами злочинної організації є створення банди (ст. 257 КК), створення терористичної групи чи організації (ст. 258 КК), створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260).

4 питання. Кримінальна відповідальність співучасників

Кримінальна відповідальність співучасників не завжди однакова. За простої співучасті (співвиконавстві) виконавець підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинений ним злочин (ч. 1 ст. 29 КК). При цьому його дії кваліфікуються за відповідною статтею Особливої частини КК без посилання на ч. 2 ст. 27 КК.

Кваліфікація дій виконавця є основою для кваліфікації дій решти співучасників. Організатор, підбурювач та пособник також підлягають відповідальності за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем. При цьому обов'язкова вказівка на відповідну частину ст. 27 КК, яка є об'єднуючим показником дій організатора, підбурювача та пособника з діями виконавця в рамках інституту співучасті. Також відбувається кваліфікація співучасті у злочинах із спеціальним суб'єктом.

У разі вчинення виконавцем незакінченого злочину решта співучасників також підлягають відповідальності за співучасть у незакінченому злочині (ч. 4 ст. 29 КК).

Організована група. Відповідно до ч. 1 ст. 30 КК організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювались його умислом. Суб'єктивним критерієм відповідальності є усвідомлення організатором злочинного характеру діяльності членів таких об'єднань і бажання чи свідоме допущення того, щоб така діяльність ними була здійснена. Решта учасників підлягають відповідальності лише за злочини, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен з них.

Співучасники несуть відповідальність лише за діяння, вчинені в межах згоди (домовленості), що відбулася між ними. Але на практиці зустрічаються випадки, коли окремі співучасники виходять за межі цієї змови. В такому разі мова йде про ексцес виконавця.

Ексцес виконавця — це вчинення суспільно небезпечного діяння, що не охоплюється умислом решти співучасників.

Ексцес може стосуватися:

1) способу вчинення злочину — так званий *кількісний ексцес* — коли виконавець, виходячи за рамки домовленості з рештою співучасників, вчиняє

однорідний із задуманим злочин (наприклад, за домовленості вчинити крадіжку він учиняє грабіж);

2) неоднорідного злочину — так званий *якісний ексцес* — це вчинення виконавцем зовсім іншого порівняно із задуманим співучасниками злочину (наприклад, за домовленості вчинити крадіжку виконавець вчинив убивство, замість знищення майна заподіяв тілесні ушкодження).

За ексцес виконавця решта співучасників відповідальності не несуть, не підлягають відповідальності за злочин, учинений виконавцем.

У випадках добровільної відмови виконавця від доведення злочину до кінця решта співучасників від кримінальної відповідальності не звільнюються. Для них відповідальність настає за готування до злочину.

Добровільна відмова співучасників регулюється ст. 31 КК.

Добровільна відмова — це остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ч. 1 ст. 17 КК). У разі добровільної відмови виконавця решта співучасників підлягають відповідальності за готування або замах на той злочин, від учинення якого добровільно відмовився виконавець (ч. 1 ст. 31 КК).

Добровільна відмова виконавця не звільняє від кримінальної відповідальності організатора, підбурювача, пособника, а добровільна відмова останніх, у свою чергу, не є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності виконавця.

У разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає відповідальності за готування до злочину або замах на злочин, залежно від того, на якій з цих стадій його діяння було припинено (ч. 3 ст. 31 КК).

Співучасники (організатор, підбурювач і пособник) не підлягають відповідальності за добровільної відмови, якщо вони відвернули вчинення злочину або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється. Добровільною відмовою пособника є також ненадання ним засобів або знарядь вчинення злочину чи неусунення перешкод вчиненню злочину (ч. 2 ст. 31 КК).

5 питання. Причетність до злочину

Причетність до злочину — це дія чи бездіяльність, яка хоча і пов'язана з вчиненням злочину, але не є співучастю в ньому.

Причетні до злочину дії:

- 1) знаходяться за межами складу злочину;
- 2) здійснюються уже після закінчення злочину;
- 3) не мають зі злочином причинного зв'язку.

Види причетності:

- 1) заздалегідь не обіцяне приховування злочину;
- 2) придбання чи збут майна, здобутого злочинним шляхом;

- 3) неповідомлення про злочин;
- 4) потурання злочину.

Заздалегідь не обіцяне приховування злочину — це активна, умисна, але заздалегідь не обіцяна діяльність особи з приховування злочинця, знарядь і засобів учинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або сприяння іншим чином приховуванню злочину.

Згідно зі ст. 396 КК така діяльність є кримінально караною лише у випадку, коли вона пов'язана з приховуванням тяжкого або особливо тяжкого злочину. Таким чином, заздалегідь не обіцяне приховування злочину невеликої чи середньої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 2 ст. 396 КК не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин. Коло тих, хто не підлягає кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину, визначається законом.

Приховування злочину здійснюється шляхом активних дій і виявляється у: наданні злочинцю сховища, транспортних засобів; знищенні слідів злочину; переміщенні знарядь злочину в інше місце; забезпеченні злочинця підобленими документами.

Якщо спосіб приховування сам по собі є злочинним, він потребує самостійної кримінально-правової оцінки.

У ст. 256 КК передбачена відповідальність за найбільш небезпечний вид заздалегідь не обіцяного сприяння учасникам злочинних організацій та укритті їх злочинної діяльності. Таке укриття може полягати, зокрема, у приховуванні: організаторів, керівників, рядових учасників злочинної організації або інших осіб, тобто тих, які, не входячи до складу злочинної організації, беруть участь у вчиненні нею певних злочинів як співучасники; знарядь чи засобів вчинення злочину; предметів, здобутих такою організацією в результаті здійснюваної нею злочинної діяльності.

Придбання чи збут майна, здобутого злочинним шляхом, тягне за собою відповідальність за самостійний злочин відповідно до ст. 198 КК. Даний злочин передбачає, що суб'єкт знає про майно, яке було здобуте злочинним шляхом.

Недонесення про злочин має місце тоді, коли особа, достовірно знаючи про підготовлюваний, вчинюваний або вчинений злочин, не повідомляє про це відповідним органам влади.

Неповідомлення про злочин є причетністю до злочину як у випадку, коли воно не було заздалегідь обіцяним, так і у випадку, коли воно було обіцяне до моменту підготовки чи вчинення злочину. У ч. 7 ст. 27 КК прямо вказано, що не є співучастю обіцяне до закінчення злочину неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин.

На відміну від приховування злочину недонесення про злочин виражається у пасивній формі поведінки особи — бездіяльності. Обов'язок діяти певним

чином (повідомити про злочин) може бути як моральним, так і юридичним. Якщо заздалегідь не обіцяне неповідомлення про злочин створює умови, які сприяють злочинній діяльності учасників злочинної організації, вчинене слід кваліфікувати за ст. 256 КК.

Потурання злочину — це невиконання особою покладених на неї юридичних обов'язків з перешкоджання вчиненню злочину.

Потурання характеризується бездіяльністю особи. У разі, коли потурання було заздалегідь обіцяним і його змістом було усунення перешкод для вчинення злочину, воно утворює співучасть у злочині (у вигляді пособництва). Якщо потурання не було заздалегідь обіцяним, за наявності підстав воно може бути визнаним відповідним службовим зловживанням (наприклад, статті 364, 423 КК). Умисне неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим, утворює спеціальний склад військового злочину (бездіяльність військової влади) і потребує кваліфікації за ст. 426 КК.

Весняний семестр

Тема 14. Множинність злочинів

1 питання. Поняття і види множинності злочинів.

2 питання. Одиночний злочин.

3 питання. Повторність злочинів.

4 питання. Сукупність злочинів.

5 питання. Рецидив злочинів.

6 питання. Правові наслідки множинності (повторності, сукупності та рецидиву) злочинів.

1 питання. Поняття і види множинності злочинів

Множинність — це вчинення особою одного чи декількох суспільно небезпечних діянь, які складають два чи більше самостійних злочинів.

Визнання множинності має практичне значення для:

1) встановлення суспільної небезпечності злочинної діяльності певної особи, а також і самої особи;

2) кваліфікації злочинів;

3) призначення покарання;

4) вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності та покарання;

5) зняття судимості.

Юридичні наслідки множинності злочинів:

1) кваліфікація діяння по частині однієї статті, яка передбачає обтяжуючі обставини;

2) кваліфікація діяння по кількох статтях чи частинах однієї статті Особливої частини КК України;

3) зміна порядку призначення і умов відбуття покарання за вчинені злочини.

Види множинності:

- 1) повторність;
- 2) сукупність;
- 3) рецидив.

2 питання. Одиночний злочин

Від множинності злочинів необхідно відрізнити одиночні злочини. При цьому слід пам'ятати, що одиночний злочин є структурним елементом множинності злочинів. **Одиночним** називається злочин, який передбачений однією кримінально-правовою нормою і має ознаки одного складу злочину.

Одиночні злочини бувають:

- прості;
- складні;
- тривалі;
- продовжувані.

Простий одиночний злочин складається з одної дії чи бездії («формальний» склад) чи з однієї дії чи бездії і одного виду наслідків («матеріальний» склад).

Наприклад: 1. Наруга над державними символами (ст. 338 КК). 2. Умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК).

Складні одиночні злочини поділяються на:

1. Злочин, об'єктивна сторона якого складається з двох чи більше різних дій, наприклад, носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передача чи збут вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263 «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами»).

2. Злочин, що має додаткові тяжкі наслідки — наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК).

3. Складений злочин, що має:

а) два об'єкти посягання — наприклад, розбій — напад з метою заволодіння чужим майном (на власність), небезпечним для життя і здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (на здоров'я особи) (ч. 1 ст. 187 КК);

б) два види дій — наприклад, бандитизм (ст. 257 КК) — організація озброєної банди та участь у банді або вчинюваному нею нападі;

в) два види наслідків — забруднення або псування земель, що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 239 КК).

Тривалий одиночний злочин — це така злочинна дія чи бездіяльність, після якої настає *тривале* безперервне продовження цієї дії чи бездії, тобто порушення закону відбувається певний тривалий час. Наприклад, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК); ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК); ухилення від сплати

податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК); самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК); дезертирство (ст. 408 КК).

Продовжуваний одиночний злочин складається з декількох чи багатьох тотожних злочинних дій, спрямованих на досягнення однієї мети. Кожна з цих дій має один намір і складає в сукупності єдиний склад злочину. Наприклад, розкрадання майна (будматеріалів) частинами.

3 питання. Повторність злочинів

Повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК (ч. 1 ст. 32 КК).

Повторність відсутня за вчинення продовжуваного злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром (ч. 2 ст. 32 КК). Також повторність відсутня, коли за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або коли судимість за цей злочин було погашено або знято (ч. 4 ст. 32 КК).

Види повторності:

1) **загальна (повторність тотожних злочинів)** — вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК (ч. 1 ст. 32 КК). При призначенні покарання повторність визначається обставиною, що обтяжує відповідальність (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК). У зв'язку з цим суди враховують цю обставину при призначенні покарання;

2) **спеціальна (повторність однорідних злочинів)** — вчинення двох або більше злочинів, передбачених різними статтями Особливої частини КК (ч. 3 ст. 32 КК). Наприклад, в ч. 1 примітки до ст. 185 КК зазначається таке: «у статтях 185, 186 та 189—191 повторним визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який зі злочинів, передбачених цими статтями або статтями 187, 262 цього Кодексу».

Якщо повторність виступає кваліфікуючою ознакою складу злочину, то вона не визначається обставиною, що обтяжує відповідальність, тому що за кваліфікуючу ознаку передбачене більш суворе покарання.

Спеціальна повторність може бути:

1) **чиста** — кваліфікується однією статтею Особливої частини КК. Наприклад, шахрайство, вчинене повторно (ч. 2 ст. 190 КК);

2) **змішана** — вчинення двох і більше злочинів, передбачених різними статтями Особливої частини КК. Наприклад, вчинення крадіжки (ст. 185 КК), а потім незаконне заволодіння транспортними засобами (ст. 289 КК), відповідно до примітки ст. 289 КК, де вказується, що під повторністю незаконного заволодіння транспортним засобом слід розуміти вчинення дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений статтями

185—187, 189—191, 262 КК України.

Повторність злочинів — це завжди злочин, що має, як правило, значення кваліфікуючої обставини.

Слід розрізняти повторність і сукупність злочинів. Повторність — це один злочин і кваліфікується за однією кримінально-правовою нормою, а сукупність — це коли кожен злочин кваліфікується за певною окремою кримінально-правовою нормою.

4 питання. Сукупність злочинів

Сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден із яких її не було засуджено (ч. 1 ст. 33 КК). Визначення сукупності не враховує злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

Головною ознакою сукупності злочинів за чинним КК є те, що нею передбачаються лише випадки множинності *різномірних* злочинів.

Види сукупності:

- реальна;
- ідеальна.

Реальна сукупність злочинів — це вчинення різних чи подібних дій, кожна з яких являє собою самостійний злочин.

Ідеальна сукупність злочинів — це вчинення однією і тією ж дією двох або більше злочинів, передбачених різними статтями КК. Наприклад, вчинення хуліганства та заподіяння при цьому потерпілому тяжких тілесних ушкоджень.

Ознаки ідеальної сукупності злочинів:

- 1) злочини вчиняються одним діянням;
- 2) вчинення відбувається одночасно;
- 3) діяння вчиняються в одному місці;
- 4) наслідки передбачають відповідальність за різними статтями КК.

Відміни ідеальної та реальної сукупності:

- 1) в разі реальної сукупності можлива повторність, ідеальної — неможлива;
- 2) в разі реальної сукупності строки давності починаються у різний час по кожному злочину, ідеальної — одночасно.

Не утворюють сукупності:

1) конкуренція загальної і спеціальної норм закону, тобто за наявності у злочині спільних ознак з іншими злочинами. Наприклад, одержання хабара (ст. 386 КК) і зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК). Оскільки одержання хабара є зловживання владою, то в даному випадку для кваліфікації застосовується спеціальна норма (ст. 386 КК), яка надає діянню більший ступінь суспільної небезпечності порівняно з загальною;

2) за умови, що одне з діянь відповідно до норми Особливої частини КК є кваліфікуючою ознакою або способом чи засобом іншого діяння. Наприклад,

ч. 2 ст. 163 КК передбачає кримінальну відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передбачається засобами зв'язку або через комп'ютер, якщо ці діяння вчинені службовою особою. В даному випадку дії винної особи будуть кваліфікуватись тільки за ч. 2 ст. 163 КК і додаткової кваліфікації непотрібно;

3) коли злочинні дії, що створюють певний самостійний склад злочину, є частиною об'єктивної сторони іншого, більш тяжкого злочину. Наприклад, незаконне носіння, придбання вогнепальної зброї утворює закінчений склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 263 КК, але якщо ці дії вчинені членом банди, то має місце тільки один (одиначний) злочин, передбачений ст. 257 КК «Бандитизм», бо обов'язковою ознакою банди є наявність зброї.

Відмінності ідеальної сукупності злочинів від одиначного злочину:

1) якщо одними діями заподіяна шкода двом різним об'єктам, то тут має місце ідеальна сукупність, якщо кримінальна норма передбачає відповідальність за посягання на два об'єкта — одиначний злочин;

2) ідеальна сукупність має місце за різних форм вини (наприклад, вчинення умисного вбивства і одночасно заподіяння смерті через необережність).

5 питання. Рецидив злочинів

Рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка вже має судимість за умисний злочин (ст. 34 КК).

Загальні ознаки рецидиву та повторності:

1) рецидив — особливий вид повторності за наявності засудження за попередній злочин;

2) у разі вчинення нового злочину з необережності може бути тільки повторність, рецидив з кримінально-правового погляду неможливий;

3) рецидив — це повторність, але не всяка повторність — рецидив, наприклад, за відсутності судимості за попередній злочин.

Кримінальне законодавство України в залежності від характеру злочинів виділяє такі види рецидиву злочинів:

1. **Загальний рецидив** об'єднує неоднорідні злочини (наприклад, перша судимість за злісне хуліганство, друга — за незаконне заволодіння транспортним засобом).

2. **Спеціальний рецидив** складається з однакових або однорідних суспільно небезпечних діянь.

3. **Змішаний рецидив** складається з ознак спеціального і загального рецидиву (наприклад, дві судимості за крадіжки, а третя — за звалтування).

Ряд статей Особливої частини КК передбачає рецидив кваліфікуючою ознакою злочину. Наприклад, зараження венеричною хворобою, вчинені особою, *раніше судимою* за зараження іншої особи венеричною хворобою (ч. 2 ст. 133 КК); ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, вчинене особою, *раніше судимою* за цей злочин (ч. 2 ст. 165 КК).

Згідно з кримінологічними дослідженнями частота спеціального рецидиву, тобто ймовірність повторного засудження за той самий або схожий злочин, становить приблизно 60 %.

Залежно від кількості судимостей рецидив може бути

- простим (дві судимості);
- складним чи багаторазовим (три і більше судимостей).

6 питання. Правові наслідки множинності (повторності, сукупності та рецидиву) злочинів

Повторність, сукупність та рецидив злочинів враховуються при кваліфікації злочинів та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених КК (ст. 35 КК).

Наслідки множинності:

- 1) впливають на кваліфікацію злочинів;
- 2) впливають на покарання:

- більш суворі санкції;
- при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються повторність та рецидив злочинів (ч. 1 ст. 67 КК);

- при призначенні покарання за сукупністю злочинів суд, призначивши покарання (основне й додаткове) за кожний злочин окремо, остаточне покарання може визначити шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань (ч. 1 ст. 70 КК);

- при рецидиві злочинів, якщо засуджений вчинив новий злочин після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком. При цьому остаточне покарання не може перевищувати максимального строку покарання, встановленого для даного виду у Загальній частині КК, а якщо хоча б один із злочинів, що входять у сукупність вироків, є особливо тяжким — не більше 25 років (ч. 2 ст. 71 КК);

- остаточне покарання за сукупністю вироків має бути більшим від покарання, призначеного за новий злочин, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком (ч. 4 ст. 71 КК);

3) врахування множинності злочинів при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності:

- наявність у діях особи множинності злочинів виключає можливість застосування до неї положень статей 45—48 КК про звільнення від кримінальної відповідальності;

- особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до набрання вироком законної сили минули певні

строки (ч. 1 ст. 49 КК). Однак перебіг давності переривається, якщо до закінчення цих строків особа вчинила новий середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин (ч. 3 ст. 49 КК). Обчислення давності у цьому разі починається з дня вчинення нового злочину, а строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

Наслідки рецидиву:

1. Вчинення нового злочину є перепорою для звільнення засудженого від невідбутої частини покарання за попереднім вироком, до якого були застосовані положення, передбачені статтями 75, 78, 79, 81, 83 КК.

2. Рецидив злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого перериває перебіг строку давності виконання обвинувального вироку (ч. 4 ст. 80 КК).

3. Рецидив злочинів впливає на строки фактичного відбуття покарання, після збігу яких можливе умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (пп. 2 і 3 ч. 3 ст. 81 та пп. 2 і 3 ч. 3 ст. 107 КК), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (пп. 2 і 3 ч. 4 ст. 82 КК), на порядок призначення остаточного покарання (ч. 3 ст. 78, ч. 6 ст. 79, ч. 4 ст. 81, ч. 6 ст. 82, ч. 6 ст. 83 КК), на перебіг строку погашення судимості (ч. 5 ст. 90 КК).

Тема 15. Обставини, що виключають злочинність діяння

1 питання. Поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння.

2 питання. Необхідна оборона.

3 питання. Уявна оборона.

4 питання. Затримання особи, котра вчинила злочин.

5 питання. Крайня необхідність.

6 питання. Фізичний або психічний примус.

7 питання. Виконання наказу або розпорядження.

8 питання. Діяння, пов'язане з ризиком.

9 питання. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

***1 питання.* Поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння**

Інколи громадяни, а також службові особи змушені здійснювати вчинки, котрі за своїми зовнішніми ознаками збігаються з тим або іншим злочинним діянням (наприклад, з убивством, знищенням майна, перевищенням влади тощо), які не є кримінально протиправними, а навпаки, визнаються правомірними.

У науці такі вчинки називаються обставинами, що виключають суспільну небезпечність і протиправність, або, інакше кажучи, злочинність діяння.

КК у Розділі VIII Загальної частини формулює *види обставин, що*

виключають злочинність діяння, — це:

- необхідна оборона (ст. 36);
- уявна оборона (ст. 37);
- затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38);
- крайня необхідність (ст. 39);
- фізичний або психічний примус (ст. 40);
- виконання наказу або розпорядження (ст. 41);
- діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42);
- виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43).

Ознаки обставин, що виключають злочинність діяння:

◆ всі вони являють собою свідомі і вольові вчинки людини у формі дії (наприклад, необхідна оборона) чи бездіяльності (наприклад, ненадання допомоги під час виконання наказу). Подібні вчинки, проте, можуть бути виправдані лише в тому разі, якщо вони спричинені винятковими подіями, процесами або діями, тобто певними підставами, що й обґрунтовують необхідність таких учинків;

◆ зовнішня подібність (збіг) фактичних, видимих, об'єктивних ознак здійсненого вчинку і відповідного злочину (наприклад, позбавлення життя за необхідної оборони збігається із зовнішніми ознаками вбивства, а застосування зброї працівником міліції під час затримання небезпечного злочинця — з видимими ознаками перевищення влади тощо);

◆ обставини, що розглядаються, мають незлочинний характер, їм властива правомірність заподіяння шкоди. Така правомірність ґрунтується або на суб'єктивному праві, або на юридичному обов'язку, або на владних повноваженнях. Тому зазначені обставини закріплено не тільки в КК, а й в інших законодавчих актах (наприклад, законах України «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», в адміністративних та інших законах). До обставин, передбачених іншими законодавчими актами, належать виконання професійних обов'язків, виконання службового обов'язку, застосування сили, спеціальних засобів, зброї тощо;

◆ ці обставини є суспільно корисні, тобто такі, що відповідають інтересам особи, суспільства або держави. Водночас це не виключає того, що в деяких випадках такі вчинки можуть і не бути суспільно корисними (наприклад, перевищення меж необхідної оборони). У цьому разі вони визнаються соціально допустимими (прийнятними);

◆ кримінально-правові наслідки полягають у тому, що вчинення таких діянь, якщо вони відповідають приписам закону, виключає кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду.

Значення наявності цих обставин у КК полягає в тому, що вони:

1) чітко розрізняють злочинний прояв від правомірного діяння, яке схоже на нього, а отже, забезпечують законність і справедливість рішення відносно

поведінки конкретної особи, що не завжди очевидно;

2) сприяють підвищенню правової активності та правової свідомості громадян і службових осіб, які потребують законодавчих гарантій своєї захищеності в разі завдання ними шкоди під час здійснення свого права або виконання службових чи громадських обов'язків;

3) мають важливе профілактичне значення.

Отже, **обставини, що виключають злочинність діяння**, — це передбачені КК, зовнішньо схожі зі злочинами суспільно корисні (соціально прийнятні) і правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних підстав і виключають злочинність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність особи за завдану шкоду.

Крім того, у статтях Особливої частини КК може бути вказівка на те, які обставини вчинення конкретного діяння, передбаченого відповідною статтею, виключають його злочинність (наприклад, використання права захисту або набуття статусу біженця (ч. 4 ст. 331 КК), воєнна необхідність (ч. 1 ст. 433 КК) тощо).

2 питання. Необхідна оборона

Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної й достатньої у даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ч. 1 ст. 36 КК).

Право на необхідну оборону є природним і невідчужуваним, абсолютним правом людини. У ч. 2 ст. 36 КК зазначено, що кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися по допомогу до інших осіб чи органів влади.

Закріплене в ст. 36 КК право кожної особи на необхідну оборону є важливою гарантією реалізації конституційного положення про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27 Конституції України). Необхідна оборона є суб'єктивним правом людини, а не її обов'язком. Вона може реалізувати його в межах вимог закону, виходячи зі своєї оцінки реалій конкретної ситуації.

У той же час для певного кола осіб необхідна оборона є обов'язком, ухилення від якого тягне відповідальність. Так, працівник міліції зобов'язаний захищати осіб, на яких вчиняється напад, а також і самого себе, суспільні й державні інтереси згідно з Законом «Про міліцію» та прийнятою ним Присягою. Військовослужбовець, що знаходиться на варті, повинен захищати об'єкт, що охороняється, згідно зі Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, присягою Українському народові та отриманим наказом начальника.

Умови правомірності необхідної оборони:

1. Посягання повинно бути **суспільно небезпечним**, тобто загрожувати тяжкими наслідками важливим суспільним цінностям — життю, здоров'ю, власності, державному керуванню тощо. Це означає, що за своїм характером і можливими наслідками воно підпадає під ознаки кримінально-правових норм. Юридично такі діяння можуть і не визнаватися злочинними (наприклад, виконуватися особою, що не є суб'єктом злочину — неосудною або такою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність). Від зазначених діянь також можлива необхідна оборона.

При цьому напад не обов'язково повинен бути злочином, досить і того, що він був реально небезпечним — загрожував тяжкими наслідками. Посягання може полягати й у діях, що не мають характеру нападу (наприклад, замах на крадіжку). Посягання може бути здійснене особою як із застосуванням фізичної сили (наприклад, спроба задушити жертву), так і з використанням зброї, інших знарядь, предметів, механізмів, тварин тощо.

2. Посягання повинно бути **наявним**, тобто розпочатим, або таким, яке неминуче має початись.

Суспільно небезпечне посягання має початковий і кінцевий моменти. Роз'яснюючи це положення Пленум Верховного Суду України у п. 3 своєї Постанови від 28 червня 1991 р. за № 4 «Про практику застосування судами законодавства, що забезпечує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань», зазначив, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент суспільно небезпечного посягання, а й за наявності реальної загрози заподіяння шкоди тому, хто обороняється. Для з'ясування цього необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема, спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дає підставу особі, котра захищається, сприймати загрозу як реальну.

Згідно з ч. 2 ст. 15 Закону «Про міліцію» спроба особи, з вогнепальною зброєю в руках, затримуваної працівником міліції, наблизитись до нього, скоротивши при цьому визначену ним відстань, чи доторкнутись до зброї дає працівникові міліції право застосовувати вогнепальну зброю.

3. **Своєчасність оборони.** Дії особи, яка захищається, визнаються правомірними лише у разі, коли вони були вчинені протягом усього часу здійснення посягання.

Кінцевий момент посягання визначається тим, що загроза безпеки минає повністю й остаточно: напад припинено самим посягаючим чи йому покладено край захистом (затримання, втеча нападника тощо).

4. За необхідної оборони **заподіяння шкоди можливе тільки тому, хто посягає**. Шкода, що завдається тому, хто посягає, може характеризуватися позбавленням його життя, нанесенням тілесного ушкодження, знищенням або пошкодженням його майна.

5. Необхідна оборона **може здійснюватися для захисту охоронюваних**

законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави. Тобто особа вправі захищати не тільки власні інтереси, а й інтереси інших громадян, суспільства та держави, а відповідні службові особи зобов'язані це робити в межах своїх повноважень.

б. У процесі необхідної оборони не повинно бути перевищення її меж (ексцесу оборони).

Відповідно до ч. 3 ст. 36 КК перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставовці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 і 124 КК.

Отже, **перевищення меж необхідної оборони** — це умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), явно недомірної небезпечності посягання або явно невідповідної обставовці захисту.

Верховний Суд України роз'яснює, що розгляд справи передбачає обов'язкове з'ясування, чи мала особа, котра захищалася, реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання іншими засобами, із заподіянням нападаючому меншої шкоди, і чому не використала такої можливості.

Умови, за яких необхідна оборона неможлива:

1) під час правомірних дій, які не є суспільно небезпечними, посадових осіб (працівників міліції, судових виконавців і т. ін.);

2) під час нападу неосудного, про що знає той, хто захищається. У разі незнання особа, на яку здійснюється напад, має право захищатися за правилами крайньої необхідності;

3) при нападі тварин, які нападають самі;

4) у разі провокації необхідної оборони.

Провокацією необхідної оборони називають такі дії, які вчиняються з метою викликати на себе напад, аби потім була можливість помститися, посилаючись на те, що був змушений оборонятися, тобто знаходився в стані необхідної оборони.

3 питання. Уявна оборона

Іноді особа, яка захищається, перебуває в ситуації, коли які-небудь вчинки інших людей через обставовку, що склалася, вона помилково сприймає за суспільно небезпечне посягання, у зв'язку з чим заподіює тому, хто посягає, шкоду (наприклад, мешканцю, який заблукав і помилково намагався зайти в чужу квартиру, тощо). Подібні ситуації називають уявною обороною, що пов'язана з фактичною помилкою того, хто «захищається».

Відповідно до ч. 1 ст. 37 КК **уявною обороною** визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише

помилково припускала наявність такого посягання.

Від необхідної оборони уявна оборона відрізняється тим, що в процесі її здійснення особа, помиляючись щодо реальності посягання, заподіяла шкоду іншій особі. В п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 червня 1991 р. роз'яснюється, що «... дії, вчинені в стані уявної оборони, тобто коли особа, яка захищається, добросовісно помиляється щодо реальності посягання, повинні розглядатися як такі, що вчинені в стані необхідної оборони. Коли при цьому були перевищені межі захисту, допустимого в умовах відповідного реального посягання, особа повинна нести відповідальність за перевищення меж необхідної оборони або в залежності від обставин справи за необережний злочин».

Згідно із законом уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення (ч. 2 ст. 37 КК).

Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищувала межі захисту, що дозволяється в умовах відповідного реального посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони (ч. 3 ст. 37 КК) за статтями 118, 124 КК.

Якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність (ч. 4 ст. 37 КК), тобто за вбивство через необережність (ст. 119 КК) або за необережне тілесне ушкодження (ст. 128 КК).

4 питання. Затримання особи, котра вчинила злочин

Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, котра вчинила злочин, і доставляння її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи (ч. 1 ст. 38 КК).

Правомірне затримання злочинця потерпілими або іншими особами — це насильницькі дії, спрямовані на короткострокове позбавлення волі особи, котра вчинила злочин, з метою доставлення її органам влади, якщо ці дії викликані необхідністю затримання і відповідають небезпечності вчиненого посягання і обстановці затримання злочинця.

Затримання особи, котра вчинила злочин (злочинця), є суспільно корисним діянням, оскільки воно запобігає вчиненню ним нових злочинів.

Обставини правомірності затримання особи:

1. *Особа, яка підлягає затриманню.* Особа, яка затримується, повинна вчинити злочин, а не будь-яке інше правопорушення.

2. *Характер та тяжкість вчиненого злочину.* Не може бути правомірним

затримання особи, що вчинила злочин, за який законом не передбачаються такі покарання, як арешт, обмеження чи позбавлення волі (наприклад, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК)). Затримання особи за відсутності такої підстави може свідчити про незаконність дій і тягнути за собою відповідальність за ст. 146 КК як за незаконне позбавлення волі.

3. *Своєчасність затримання.* Затримання можливе лише в момент або безпосередньо після вчинення злочинного посягання. Початковим моментом виникнення права на затримання злочинця є початок злочинного посягання, коли об'єкт посягання піддався безпосередній загрозі негайного заподіяння шкоди. Право на затримання зберігається і під час посягання, що продовжується, а також безпосередньо, тобто відразу ж після завершення злочину.

Злочинець може бути затриманий і через деякий час після вчинення злочину. Але таке затримання може бути проведене тільки уповноваженою особою (наприклад, працівником міліції).

Затримання, здійснене через деякий час особою, яка не має для цього підстав, тобто не безпосередньо після вчинення злочинного посягання, неправомірне.

4. *Відношення до вчинюваного злочину особи, що затримує.* Може здійснюватись як потерпілим або його родичами, так і іншими особами (свідками), а також представниками правоохоронних органів.

5. *Характер дій під час затримання.* Затримання злочинця полягає в діях потерпілих або інших осіб, пов'язаних із позбавленням злочинця особистої волі, а також заподіянням йому (у разі потреби) шкоди. Такі дії збігаються з фактичними ознаками об'єктивної сторони деяких злочинів, наприклад, незаконного позбавлення волі, вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень та інших насильницьких дій, знищення або пошкодження майна. Затримання може визнаватися правомірною дією, якщо воно було здійснено на короткий проміжок часу. Але затриманий злочинець за першої ж реальної можливості повинен бути переданий органам влади.

6. *Затримання повинно здійснюватися без перевищення заходів, необхідних для цього.*

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 15 Закону «Про міліцію» працівник міліції як крайній захід має право застосувати вогнепальну зброю для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого злочину і котра намагається втекти. З цього приводу Пленум Верховного Суду України від 28 червня 1991 р. пояснив, що працівники міліції, інші представники влади, природоохоронних органів, воєнізованої охорони, які у зв'язку з виконанням службових обов'язків заподіяли шкоду нападникові чи затриманому, не несуть за це кримінальної відповідальності, якщо діяли з дотриманням закону.

Дії громадян, які при виконанні громадського обов'язку щодо підтримання правопорядку заподіяли шкоду особі в зв'язку з вжиттям заходів щодо припинення її суспільно небезпечного посягання, затримання з метою передачі

чи доставки у відповідні органи, повинні розглядатися як вчинені в стані необхідної оборони, якщо ними не було допущено явної невідповідності засобів та обставин затримання характерові і ступеню суспільної небезпечності вчиненого особою.

Перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, визнається умисне заподіяння особі, котра вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка не відповідає небезпечності посягання або обставовці затримання злочинця. Перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, тягне відповідальність за статтями 118 і 124 КК (ч. 2 ст. 38 КК).

Завдання злочинцю фізичної шкоди після його затримання є *розправою*, яка кваліфікується як умисний злочин на загальних підставах.

5 питання. Крайня необхідність

Частина 1 ст. 39 КК установлює, що не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для відвернення небезпеки, якщо цю небезпеку в даній обставовці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

У ч. 2 ст. 39 перевищення меж крайньої необхідності (ексцес крайньої необхідності) визначається як умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода.

Таким чином, **крайня необхідність** — це вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам з метою відвернення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо ця шкода в даній обставовці не могла бути відвернена іншими засобами і якщо заподіяна шкода рівнозначна або менш значна, ніж шкода відвернена.

Крайня необхідність полягає у зіткненні двох охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб, суспільних інтересів чи інтересів держави, коли захистити один із них можна тільки шляхом заподіяння шкоди іншому. За певних умов таке заподіяння шкоди розглядається як правомірне.

Для громадянина дії, вчинені у стані крайньої необхідності, є реалізацією його суб'єктивного права, а для певних категорій службових осіб (працівників міліції, пожежної охорони тощо) — обов'язком.

Умови наявності крайньої необхідності:

1. *Небезпека* може загрозувати особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави.

Небезпеку, що породжує, створює стан крайньої необхідності, утворюють:

а) дії сил природи — стихійні явища — повінь, пожежа, блискавка та інші лиха;

б) фізіологічні та патологічні процеси — холод, голод, хвороба;

в) напад тварин — диких чи домашніх, які нападають самі без впливу

людей;

г) дії людей — малолітніх, неосудних, якщо про це відомо тому, кому вони загрожують, а також, в деяких випадках, дії осудних осіб (як злочинні так і не злочинні).

2. Загроза має бути *наявною*. Небезпека повинна загрозувати саме правоохоронюваним інтересам. Такими, насамперед, є піддані небезпеці інтереси особи (наприклад, життя, здоров'я, недоторканність, особиста свобода, статеві свобода жінки, майнові, житлові, політичні та інші охоронювані законом права та інтереси).

3. Крайня необхідність здійснюється заподіянням шкоди третім особам, не винним у виникненні небезпеки. У стані крайньої необхідності шкода заподіюється правоохоронюваним інтересам держави, суспільства або особі.

4. Крайня необхідність припускає лише активну поведінку суб'єкта. За своїми зовнішніми ознаками крайня необхідність може виражатися, наприклад, у різних самоуправних діях, пов'язаних із вилученням майна, його ушкодженням або знищенням, викраденням зброї або наркотичних засобів, крадіжкою транспорту, приховуванням злочинів, розголошенням державної або військової таємниці, порушенням різноманітних правил безпеки, заподіянням шкоди життю або здоров'ю людини, позбавленням її особистої волі тощо. Подібні дії за зовнішніми своїми ознаками здатні підпадати під різні види злочинних посягань. Так, умисне знищення або пошкодження чужого майна підпадає під ознаки ст. 194 КК, а розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, під погрозою вбивства, підпадає під ознаки злочину, передбаченого в ст. 328 КК, тощо.

5. *Своєчасність заподіяння шкоди* полягає в тому, що вона може бути заподіяна лише протягом часу, поки існує стан крайньої необхідності. Якщо ж такий стан ще не виник або, навпаки, уже минув, то заподіяння шкоди в цьому випадку може тягнути відповідальність на загальних засадах.

6. Небезпеку у даній обстановці не можна було відвернути іншими засобами, тобто без завдання шкоди.

7. *Не повинно бути допущено перевищення* меж крайньої необхідності, тобто умисного заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернута шкода (ч. 2 ст. 39 КК). Вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності закон визначає як обставину, що пом'якшує покарання (п. 8 ч. 1 ст. 66 КК).

Не може бути визнано правомірним заподіяння шкоди, яка є рівнозначною відвернутій шкоді. Скажімо, знищення чужої автомашини для врятування своєї і тим більше позбавлення когось життя для врятування власного.

Частина 3 ст. 39 КК встановлює, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрозувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

Відповідно до ст. 445 ЦК шкода, заподіяна у стані крайньої необхідності, повинна бути відшкодована особою, яка її заподіяла. Враховуючи обставини, за яких була заподіяна шкода, суд може покласти обов'язок її відшкодування на третю особу, в інтересах якої діяла особа, яка заподіяла шкоду, або звільнити від відшкодування шкоди повністю чи частково як цю третю особу, так і того, хто заподіяв шкоду.

Відмінності необхідної оборони від крайньої необхідності:

1) підставою необхідної оборони є суспільно небезпечне посягання фізичної особи, що викликає необхідність у його негайному відверненні або припиненні; підстава крайньої необхідності — безпека, що безпосередньо загрожує правоохоронуваним інтересам, яку не можна усунути в даній обстановці інакше, ніж заподіянням шкоди (дії людей, сил природи, тварин);

2) за необхідної оборони шкода повинна бути заподіяна лише тому, хто посягає; за крайньої необхідності — третім особам;

3) заподіяння шкоди третім особам в стані крайньої необхідності правомірне лише в тому випадку, якщо це був єдиний засіб відвернення небезпеки. За необхідної оборони це не обов'язково;

4) за необхідної оборони шкода, заподіяна тому, хто посягає, повинна відповідати небезпеці посягання та обстановці захисту; за крайньої необхідності заподіяна шкода повинна бути рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена;

5) перевищення меж необхідної оборони тягне привілейовану відповідальність і лише у випадках, спеціально передбачених статтями 118 і 124 КК, а за перевищення меж крайньої необхідності відповідальність настає на загальних засадах, хоча сам факт такого перевищення розглядається як обставина, що пом'якшує покарання.

Правомірні дії громадян та посадових осіб стану крайньої необхідності не утворюють.

6 питання. Фізичний або психічний примус

Не є злочином дія чи бездіяльність особи, котра заподіяла шкоду правоохоронуваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками (ч. 1 ст. 40 КК).

У частині 2 цієї статті зазначається, що питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронуваним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень ст. 39 КК.

Фізичний примус — це насильницький вплив на особу (її зв'язування, нанесення побоїв, мордування, катування тощо) або позбавлення її волі.

Психічний примус — це реальна погроза негайного застосування до

особи насильницьких дій або заподіяння іншої шкоди.

Метою примусу є домогтися від особи відповідної поведінки або позбавити її можливості діяти за своїм розсудом, що призводить до заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам.

Якщо такий примус створював стан крайньої необхідності (наприклад, особа під впливом побоїв або погрози вбивством видала чуже майно), то питання про кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам вирішується за правилами ст. 39 КК, тобто залежно від того, чи спричинив зазначений примус стан крайньої необхідності і якщо так, то чи було допущено або не було допущено перевищення меж крайньої необхідності. В іншому випадку особа підлягає кримінальній відповідальності за заподіяну шкоду на загальних підставах, хоча вчинення злочину під впливом фізичного або психічного примусу повинно враховуватися як обставина, котра пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

7 питання. Виконання наказу або розпорядження

Відповідно до ч. 1 ст. 41 КК дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження.

Наказ — це акт управління, виданий уповноваженою службовою особою, який приписує певній особі (групі осіб) вчинити дію чи бездіяльність, пов'язану із заподіянням шкоди об'єктам кримінально-правової охорони. За своїм *змістом* наказ повинен відповідати повноваженням особи, яка видала його.

Згідно зі ст. 4 Дисциплінарного Статуту Збройних Сил України кожний військовослужбовець зобов'язаний неухильно виконувати накази командира. Ст. 2 Дисциплінарного Статуту органів внутрішніх справ України зобов'язує кожну особу рядового і начальницького складу виконувати накази начальників. Вимоги виконання наказів (розпоряджень) начальників зафіксовані в нормативних документах стосовно всіх категорій працівників (у Кодексі законів про працю (ст. 139), правилах внутрішнього розпорядку тощо).

Особа, яка одержала законний наказ, зобов'язана його виконати. За своєю юридичною природою виконання законного наказу — це виконання особою свого юридичного обов'язку. Відмова від виконання такого наказу, його невиконання або неналежне виконання є правопорушенням, у тому числі — злочином (наприклад, для військовослужбовця передбачена кримінальна відповідальність за непокору (ст. 402 КК) та невиконання наказу (ст. 403 КК)).

Згідно зі ст. 60 Конституції України ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання й виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність. Злочинним визнається наказ, що передбачає вчинення злочину. Таким визнається не тільки діяння, передбачене КК, але і діяння, що є злочином відповідно до загальних

принципів права, визнаних цивілізованими націями (ч. 2 ст. 7 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини).

У частині 3 ст. 41 КК зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження.

Особа, яка виконала злочинний наказ, підлягає кримінальній відповідальності, як і особа, що віддала такий наказ. Так, службова особа, що віддала злочинний наказ, підлягає відповідальності за зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) і за підбурювання (організаторство) вчинення злочину, передбаченого в наказі. Відповідальність особи, яка виконала такий наказ, залежить від того, чи усвідомлювала вона злочинний характер наказу.

Якщо для особи очевидно, що наказ є злочинним, і вона, проте, виконала такий наказ, то така особа підлягає кримінальній відповідальності за вчинення злочину на загальних підставах як виконавець злочину. Це положення сформульоване в ч. 4 ст. 41 КК: «Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах». При цьому суд може визнати вчинення злочину на виконання такого наказу обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Особа, яка одержала злочинний наказ, може і не усвідомлювати його злочинного характеру. Проте якщо за обставинами справи вона повинна була і могла це усвідомлювати, то вчинене розглядається як необережний злочин, якщо, звичайно, таке діяння передбачене в КК як злочинне. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження (ч. 5 ст. 41 КК).

8 питання. Діяння, пов'язане з ризиком

Ст. 42 КК регулює питання кримінальної відповідальності за діяння, пов'язані з ризиком, що потягли наслідки, характерні для конкретних злочинів.

Не є злочином діяння (дія чи бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинено в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети (ч. 1 ст. 42 КК).

Ризик визначається **виправданим**, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в даній обставині дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала на те, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам (ч. 2 ст. 42 КК).

Ознаки виправданого ризику:

1) наявність об'єктивної ситуації, що свідчить про необхідність досягнення значної суспільно корисної мети;

2) неможливість досягнення цієї мети не ризикованим діянням;

3) прийняття особою запобіжних заходів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Об'єктивна ситуація, що викликає необхідність досягнення значної суспільно корисної мети, в одних випадках може полягати в наявності небезпеки (наприклад, загроза життю хворого у лікарському ризику; небезпека захоплення території супротивником у військовому ризику тощо), а в інших — в необхідності одержання нових знань (у дослідницькому ризику) або недопущенні великих збитків чи одержанні значної вигоди (у господарському ризику) тощо.

ознаками діяння, пов'язаного з ризиком, визнаються:

1) його мета;

2) об'єкт заподіяння шкоди;

3) характер діяння;

4) його своєчасність;

5) межі заподіяння шкоди.

Виправданість ризику передбачає:

1) прагнення досягти значної суспільно корисної мети (розробка й виготовлення нових ліків тощо);

2) неможливість досягти поставленої мети шляхом, не поєднаним із ризиком;

3) особа, яка допустила ризик, вжила заходи, достатні для відвернення шкоди.

Ризик **не визнається виправданим**, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій (ч. 3 ст. 42 КК).

9 питання. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

Згідно з ч. 1 ст. 43 КК не є злочинним вимушене заподіяння певної шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їхньої злочинної діяльності.

Умови заподіяння шкоди:

1) суб'єкт заподіяння шкоди;

2) об'єкт заподіяння шкоди;

3) характер дії (бездіяльності);

4) межі заподіяння шкоди.

Суб'єкт заподіяння шкоди. Це лише особи, які відповідно до чинного закону

виконують спеціальне завдання в складі організованої групи або злочинної організації. До них належать: 1) негласні працівники оперативних підрозділів або особи, які співробітничать з ними, що проникли до злочинної групи (п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»); 2) штатні і позаштатні негласні працівники спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, введені під легендою прикриття в організоване злочинне угруповання (ст. 13 ч. 3 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»); 3) учасники організованих злочинних угруповань, залучені до співробітництва спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю (ст. 14 цього Закону).

Об'єкт заподіяння шкоди — інтереси особи, суспільства, держави, що охороняються кримінальним законом (наприклад, недоторканність громадянина, його власність, громадська безпека, порядок управління, державна таємниця тощо).

За своїм характером дії (бездіяльність) особи, яка заподіє шкоду в складі організованої групи або злочинної організації, повинні збігатися з ознаками якогось злочину, за винятком передбачених в ч. 2 ст. 43 КК (наприклад, особа може вчинити крадіжку, вимагання, завдати потерпілому побої тощо).

Межі заподіяння шкоди визначаються ч. 2 ст. 43 КК. Особа може, беручи участь у злочинній організації, заподіяти будь-яку шкоду, тобто навіть вчинити злочин (наприклад, заподіяти потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження або брати участь у контрабанді, у розкраданні чужого майна тощо). Винятком становлять вчинення: тяжкого умисного злочину, пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків (загибель людей, екологічне забруднення значних територій тощо).

Відповідальність за перевищення меж заподіяння шкоди: особі не може бути призначене покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Якщо такій особі призначається позбавлення волі на певний строк, то його розмір не може перевищувати половини максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин (ч. 3 ст. 43 КК).

Тема 16. Звільнення від кримінальної відповідальності

1 питання. Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності.

2 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

3 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

4 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.

5 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною

обстановки.

б питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

І питання. Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності

Звільнення від кримінальної відповідальності — це здійснювана відповідно до кримінального та кримінально-процесуального закону відмова держави в особі компетентних органів від притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності.

У КК не дається поняття звільнення від кримінальної відповідальності, але IX Розділ Загальної частини має назву «Звільнення від кримінальної відповідальності». Крім того, в деяких статтях Особливої частини передбачені положення про звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду (ч. 2 ст. 111 КК), шпигунство (ч. 2 ст. 114 КК), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 4 ст. 289 КК).

За своїм змістом звільнення від кримінальної відповідальності характеризується такими положеннями:

- 1) не відбувається державний осуд особи, яка вчинила злочин;
- 2) до винного не застосовується покарання;
- 3) особа вважається такою, що не має судимості.

Види звільнення від кримінальної відповідальності:

- 1) у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК);
- 2) у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК);
- 3) у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК);
- 4) у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК);
- 5) у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК);
- 6) на підставі закону про амністію або акта помилування (ч. 1 ст. 44 КК);
- 7) у зв'язку із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК);
- 8) спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Особливою частиною КК (ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 2 ст. 255; ч. 5 ст. 258; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 3 ст. 369).

Класифікація передбачених у КК видів звільнення від кримінальної відповідальності залежить від критеріїв її проведення.

Так, за характером обов'язковості застосування звільнення від кримінальної відповідальності поділяються на:

- факультативні (дискреційні) — звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, у зв'язку зі зміною обстановки, у зв'язку із закінченням строків давності за особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом

може бути призначене довічне позбавлення волі, а також звільнення із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру;

- **обов'язкові** (імперативні) характеризуються відсутністю в уповноваженого органу права вирішувати питання про звільнення від відповідальності на власний розсуд (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та закінченням строків давності).

Залежно від можливості зобов'язати особу, звільнену від кримінальної відповідальності, виконати певні обов'язки, поділяються на:

- **умовні** — звільнення у зв'язку з передачею особи на поруки (ч. 2 ст. 47 КК), звільнення із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК);

- **безумовні** — не передбачають можливість скасування прийнятого рішення про звільнення від відповідальності залежно від поведінки того, відносно кого було прийняте таке рішення.

2 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям

Особа, котра вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 45 КК).

Передумови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: 1) особа вчинила злочин уперше; 2) діяння належить до злочинів невеликої тяжкості.

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям є: 1) щире покаяння особи; 2) активне сприяння розкриттю злочину; 3) повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Ст. 45 КК може бути застосована лише за наявності сукупності всіх перелічених у ній обставин, які засвідчують дійове каяття особи.

Під *вчиненням злочину вперше* у ст. 45 КК потрібно розуміти, що в особі немає непогашеної або незнятої судимості за раніше скоєний злочин будь-якої тяжкості, а також що особа, котра раніше скоїла злочин, у встановленому законом порядку була звільнена від кримінальної відповідальності.

Злочином невеликої тяжкості визнається злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 12 КК).

Щире покаяння означає, що особа усвідомлює і визнає свою провину за всіма пунктами висунутого проти неї звинувачення, дає правдиві свідчення, щиро жалкує про вчинене, осуджує свою поведінку.

Активне сприяння розкриттю злочину — це дії винної особи, спрямовані на те, щоб надати допомогу правоохоронним органам у встановленні істини у

справі, з'ясуванні тих фактичних обставин, які мають істотне значення для розкриття злочину, викритті співучасників та затриманні їх.

Відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди — це дії, які фактично усувають негативні наслідки вчиненого злочину. Закон прямо вказує на те, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям можливе тільки у разі реального відшкодування у повному обсязі заподіяної злочином шкоди (повернення майна, надання потерпілому рівноцінного майна, компенсацію у грошовій формі його вартості, надання допомоги у лікуванні потерпілої особи, у тому числі оплати його вартості).

3 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим

Особа, котра вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 46 КК).

Примирення має відбутись саме з потерпілим (ст. 49 КПК), а не з іншими особами, які беруть участь у кримінальному процесі. Слід зазначити, що поряд з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, передбаченим ст. 46 КК, існує кримінально-процесуальний інститут примирення з потерпілим у справах приватного обвинувачення (ст. 27 КПК).

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 46 КК, є:

- 1) примирення особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, з потерпілим;
- 2) відшкодування винним завданих ним збитків або усунення заподіяної шкоди.

Для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, на відміну від передбаченого ст. 45 КК, не вимагається, щоб суб'єкт, який вчинив злочин, щиро покався й активно сприяв розкриттю злочину.

Примирення — це відмова потерпілого від поданої ним заяви про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, або прохання закрити вже порушену щодо винного кримінальну справу. Для застосування ст. 46 КК не мають значення мотиви, якими керується потерпілий, погоджуючись на примирення (жалість, релігійні переконання, бажання поліпшити своє майнове становище тощо), а також те, хто виступив ініціатором примирення (винний, потерпілий, їхні знайомі, родичі, працівники правоохоронних органів).

4 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки

Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості та

щиро покалася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку (ч. 1 ст. 47 КК).

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є:

- 1) вчинення злочину вперше;
- 2) вчинене посягання належить до злочинів невеликої або середньої тяжкості;
- 3) щире покаяння правопорушника;
- 4) наявність клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу особи йому на поруки.

Клопотання колективу підприємства, установи чи організації за своїм змістом має включати:

- 1) мотивоване прохання відповідного колективу звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила заборонене КК діяння, і передати її йому на поруки;
- 2) зобов'язання колективу здійснювати заходи виховного характеру, спрямовані на недопущення скоєння особою, взятою на поруки, нових злочинів.

Ст. 47 КК не містить жодних застережень у тому плані, колектив якого саме підприємства, установи чи організації має право звернутись із клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності й передачу особи йому на поруки (колектив за місцем роботи або навчання правопорушника).

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є умовним. Особа звільняється від відповідальності на підставі ст. 47 КК за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

Порушеннями громадського порядку визнаються: адміністративні правопорушення, які посягають на громадський порядок, громадську безпеку та встановлений порядок управління (дрібне хуліганство, розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і поява у громадських місцях у нетверезому стані, порушення тиші у громадських місцях тощо).

Порушення умов передачі на поруки з боку особи, звільненої від кримінальної відповідальності, може полягати у порушенні трудової дисципліни, усталених правил співжиття на роботі, в побуті й сім'ї, в ігноруванні заходів виховного характеру, у звільненні з цією метою з роботи.

У разі порушення умов передачі на поруки особа згідно з ч. 2 ст. 47 КК притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин.

5 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі

зміною обставинки

Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обставинки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною (ст. 48 КК).

Підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обставинки:

- 1) вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості;
- 2) втрата внаслідок зміни обставинки суспільної небезпечності вчиненого злочину;
- 3) втрата внаслідок зміни обставинки суспільної небезпечності особи, яка вчинила злочин.

Втрата характеру суспільної небезпечності вчиненого злочину означає:

- втрату діянням характеру суспільної небезпечності (наприклад, з припиненням мобілізації відпадає суспільна небезпечність за ухилення від неї (ст. 336 КК));
- втрату суспільної небезпечності лише конкретного діяння (наприклад, заподіяння істотної шкоди підприємству, яке в подальшому було ліквідовано).

Звільнення від кримінальної відповідальності при втраті діянням характеру суспільно небезпечного слід відрізнити від випадків декриміналізації даного діяння, за якої виключається його суспільна небезпечність. У такому випадку, відповідно до ст. 5 КК, діють правила про зворотну силу закону в часі.

Зміна обставинки, внаслідок якої особа, котра вчинила злочин, втрачає свою суспільну небезпечність — це об'єктивні зміни умов життєдіяльності конкретного суб'єкта, які свідчать про те, що він не вчинятиме кримінально каранних діянь у майбутньому (наприклад, призов на строкову військову службу; зміна постійного місця проживання і розірвання зв'язків з кримінальним оточенням, під впливом якого було скоєно злочин; звільнення з роботи, у зв'язку з виконанням якої було вчинено злочин; тяжка хвороба або нещасний випадок, унаслідок чого особа стала інвалідом; взяття шлюбу з жертвою злочину).

б питання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності

Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК):

- 1) закінчення зазначених у законі строків;
- 2) не вчинення протягом цих строків нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- 3) не ухилення особи від слідства або суду.

Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення

нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки (ч. 1 ст. 49 КК):

1) *два роки* — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

2) *три роки* — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі;

3) *п'ять років* — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;

4) *десять років* — у разі вчинення тяжкого злочину;

5) *п'ятнадцять років* — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Початковим моментом перебігу строку давності є день вчинення особою злочину.

Перебіг строку давності:

- для злочинів з формальним і матеріальним складом починається з дня завершення суспільно небезпечного діяння;

- для триваючих злочинів — з дня їх припинення незалежно від волі потерпілого (явка з повинною, затримання злочинця);

- для продовжуваного злочину — з моменту вчинення останнього із тождесних діянь;

- за готування або замаху — з дня припинення злочинного діяння з причин, не залежних від волі винного;

- щодо співучасника — це день вчинення ним діяння, яке він виконав відповідно до своєї ролі в умисному злочині, а не день вчинення кримінально караного діяння виконавцем.

Відповідно до ст. 89 КПК для обчислення строків не береться до уваги той день і та година, від яких починається строк. У зв'язку з цим строки давності починають спливати з 0-ї години тієї доби, яка настає після доби вчинення злочину; строк давності закінчується після того, як сплила передбачена ст. 49 КК кількість повних років, о 24-й годині останньої доби відповідного строку.

Згідно з ч. 2 ст. 49 КК перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. В цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи зі зізнанням або її затримання.

Ухиленням від слідства або суду вважають будь-які умисні дії, вчинені особою з метою уникнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин, що змушує правоохоронні органи вживати заходи, спрямовані на розшук і затримання правопорушника (нез'явлення без поважних причин за викликом до правоохоронних органів, недотримання умов запобіжного заходу, зміна місця проживання, зміна документів, які посвідчують особу, втеча з-під варти тощо).

Не визнаються ухиленням від слідства або суду такі обставини: коли невідома правоохоронним органам особа, яка вчинила злочин і переховується після цього, а також особа, хоч і відома компетентним органам, але причетність якої до вчинення злочину на момент її зникнення ще не встановлено.

Оскільки в ч. 2 ст. 49 КК ідеться не про переривання, а про зупинення

строку давності, то з дня з'явлення особи, яка ухилялась від слідства або суду, із зізнанням або її затриманням, перебіг строку давності не відновлюється спочатку, а продовжує тривати. У цьому разі час, який минув від моменту вчинення злочину до моменту, коли особа почала ухилятися від правоохоронних органів, не анулюється, а підлягає зарахуванню у строк давності, зазначений у законі. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло *п'ятнадцять років* і давність не була перервана вчиненням нового злочину.

Відповідно до ч. 3 ст. 49 КК перебіг давності переривається тоді, коли до закінчення вказаних у законі строків давності особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин і поглиненню та складанню не підлягають.

Якщо до закінчення строку давності особа вчинила новий злочин невеликої тяжкості, перебіг строку давності за попередній злочин продовжується, а строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за новий злочин спливає на загальних підставах.

Відповідно до ч. 4 ст. 49 КК до осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, за котрі згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, застосування інституту давності вирішується судом у кожному конкретному випадку з урахуванням характеру й ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи винного, інших обставин. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк.

Відповідно до ч. 5 ст. 49 КК, а також положень норм міжнародного права, особи, які вчинили планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК), застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК), геноцид (ч. 1 ст. 442 КК), повинні бути притягнені до кримінальної відповідальності і засуджені, у тому числі до довічного позбавлення волі, незалежно від того, скільки часу минуло з моменту вчинення ними цих особливо небезпечних злочинів міжнародного характеру.

Тема 17. Поняття та мета покарання

1 питання. Поняття покарання.

2 питання. Мета покарання.

1 питання. Поняття покарання

Покарання — це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Ознаки кримінального покарання:

1. Є *заходом примусу*. КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Застосування кримінального покарання до осіб, які вчинили злочини, є тим засобом, завдяки якому здійснюється вплив на поведінку людей, — засобом, що примушує до законслухняної поведінки.

2. Покарання застосовується *від імені держави* та обов'язково *за вироком суду*. Відповідно до ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституція України (ст. 124) закріплює, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а судові рішення саме й ухвалюються **судами іменем України**.

3. Кримінальне покарання застосовується до особи, визнаної *винною* у вчиненні злочину. Це положення кримінального закону закріплено у ст. 62 Конституції України, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Ці конституційні положення відображені у ч. 2 ст. 2 КК і ст. 3, де сказано, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК, а застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

4. Кримінальне покарання полягає в *обмеженні прав і свобод засудженого* — це кара за вчинений злочин.

5. Кримінальне покарання полягає в негативній оцінці за вчинений злочин з боку держави.

6. Покарання тягне за собою судимість. Судимість — це певний правовий статус, пов'язаний з правообмеженнями особи, несприятливими наслідками для неї на певний строк, визначений у законі.

7. Покарання несе персоніфікований характер. Ніхто інший не може бути покараний крім винної особи.

2 питання. Мета покарання

Мета покарання передбачена ч. 2 ст. 50 КК, а саме:

1) кара щодо засудженого.

Кара полягає в позбавленні або обмеженні прав і свобод особи, що вчинила злочин. Особа, що була засуджена судом, може бути позбавлена волі (на певний строк або довічно), права власності, військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; піддана обмеженням волі, права на працю, права на заробітну плату, права щодо підвищення по службі (щодо військовослужбовців).

Кара у застосуванні покарання застосовується завжди. Інші види мети не

завжди досягають бажаного результату. Слід зауважити, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність особи, що вчинила злочин (ч. 3 ст. 50 КК). Ця кримінально-правова норма відображає конституційні права людей. Стаття 28 Конституції України закріплює положення, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню;

2) виправлення засудженого.

Виправлення полягає в тому, щоб після застосування покарання було досягнуто такий результат, за якого особа не вчинювала нового злочину, сформувати в особи позитивні соціальні погляди, повагу до людського співжиття. Але часто буває навпаки — ця бажана мета в період відбуття покарання в місцях позбавлення волі призводить до деформації соціальних поглядів особи, до її десоціалізації;

3) запобігання вчиненню нового злочину засудженим.

Ця мета полягає у впливі на особу таким чином, аби в подальшому вона не скоїла нового злочину (так звана приватна превенція). Приватна превенція звернута на позбавлення певних благ і прав особи, що вчинила злочин, ізоляцію її від суспільства, розрив злочинних зв'язків з особами, які негативно впливали на злочинця;

4) запобігання вчиненню злочинів іншими особами.

Так звана загальна превенція, яка полягає в тому, щоб стримати інших осіб від учинення суспільно небезпечних діянь. Злочин не залишається поза увагою суспільства, особа, що його вчинила, повинна понести кару. Сама можливість караності суспільно небезпечних діянь виступає засобом стримування для інших осіб від вчинення злочину.

Тема 18. Система і види покарань

1 питання. Система покарань.

2 питання. Основні покарання.

3 питання. Додаткові покарання.

4 питання. Покарання, що можуть застосовуватися і як основні і як додаткові.

1 питання. Система покарань

Система покарань — це вичерпний загальнообов'язковий для суду перелік видів покарань, що характеризується внутрішньою єдністю та узгодженістю.

Система покарань визначається політичним ладом суспільства, рівнем злочинності в державі, її політичним та економічним розвитком.

Ознаки системи покарань:

1) система покарань встановлюється тільки законом;

2) система покарань є вичерпною (ст. 51 містить перелік видів покарань);

3) система покарань побудована в порядку від більш м'якого до більш суворого (в Кримінальному кодексі України 1960 р. порядок розташування покарань був навпаки: від тяжких до м'яких);

4) перелік покарань, що складає систему, є обов'язковим для суду;

5) покарання, що входять в систему, застосовуються, як правило, до всіх засуджених (види покарань щодо неповнолітніх визначені окремо в ст. 98 КК).

За порядком призначення згідно зі ст. 52 КК покарання поділяються на такі види:

1) основні покарання;

2) додаткові покарання;

3) покарання, що можуть призначатися і як основні і як додаткові.

Основні покарання призначаються самостійно, кожне окремо. Тобто за один злочин може бути призначено одне самостійне покарання, не можуть призначатися в сукупності — два і більше покарання за один злочин.

До основних видів покарання належать (ч. 1 ст. 52 КК):

1) громадські роботи;

2) виправні роботи;

3) службові обмеження для військовослужбовців;

4) арешт;

5) обмеження волі;

6) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;

7) позбавлення волі на певний строк;

8) довічне позбавлення волі.

Додаткові покарання не призначаються самостійно, а тільки в сукупності з основними, додатково до них. До додаткових видів покарання належать (ч. 2 ст. 52 КК):

1) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;

2) конфіскація майна.

Покарання, що можуть призначатися і як основні і як додаткові — тобто як основні вони застосовуються на загальних підставах, як додаткові — в межах, установлених Особливою частиною КК. До цих видів покарання належать (ч. 3 ст. 52 КК):

1) штраф;

2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Особливість покарань полягає в тому, що всі вони, крім позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, а також довічного позбавлення волі, мають встановлені законом межі, що дозволяє суду обирати не тільки вид, а й розмір покарання.

Під **межами покарань** слід розуміти часові (година, місяць, рік) або інші межі, в яких з урахуванням положень Загальної частини КК (статті 52—63)

відповідний вид покарання може бути призначений, а також їх певні фактичні межі, встановлені у конкретній санкції.

Загальною частиною КК межі покарань визначені для:

1) штрафу — від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу (вищі розміри штрафу передбачені, наприклад, частинами 1 і 2 ст. 204, ч. 1 ст. 209, ч. 2 ст. 212, ст. 220 КК);

2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного покарання — від двох до п'яти років, а як додаткового — від одного до трьох років;

3) громадських робіт — від шістдесяти до двохсот сорока годин;

4) виправних робіт — від шести місяців до двох років із відрахуванням у дохід держави від десяти до двадцяти відсотків заробітку засудженого;

5) службового обмеження для військовослужбовців — від шести місяців до двох років із відрахуванням у дохід держави від десяти до двадцяти відсотків суми грошового забезпечення засудженого;

6) конфіскації — від конфіскації частини майна до конфіскації всього майна, яке є власністю засудженого. Певним чином застосування конфіскації майна обмежує «Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком», наведений у Додатку до КК;

7) арешту — від одного до шести місяців;

8) обмеження волі — від одного до п'яти років;

9) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовця — від шести місяців до двох років;

10) позбавлення волі на певний строк — від одного до п'ятнадцяти років.

Деякі особливості мають межі покарань, які застосовуються до неповнолітніх (статті 99—102 КК).

За *суб'єктом*, до якого застосовуються покарання, вони поділяються на: загальні; спеціальні.

Загальні покарання, у свою чергу, поділяються на:

1) застосовувані до будь-яких осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів;

2) застосовувані до певних категорій осіб.

До першої групи загальних покарань слід віднести штраф і позбавлення волі на певний строк.

Покараннями, які не можуть призначатися певним категоріям осіб, є: громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі, довічне позбавлення волі. Так, громадські роботи не призначаються інвалідам I або II групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби (ч. 3 ст. 56 КК). Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців,

працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 57 КК). Арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років (ч. 3 ст. 60 КК). Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів I і II групи (ч. 3 ст. 61 КК). Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були вагітними під час учинення злочину або на момент постановлення вироку (ч. 2 ст. 64 КК). Крім того, згідно зі ст. 98 КК, такий вид загального покарання, як конфіскація майна, не застосовується до неповнолітніх.

Спеціальними покараннями є ті, які застосовуються лише до певного кола суб'єктів. Так, покарання у вигляді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу може бути застосоване лише до особи, яка має таке звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, а у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю — до особи, яка обіймає відповідну посаду або займається відповідною діяльністю. Спеціальними покараннями є також службові обмеження для військовослужбовців (проте вони не застосовуються до військовослужбовців строкової служби) і тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (це покарання застосовується тільки до військовослужбовців строкової служби).

2 питання. Основні покарання

Громадські роботи (ст. 56 КК) полягають у виконанні у вільний від роботи чи навчання денний час безоплатних суспільно-корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

Закон не передбачає можливості звільнення осіб, засуджених до громадських робіт, від відбування покарання з випробуванням, умовно-дострокового їх звільнення від покарання, а також заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (статті 75, 81, 82 КК).

Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день. Громадські роботи не призначаються інвалідам I або II групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

Виправні роботи (ст. 57 КК). Покарання у вигляді виправних робіт встановлюється на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по

догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Зі змісту ст. 57 випливає, що цей вид покарання, на відміну від громадських робіт, не може застосовуватися до безробітних.

Службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК) застосовуються до засуджених військовослужбовців, окрім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

Покарання у вигляді службового обмеження полягають у тому, що:

- 1) засуджений військовослужбовець не може бути підвищений за посадою та у військовому званні;
- 2) строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання;
- 3) із суми грошового забезпечення засудженого провадиться відрахування в дохід держави.

Арешт (ст. 60 КК) полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції в арештному домі за місцем засудження (військовослужбовець — на гауптвахті). Цей вид покарання є дещо схожим із покаранням у вигляді позбавлення волі: відповідно до ст. 101 ВТК на засуджених до арешту поширюються правообмеження, встановлені виправно-трудоим законом для осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Але умови відбування цього виду покарання певною мірою є більш суворими. Адже засудженим до арешту, на відміну від засуджених до позбавлення волі, забороняється: придбання продуктів харчування і предметів першої потреби; побачення з родичами та іншими особами, за винятком захисників; одержання грошових переказів, а також посилок (передач) і бандеролей, за винятком посилок (передач), що містять предмети одягу за сезоном. Окрім того, засудженим до арешту надається прогулянка тривалістю лише до однієї години (неповнолітнім — до двох годин), що наближує режим їх тримання до режиму тримання у тюрмі, право телефонної розмови з близькими родичами може бути надано їм лише за виняткових обставин, а правом на короткостроковий виїзд за межі арештного дому вони не користуються взагалі.

До засуджених, які відбувають арешт, не можуть застосовуватися звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (статті 75 і 81 КК).

Застосування *арешту до військовослужбовців* має також своїми правовими наслідками те, що:

а) час відбування арешту, як правило, не зараховується до загального строку військової служби і вислуги років для присвоєння чергового військового звання;

б) під час відбування арешту військовослужбовець не може бути представлений до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, звільнений з військової служби, за винятком випадків визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я;

в) під час відбування арешту засудженому військовослужбовцю грошове забезпечення виплачується тільки у розмірі окладу за військове звання.

Покарання у вигляді **обмеження волі** (ст. 61 КК) полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу, без ізоляції від суспільства, в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років.

Особи, яким обмеження волі призначено у порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), можуть відбувати це покарання у дільницях соціальної реабілітації при виправно-трудових колоніях.

Засуджені до обмеження волі залучаються до праці, як правило, на виробництві виправних центрів, а також на договірній основі на державних або інших форм власності підприємствах.

Відповідно до встановленого законом (ст. 107² ВТК) режиму відбування цього виду покарання засуджені до обмеження волі мають право: носити цивільний одяг, мати при собі гроші та цінні речі, користуватися грішми без обмежень; відправляти листи, отримувати посилки (передачі) і бандеролі, одержувати короткострокові побачення без обмежень, а тривалі побачення — до трьох діб один раз на місяць; у певних випадках на короткочасні виїзди за межі виправного центру.

До осіб, які відбувають обмеження волі, можуть застосовуватися звільнення від відбування покарання з випробуванням, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, а також заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (статті 75, 81—83 КК).

Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів I і II групи.

Тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні (ст. 62 КК). Покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

Військовослужбовці, що відбувають цей вид покарання, не підлягають

звільненню від його відбування з випробуванням (ст. 75 КК), а також до них не застосовується заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК). Проте до них може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК).

Тримання військовослужбовців в дисциплінарному батальйоні замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК) полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи. Такими установами на сьогодні є: виправно-трудові колонії; тюрми; виховно-трудові колонії (для неповнолітніх).

Позбавлення волі на певний строк застосовується: 1) у випадках, спеціально передбачених санкціями статей Особливої частини КК; 2) у разі, якщо санкцією статті Особливої частини КК передбачено довічне позбавлення волі, але якщо суд вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк (ч. 1 ст. 64 КК); 3) у разі заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк в порядку амністії чи помилування (статті 86, 87 КК).

Позбавлення волі на певний строк є найпоширенішим видом покарання.

Особа може бути звільнена від відбування цього покарання з випробуванням, якщо вона засуджена на строк не більше п'яти років (ст. 75 КК), а також може бути умовно-достроково звільнена від відбування покарання (ст. 81 КК). Невідбута частина позбавлення волі може бути замінена судом більш м'яким покаранням (ст. 82 КК).

Довічне позбавлення волі (ст. 64 КК) встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Особи, засуджені до довічного позбавлення волі, не підлягають звільненню від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), умовно-достроковому звільненню від відбування покарання (ст. 81 КК), до них не застосовується заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК). Проте актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років (ст. 87 КК).

Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були вагітними під час учинення злочину або на момент постановлення вироку.

3 питання. Додаткові покарання

Відповідно до ч. 4 ст. 52 КК до основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань.

З'ясуємо головне у застосуванні додаткових видів покарань, перелічених у 1

питанні цієї теми.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК) не передбачене жодною санкцією Особливої частини КК і застосовується на розсуд суду і лише в разі засудження особи за особливо тяжкий чи тяжкий злочин.

Військовим є звання, яке присвоюється військовослужбовцям, що проходять службу у військових формуваннях, а також військовозобов'язаним, а спеціальними — звання, що присвоюються працівникам міліції, державної податкової адміністрації, митної служби та деяким іншим категоріям службовців. Ранги встановлені для державних службовців, дипломатів, класні чини — для працівників прокуратури, а кваліфікаційні класи — для суддів.

На підставі ст. 54 КК засуджений не може бути позбавлений державної нагороди, наукового ступеня, почесного чи вченого звання.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу може застосовуватися як додаткове покарання і в разі звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 77 КК).

Конфіскація майна (ст. 59 КК). Покарання у вигляді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу. Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України у Додатку до Особливої частини КК.

Засуджений може бути звільнений від конфіскації майна за амністією (ст. 86 КК).

Повна конфіскація майна передбачена у 18-ти санкціях статей Особливої частини КК, конфіскація певних видів майна — у 29-ти, а поєднання повної конфіскації майна з конфіскацією певних видів майна — у чотирьох.

4 питання. Покарання, які можуть застосовуватися і як основні і як додаткові

Штраф (ст. 53 КК) — це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, установлених в Особливій частині КК.

Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу.

Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті Особливої частини КК.

У разі неможливості сплати штрафу суд може замінити несплачену суму

штрафу покаранням у вигляді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або виправними роботами з розрахунку: один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

Особливістю штрафу як основного покарання є те, що в разі призначення його за сукупністю злочинів і сукупністю вироків воно складанню з іншими видами покарань не підлягає і виконується самостійно (ч. 3 ст. 72 КК).

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК) може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання передбачене у 140 санкціях статей Особливої частини КК.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті Особливої частини цього Кодексу за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

У разі призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні або позбавлення волі на певний строк — воно поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вирокіом суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а в разі призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю — як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 КК — з моменту набрання законної сили вирокіом.

Тема 19. Загальні положення призначення покарання

1 питання. Загальні засади призначення покарання.

2 питання. Обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

3 питання. Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті.

4 питання. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

1 питання. Загальні засади призначення покарання

Покарання — це заходи державного примусу, які застосовуються за вироком суду від імені держави щодо осіб, винних у вчиненні суспільно небезпечного діяння з метою виправлення таких осіб і попередження вчинення нових злочинів. Загальні засади призначення покарання спрямовані на забезпечення індивідуалізації та справедливості покарання.

Особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком (ч. 1 ст. 62 Конституції).

Стаття 65 КК визначає загальні засади призначення покарання.

Загальні засади призначення покарання — це встановлені законом положення, якими має керуватися суд під час призначення покарання.

Суд, призначаючи покарання, керується такими засадами:

1. Суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Ця вимога означає, що суд може призначити покарання тільки у межах, передбачених санкцією статті Особливої частини КК. За альтернативної санкції, в якій вказано два або більше основних видів покарання, суд вправі призначити тільки одне з них. У разі відсутності в санкції кримінально-правової норми Особливої частини КК вказівки на нижчу межу покарання вона визначається тією статтею Загальної частини КК, яка передбачає даний вид покарання.

2. Суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК.

Це положення означає, що суд під час винесення вироку повинен керуватися положеннями, передбаченими в Загальній частині КК. Для цього суд повинен:

- виконувати завдання, що покладається на КК (ст. 1 КК);
- встановити, чи є вчинене діяння суспільно небезпечним, чи винна особа в його вчиненні (ст. 2 КК);
- встановити, чи є чинним кримінальний закон щодо конкретної особи та конкретного діяння (статті 3—8 КК);
- визначити ступінь тяжкості вчиненого особою діяння (ст. 12 КК);
- встановити, чи є злочин закінченим (статті 13—16 КК);
- з'ясувати, чи може дана особа нести кримінальну відповідальність, чи є вона суб'єктом даного злочину (статті 18—22 КК);
- перевірити, чи злочин вчинений у групі (статті 26—31 КК);
- встановити обставини, що виключають злочинність діяння (статті 36—43 КК);
- керуватися системою покарань (статті 50—87 КК).

3. Врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину.

Це питання вирішується на підставі положень ст. 12 КК, відповідно до яких злочини залежно від ступеня тяжкості поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Це типова

характеристика ступеня тяжкості вчиненого злочину, яка знаходить свій прояв через санкцію, встановлену законодавцем за злочин даного виду. На ступінь тяжкості вчиненого злочину можуть впливати певним чином різноманітні обставини, які характеризують різні ознаки складу злочину.

4. Врахування особи винного.

Суди при розгляді кримінальної справи повинні досліджувати дані про особу винного. До цих ознак належать соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні, вольові.

При призначенні покарання мають враховуватися стан здоров'я, інвалідність, вагітність, сімейний стан, наявність утриманців, а також аналогічні відомості щодо близьких і рідних винного. У зв'язку із сукупністю усіх даних про особу винного суд розглядає останнього не лише як суб'єкта злочину, але й одночасно як конкретну людину з її індивідуальними особливостями.

2 питання. Обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання

Під *обставинами, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність*, розуміють певні фактори, що стосуються особи винного, його ставлення до вчиненого, які, відповідно, зменшують чи підвищують суспільну небезпеку злочину і злочинця.

До обставин, які пом'якшують покарання, належать (ч. 1 ст. 66 КК):

- 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;
- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 3) вчинення злочину неповнолітнім;
- 4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;
- 5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- 6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
- 7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;
- 8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;
- 9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК.

Наявність пом'якшуючих обставин свідчить про менший ступінь небезпечності винного і дає суду підстави призначити йому менш суворе покарання. За певних умов ці обставини можуть бути підставою для призначення покарання у розмірі, нижчому від найнижчої межі санкції статті Особливої частини КК (ч. 1 ст. 69 КК), для непризначення додаткового покарання, якщо воно передбачене санкцією статті як обов'язкове (ч. 2 ст. 69

КК) або як факультативне.

Перелік передбачених ст. 66 КК пом'якшуючих обставин не є вичерпним. При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, крім зазначених у ч. 1 ст. 66 (ч. 2 ст. 66 КК).

Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена у статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує (ч. 3 ст. 66 КК).

При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються (ч. 1 ст. 67 КК):

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 чи 3 ст. 28 КК);
- 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;
- 4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;
- 7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;
- 13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Обставини, які обтяжують покарання, свідчать про підвищену небезпечність вчиненого злочину й особи винного, що дає підстави суду призначити йому покарання найбільш суворе з можливого. За наявності обтяжуючих обставин суд може:

- призначити більш суворе покарання в межах одного виду;
- за альтернативної санкції обрати більш суворий вид покарання;
- призначити додаткове покарання, передбачене санкцією як факультативне;

- обрати принцип, за яким призначене остаточне покарання буде найсуворішим (наприклад, не принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим, а принцип часткового чи повного складання);

- не застосувати звільнення від відбування покарання в порядку ст. 75 КК.

При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в цьому переліку. Отже, перелік обставин, що обтяжують покарання, слід вважати вичерпним (ч. 2 ст. 67 КК).

У той же час суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати за фактичної наявності деякі із зазначених у цьому переліку обставин такими, що обтяжують покарання, навівши мотиви свого рішення у вироку (ч. 2 ст. 67 КК). До таких відносяться обставини, викладені у пунктах 1, 3, 4, 5, 8, 11, 13 зазначеного переліку. За наявності у справі обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 ч. 1 ст. 67 КК, закон зобов'язує суд врахувати їх при призначенні покарання.

Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена у статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз врахувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує (ч. 4 ст. 67 КК).

3 питання. Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті

Відповідно до ч. 1 ст. 68 КК при призначенні покарання за незакінчений злочин суд, керуючись положеннями статей 65—67 КК, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця.

Виходячи зі змісту цього положення призначення покарання за незакінчений злочин вимагає обов'язкового застосування загальних засад, встановлених статтями 65—67 КК. Тобто, призначення покарання за незакінчений злочин має відбуватися:

- у межах санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за закінчений злочин;

- відповідно до положень Загальної частини КК;

- з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання.

При призначенні покарання *співучасникам злочину* суд, керуючись положеннями статей 65—67 КК, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 68 КК).

Підстави й межі відповідальності співучасників визначаються ст. 29 КК відповідно до кримінально-правової оцінки діяння, вчиненого виконавцем. Дії виконавця (співвиконавців) кваліфікуються за відповідною кримінально-правовою

нормою Особливої частини КК. Дії організатора, підбурювача та пособника кваліфікуються за тією ж кримінально-правовою нормою Особливої частини КК, що і дії виконавця, але з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК.

Врахувати *характер участі* особи у вчиненні злочину означає врахувати роль кожного співучасника. Судова практика визнає більш небезпечною особу виконавця й організатора. За загальним правилом роль підбурювача й пособника визначається як менш небезпечна.

Врахування *ступеня участі* кожного співучасника у вчиненні злочину потребує з'ясування ступеня його активності при виконанні конкретної ролі як взагалі, так і у зіставленні з роллю інших співучасників.

4 питання. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

Правові підстави призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, встановлені в ч. 1 ст. 69 КК. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, допускається:

1) за вчинення злочину середньої тяжкості, тяжкого та особливо тяжкого.

Ця вимога зумовлюється недоцільністю призначення більш м'якого, ніж передбачено законом, покарання за злочин невеликої тяжкості. Вчинення злочину невеликої тяжкості є за певних умов підставою для звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45—48 КК);

2) за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Обставинами, що пом'якшують покарання, можуть вважатися як передбачені ст. 66 КК, так і інші, визнані судом пом'якшувочими по конкретній справі. Таких обставин має бути не менше двох;

3) із врахуванням даних про особу винного.

Необхідно встановлення таких даних, які свідчать про її невелику суспільну небезпечність. Вони характеризують особу до вчинення злочину, під час його вчинення, а також після вчинення злочину.

Способи призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

1. *Призначення покарання нижче від найнижчої межі* полягає в тому, що суд призначає винному покарання того виду, який встановлений у санкції, але у меншому розмірі, ніж нижча межа санкції, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Призначене таким чином покарання не може бути нижче від найнижчої межі, встановленої для даного виду покарання у Загальній частині КК.

2. *Перехід до іншого, більш м'якого виду основного покарання* має місце у випадку призначення такого виду покарання, який не встановлений у санкції, але є більш м'яким видом у співвідношенні суворості покарань, система яких передбачена ст. 51 КК. Така система покарань будується у послідовності від найменш суворого до найбільш суворого, кожний вид наступного покарання є суворішим порівняно з попереднім.

На підставах, передбачених у ч.1 ст.69, суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті Особливої частини КК як обов'язкове (ч. 2 ст. 69 КК).

Більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, може призначатися з обов'язковим посиленням на ст. 69 КК. Ця стаття застосовується, як правило, тоді, коли санкція передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, а за альтернативних санкцій вона застосовується дуже рідко.

Тема 20. Призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків

1 питання. Призначення покарання за сукупністю злочинів.

2 питання. Призначення покарання за сукупністю вироків.

3 питання. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

1 питання. Призначення покарання за сукупністю злочинів

Етапи призначення покарання за сукупністю злочинів у порядку, встановленому ст. 70 КК:

1) призначення покарання окремо за кожний злочин, що входить у сукупність;

2) призначення остаточного покарання за сукупністю злочинів.

1. Призначення покарання окремо за кожний зі злочинів, що утворює сукупність. Суд, призначаючи покарання за кожний зі злочинів, керується загальними засадами призначення покарання (ст.65 КК). Такий підхід до призначення покарання дає можливість індивідуалізувати його щодо кожного злочину, враховуючи в той же час, що особою вчинено не один, а два або більше злочинів.

2. Призначення остаточного покарання за сукупністю злочинів. Відповідно до ч. 1 ст. 70 КК призначення остаточного покарання може відбуватися шляхом:

1) поглинення менш суворого покарання більш суворим;

2) повного чи часткового складання призначених покарань.

Призначення остаточного покарання *шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим* допускається як щодо покарань одного виду, так і різних видів. Але однакові за видом і розміром покарання поглиненню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей КК.

За часткового складання остаточне покарання призначається шляхом приєднання до найбільш суворого покарання, призначеного за один зі злочинів, будь-якої частини менш суворого покарання (або покарань), призначеного за інший злочин (злочини).

За повного складання остаточне покарання за сукупністю дорівнює сумі

складених покарань.

Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю злочинів може визначатися лише шляхом поглинення будь-яких менш суворих покарань довічним позбавлення волі (ч. 2 ст. 70 КК).

Встановлюючи правила складання покарань, чинний закон забороняє складати з іншими видами покарань такі основні покарання, як штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Згідно з ч. 3 ст. 72 КК ці види покарання виконуються самостійно. Не допускаючи складання зазначених видів покарання при призначенні остаточного покарання, закон, як здається, не виключає можливості їх поглинення більш суворими видами покарання.

За правилами, передбаченими в частинах 1—3 цієї статті, призначається покарання, якщо після постановлення вироку в справі буде з'ясовано, що засуджений винен ще і в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. У цьому випадку в строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю злочинів, зараховується покарання, відбуте повністю або частково за попереднім вироком, за правилами, передбаченими в ст. 72 КК.

Складання покарань за ч. 2 ст. 70 КК має певні межі. За загальним правилом, остаточне покарання, одержане за складання окремих покарань (повному чи частковому), не може перевищувати максимальної межі санкції кримінально-правової норми, за якою призначено за конкретний злочин найсуворіше покарання. Так, якщо суд призначив за ч. 1 ст. 122 КК покарання у вигляді 2-х років позбавлення волі, а за ч. 1 ст. 185 КК — 1 рік позбавлення волі, то можливість призначення остаточного покарання шляхом повного складання не виключається (максимальний розмір санкції ч. 1 ст. 122 КК — 3 роки позбавлення волі).

2 питання. Призначення покарання за сукупністю вироків

Ознаки сукупності вироків:

- вчинення нового злочину після постановлення вироку за раніше вчинений злочин;
- покарання за попереднім вироком на момент вчинення нового злочину особа відбула не повністю.

Правила ст. 71 застосовуються у випадках учинення нового злочину після проголошення вироку за попередній злочин, зокрема й тоді, коли вирок ще не набрав законної сили.

Такими, що не відбули покарання за попереднім вироком, вважаються особи, які: зовсім не відбували реально призначеного покарання; перебувають у стані його фактичного відбування; особи, звільнені від відбування покарання з

випробуванням (статті 75, 79 КК) — протягом іспитового строку; умовно-достроково звільнені (ст. 81 КК) — протягом невідбутої частини покарання; особи, яким невідбута частина покарання замінена більш м'яким покаранням (ст. 82 КК) — протягом відбуття більш м'якого покарання.

За сукупністю вироків покарання призначається у два етапи:

а) призначається покарання за новий злочин;

б) призначається остаточне покарання.

Призначення покарання за новий злочин відбувається на загальних підставах, тобто з дотриманням вимог загальних засад призначення покарання (ст. 65 КК).

Призначення остаточного покарання відбувається шляхом приєднання до призначеного за новий злочин невідбутої частини покарання за першим вирокком. Невідбутим може бути покарання в повному обсязі або в конкретній частині. Якщо особа раніше була звільнена від відбування покарання з випробуванням, то невідбутою частиною є увесь строк покарання, який був призначений судом. За умовно-дострокового звільнення невідбутою вважається та частина покарання, від якої особа була фактично звільнена. Якщо частина покарання замінялася на більш м'яке покарання, то невідбутою частиною є строк більш м'якого покарання.

За складання покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. За складання покарань у вигляді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати п'ятнадцяти років, а у випадку, коли хоча б один зі злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років. За складання покарань у вигляді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі (ч. 2 ст. 71 КК).

Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вирокком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків.

3 питання. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення

Правила складання різнорідних покарань встановлені в ст. 72 КК.

У разі складання покарань за сукупністю злочинів та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з такого їх співвідношення (ч. 1 ст. 72 КК):

1) одному дню позбавлення волі відповідають: а) один день тримання військовослужбовців в дисциплінарному батальйоні або арешту;

б) два дні обмеження волі;

в) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

г) вісім годин громадських робіт;

2) одному дню тримання військовослужбовців в дисциплінарному батальйоні або арешту відповідають:

а) два дні обмеження волі;

б) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

3) одному дню обмеження волі відповідають три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

4) одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт.

У разі призначення покарання за сукупністю злочинів або вироків у вигляді виправних робіт або службових обмежень для військовослужбовців складанням підлягають лише строки цих покарань. Розміри відрахувань із заробітку засудженого складанню не підлягають і обчислюються за кожним вироком самостійно (ч. 2 ст. 72 КК).

Згідно з ч. 3 ст. 72 КК основні покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в разі призначення їх за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків складанням з іншими видами покарань не підлягають і виконуються самостійно. В ч. 4 ст. 72 КК зазначається, що додаткові покарання різних видів у всіх випадках виконуються самостійно.

Відповідно до ч. 5 ст. 72 КК попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у ч. 1 ст. 72. При призначенні покарань, не зазначених у цій частині даної статті, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування.

У строк відбуття покарання зараховується весь час утримання особи під вартою: час затримання як підозрюваного у злочині; час перебування під вартою як міра запобіжного заходу; час перебування в психіатричному стаціонарі у зв'язку з проведенням судово-психіатричної експертизи; час перебування особи на примусовому лікуванні (якщо на психічну хворобу особа захворіла після вчинення злочину), у разі її одужання.

Тема 21. Звільнення від покарання та від його відбування

1 питання. Поняття та види звільнення від покарання та від його відбування.

2 питання. Звільнення від відбування покарання з випробуванням.

3 питання. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК).

4 питання. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням

строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК).

5 питання. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

6 питання. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.

7 питання. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

8 питання. Звільнення від покарання за хворобою.

9 питання. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування.

***1 питання.* Поняття та види звільнення від покарання та від його відбування**

За наявності визначених у КК підстав особа, винна у вчиненні злочину, може бути звільнена повністю або частково від покарання та від його відбування.

Звільнення засудженого від покарання або від подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватись тільки судом у випадках, передбачених КК (ч. 1 ст. 74 КК).

Відповідно до кримінального законодавства існують такі *види звільнення від покарання та його відбування*:

1. Звільнення від покарання без його призначення:

- у зв'язку з втратою особою суспільної безпеки (ч. 4 ст. 74 КК);
- у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК);
- у зв'язку з хворобою особи (ч. 2 і ч. 3 ст. 84 КК);
- неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК).

2. Звільнення від подальшого відбування покарання:

- із випробуванням (статті 75 і 104 КК);
- із випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК);
- у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (статті 80 і 106 КК);
- умовно-дострокове звільнення (статті 81 і 107 КК);
- у зв'язку з психічною хворобою (ч. 1 ст. 84 КК);
- у зв'язку з іншою (не психічною) тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК);
- вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК);
- у зв'язку із законом про амністію (ч. 2 ст. 86 КК);

- у зв'язку з декриміналізацією діяння, за яке особу засуджено (ч. 2 ст. 74 КК).

3. Заміна покарання більш м'яким:

- невідбутої частини покарання (ст. 82 КК);
- вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років (ч. 4 ст. 83 КК);

- у зв'язку із законом про амністію (ч. 3 ст. 86 КК);
- на підставі акта про помилування (ст. 87 КК).

4. Пом'якшення покарання:

- на підставі закону про амністію (ч. 2 ст. 86 КК);
- якщо призначена засудженому міра покарання перевищує санкцію нового закону (ч. 3 ст. 74 КК).

2 питання. Звільнення від відбування покарання з випробуванням

Якщо суд при призначенні покарання у вигляді

- виправних робіт,
- службового обмеження для військовослужбовців,
- обмеження волі,
- позбавлення волі на строк не більше п'яти років,
- враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК).

За наявності цих умов суд ухвалює рішення про звільнення засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку (від одного до трьох років) не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки.

Іспитовий строк — це встановлений судом проміжок часу, протягом якого за засудженим встановлюється контроль і на нього покладаються певні обов'язки.

Контроль за поведінкою таких засуджених здійснюється органами виконання покарань за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців — командирами військових частин (ч. 2 ст. 76 КК).

На засудженого у разі звільнення від відбування покарання суд може покласти такі обов'язки:

- 1) публічно чи в іншій формі перепросити потерпілого;
- 2) не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи;
- 3) повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи чи навчання;
- 4) періодично з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої

системи;

5) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у вигляді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 77 КК).

Після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання (ч. 1 ст. 78 КК).

Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично (три і більше разів) вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання.

У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК.

3 питання. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК)

У разі призначення покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, окрім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, суд може покласти на засуджену обов'язки:

- публічно чи в іншій формі перепросити потерпілого;
- не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи;
- повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання;
- періодично з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої системи;
- пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Контроль за поведінкою засуджених здійснюється органами кримінально-виконавчої системи.

Після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої,

звільняє її від покарання або направляє для відбування покарання, призначеного вироком.

У разі, коли звільнена від відбування покарання з випробуванням жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення, суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком суду.

Якщо засуджена вчинила в період іспитового строку новий злочин, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК.

4 питання. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК)

Особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

1) *два роки* — у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;

2) *три роки* — у разі засудження до покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;

3) *п'ять років* — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) *десять років* — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

5) *п'ятнадцять років* — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду.

Перебіг давності зупиняється, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі строки давності, передбачені пунктами 1—3 ч. 1 ст. 80 КК, подвоюються.

Перебіг давності переривається, якщо до закінчення строків, зазначених у ч. 1 і 3 ст. 80 КК, засуджений вчинить новий середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину.

Питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі заміняється позбавленням волі.

Давність не застосовується у разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437—439 та ч. 1 ст. 442 КК.

5 питання. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання

Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання являє собою дostroкове звільнення засудженого від подальшого відбування покарання за умови сумлінної поведінки і ставлення до праці. Зазначені положення закріплені в ст. 81 КК.

Сумлінна поведінка — це дотримання вимог режиму і свідоме додержання дисципліни, вказівок і розпоряджень адміністрації органів виконання покарань, відсутність стягнень.

Сумлінне ставлення до праці — це чесне та повне виконання своїх трудових обов'язків, суворе дотримання правил техніки безпеки, підвищення своєї майстерності.

До осіб, що відбувають покарання у вигляді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання військовослужбовців в дисциплінарному батальйоні або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-дostroково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.

Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також тяжкий злочин з необережності;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи особливо тяжкий злочин з необережності, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-дostroково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК.

6 питання. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким передбачає не скорочення невідбутої частини призначеного вироком суду покарання, а безумовну її заміну іншим, більш м'яким видом покарання, яке засуджений продовжує відбувати. Умови заміни невідбутої частини покарання на більш м'яке регулюються ст. 82 КК.

Особам, що відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині КК для даного виду покарання, і має не перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засудженого може бути звільнено також і від додаткового покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також тяжкий злочин з необережності;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи особливо тяжкий злочин з необережності, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

До осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими ст. 81 КК.

Якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднає невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК.

7 питання. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років

Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, передбачено ст. 83 КК.

Засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі

злочини, суд може звільнити від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

Звільнення від відбування покарання застосовується до засудженої, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

Контроль за поведінкою таких жінок здійснюється органом кримінально-виконавчої системи за місцем проживання.

Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання.

Якщо засуджена, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком.

Якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена особа вчинила новий злочин, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК.

8 питання. Звільнення від покарання за хворобою

Звільнення від покарання за хворобою застосовуються у випадках, коли досягнення мети покарання стає нереальним через хворобу винної особи.

Стаття 84 КК регулює обставини, за яких особа, що відбуває покарання, звільняється від покарання у зв'язку з хворобою. Кримінально-правова норма передбачає такі види хвороби:

- захворювання особи на психічну хворобу під час відбування покарання;
- захворювання на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання;
- непридатність військовослужбовців до військової служби за станом здоров'я.

Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92—95 КК.

Особа, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути

звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд ураховує тяжкість вчиненого злочину, характер заховування, особу засудженого та інші обставини справи.

Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільнюються від покарання.

У разі одужання осіб, зазначених у ч. 1 і 2 ст. 84 КК, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 КК, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в ч. 5 ст. 72 КК, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.

9 питання. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування

На підставі закону України про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарання, а також засудженому може бути замінено покарання або невідбуту його частину більш м'яким покаранням.

Амністія — це правовий акт, який, не скасовуючи і не змінюючи відповідного кримінального закону, передбачає повне або часткове звільнення індивідуально невизначеної категорії осіб, винних у вчиненні певних злочинів, від кримінальної відповідальності та покарання.

Амністія не є декриміналізацією, акти амністії не ставлять під сумнів законність і обгрунтованість постановлених обвинувальних вироків. Частина 3 ст. 92 Конституції України та ч. 1 ст. 86 КК встановлює, що амністія оголошується законами України.

Верховна Рада України може приймати Закони про амністію не частіше одного разу протягом календарного року. Як правило, амністія проголошується з приводу знаменних дат і виступає як прояв гуманізму в державі.

Дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно (ч. 1 ст. 4 Закону «Про застосування амністії в Україні»). Закон про амністію не поширюється на злочини, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання чинності відповідним законом.

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію не допускається, якщо обвинувачений чи підсудний проти цього заперечує (ч. 3 ст. 6 КПК).

Стаття 3 закону встановлює перелік осіб, щодо яких забороняється застосування амністії:

- 1) особи, яких засуджено до довічного позбавлення волі;

- 2) особи, що мають дві і більше судимості за вчинення тяжких злочинів;
- 3) особи, яких засуджено за особливо небезпечні злочини проти держави, бандитизм, умисне вбивство за обтяжуючих обставин;
- 4) особи, яких засуджено за вчинення тяжкого злочину, крім зазначених у попередньому пункті, і які відбули менше половини призначеного вироком суду основного покарання.

Конкретним законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, щодо яких амністія не застосовується.

Закон розрізняє три види амністії:

1) **повна амністія** — це повне звільнення зазначених у законі про амністію осіб від кримінальної відповідальності чи від покарання;

2) **часткова амністія** — це часткове звільнення зазначених у законі про амністію осіб від відбування призначеного судом покарання (фактично така амністія є різновидом пом'якшення покарання);

3) **умовна амністія**. У виняткових випадках, з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів, чинність амністії може бути поширена на діяння, вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених у законі про амністію.

Слід зазначити, що амністія не звільняє від обов'язку відшкодувати заподіяну злочином шкоду, покладеного на винну особу вироком чи рішенням суду.

Судимість не може бути знята за законом про амністію. Питання погашення чи зняття судимості вирішуються відповідно до положень, закріплених у статтях 88—91 КК, виходячи з виду і строку фактично відбутого винною особою строку.

На відміну від амністії акт помилування не розрахований на невизначену кількість випадків використання і є персоніфікованим актом одноразового застосування права щодо конкретної особи або групи індивідуально зазначених в Указі Президента України осіб.

Помилування — акт глави держави, за яким певна особа (чи група осіб) повністю або частково звільняється від покарання, або до неї застосовується більш м'яке покарання, або знімається судимість.

Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Право на клопотання про помилування має особа, яка:

- 1) засуджена судом України і відбуває покарання в Україні;
- 2) засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україні без умови про незастосування помилування;

3) засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо відповідна установа цієї держави погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування;

4) відбула покарання в Україні.

Тема 22. Судимість, її правові наслідки, порядок зняття та погашення

1 питання. Поняття та правові наслідки судимості.

2 питання. Строки погашення судимості.

3 питання. Зняття судимості.

1 питання. Поняття та правові наслідки судимості

Судимість обмежує права людини лише певний, чітко визначений у законі строк. Громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, не може бути обраний народним депутатом України (ст. 76 Конституції України); особа, яка має судимість, не може бути суддею (ст. 7 Закону «Про статус суддів»).

Судимість — це правове становище особи, яке є наслідком засудження особи вироком суду до кримінального покарання.

Особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості (ч. 1 ст. 88 КК).

Кримінально-правове значення судимості:

1) судимість впливає на визнання злочину повторним (ч. 4 ст. 32 КК);

2) судимість за умисний злочин є обов'язковою ознакою визнання рецидивом злочинів вчинення особою нового умисного злочину (ст. 34 КК);

3) повторність злочину та рецидив є обставиною, що обтяжують покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67);

4) за наявності судимості неможливе звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК), примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК), передачею особи на поруки (ст. 47 КК), зі зміною обстановки (ст. 48 КК), із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК);

5) судимість в деяких кримінально-правових нормах Особливої частини є кваліфікуючою обставиною. Наприклад, хуліганство, вчинене особою, яка раніше була судимою за хуліганство (ч. 3 ст. 296 КК);

6) передбачає більш суворі умови умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання, якщо вона до погашення чи зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який засуджується до позбавлення волі (п. 2 ч. 3 ст. 81 КК), а також за умови заміни невідбутої частини покарання більш м'яким щодо особи, яка до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин будь-якої тяжкості, за який вона була засуджена до позбавлення волі (п. 2 і 3 ч. 4 ст. 82 КК).

2 питання. Строки погашення судимості

Частина 1 ст. 88 КК передбачає два види припинення судимості:

- погашення;
- зняття судимості.

Позашення судимості — це автоматичне її припинення за встановлення певних, передбачених законом умов.

Ст. 89 КК передбачає три види строків погашення судимості:

- 1) судимість погашається закінченням встановленого вироком суду іспитового строку особі за дотримання нею передбачених законом вимог;
- 2) судимість погашається самим фактом відбуття покарання;
- 3) судимість погашається через певні, чітко визначені законом строки після відбуття покарання.

При цьому судимість погашається за умови, що усувається каранність діяння.

Судимість погашається закінченням встановленого вироком суду іспитового строку особі за дотримання нею передбачених законом вимог, якщо:

- особа, засуджена відповідно до ст. 75 КК, протягом іспитового строку не вчинить нового злочину і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання (п. 1 ст. 89 КК);

- жінки, засуджені відповідно до ст. 79 КК, протягом іспитового строку не вчинять нового злочину і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду. Якщо засуджена не була звільнена від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання (п. 2 ст. 89 КК).

Судимість погашається самим фактом відбуття покарання:

- ◆ коли особи, які були засуджені до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, відбули це покарання (п. 3 ст. 89 КК);

- ◆ коли особи відбули покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні чи дострокове звільнення від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту.

Судимість погашається через певні, чітко визначені законом строки після відбуття покарання, якщо:

- особи, засуджені до штрафу, громадських робіт, виправних робіт або арешту, **протягом року** з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину (п. 5 ст. 89 КК);

- особи, засуджені до обмеження волі, а також засуджені за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі, протягом **двох років** з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину (п. 6 ст. 89 КК);

- особи, засуджені до позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, протягом **трьох років** з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину (п. 7 ст. 89 КК);

- особи, засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, протягом **шести років** з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину (п. 8 ст. 89 КК);

- особи, засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, протягом **восьми років** з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину (п. 9 ст. 89 КК).

Щодо неповнолітніх, то погашення судимості здійснюються відповідно до вимог статей 88—91 КК з урахуванням положень, передбачених ст. 108 КК.

Такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні (ч. 2 ст. 108 КК):

- ◆ засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;

- ◆ засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо вони протягом **одного року** з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;

- ◆ засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом **трьох років** з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;

- ◆ засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом **п'яти років** з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

Особи, які були реабілітовані, визнаються такими, що не мають судимості (ч. 4 ст. 88 КК).

Порядок обчислення строків погашення судимості передбачено у ст. 90 КК. Відповідно до її положень строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного й додаткового покарання.

До строку погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася вчиненням злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Якщо вирок так і не було виконано, судимість погашається по закінченні строків давності виконання вироку.

Якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання, то строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового).

Якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється з дня відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового).

3 питання. Зняття судимості

Відповідно до ст. 91 КК зняття судимості можливе:

- після відбуття особою покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі;
- якщо особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення;
- після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного у ст. 89 КК.

Порядок зняття судимості встановлюється КПК України.

Тема 23. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування

1 питання. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру.

2 питання. Поняття примусового лікування.

1 питання. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру

Примусовими заходами медичного характеру є: надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь (ст. 92 КК).

Підставами застосування до особи примусових заходів медичного характеру є:

- 1) вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки злочину;
- 2) наявність в особі психічного захворювання;
- 3) визнання судом того, що особа є небезпечною для суспільства.

Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом до осіб, які (ст. 93 КК):

- 1) вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння. Такі особи не підлягають кримінальній відповідальності (ч. 2 ст. 19 КК);
- 2) вчинили у стані обмеженої осудності злочини. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності (ст. 20 КК);
- 3) вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку. Ці особи не підлягають покаранню. До них за призначенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання вони можуть підлягати покаранню (ч. 3 ст. 19 КК);
- 4) вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання.

Стаття 94 КК передбачає види примусових заходів медичного характеру. В ч.1 цієї статті зазначається, що залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі примусові

заходи медичного характеру:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом;
- 3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
- 4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, котра страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу (ч. 2 ст. 94 КК).

Госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі і лікування у примусовому порядку (ч. 3 ст. 94 КК).

Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду (ч. 4 ст. 94 КК).

Госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду (ч. 5 ст. 94 КК).

Слід зазначити, що застосування примусових заходів медичного характеру є правом, а не обов'язком суду. Вони застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними (ч. 2 ст. 416 КПК).

Головна відмінність примусових заходів медичного характеру від інших видів психіатричної допомоги полягає в тому, що примусові заходи медичного характеру застосовуються до осіб, які визнані судом неосудними чи обмежено осудними у зв'язку із вчиненням ними суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК. Згідно зі ст. 151 КК поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової людини визнається злочинним діянням.

Оскільки примусові заходи медичного характеру обмежують свободу особи, її тримання у психіатричному закладі за рішенням органів досудового розслідування чи суду за своїм характером і значенням прирівнюється законом до тримання під вартою і зараховується до строку покарання день за день (ст. 423 КПК).

2 питання. Поняття примусового лікування

На відміну від примусових заходів медичного характеру, які застосовуються до неосудних та обмежено осудних, примусове лікування застосовується «до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб». Застосування такого примусового лікування є правом, а не обов'язком суду.

Примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ч. 1 ст. 96 КК).

Відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. до хвороб, які становлять небезпеку для інших осіб, відносять: туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепру, хронічний алкоголізм, наркоманію, а також карантинні захворювання (ст. 53 КК).

У разі призначення покарання у вигляді позбавлення волі або обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах (ч. 2 ст. 96 КК).

Порядок застосування і виконання примусового лікування щодо засуджених до позбавлення волі осіб регламентується ст. 77 ВТК. Якщо під час відбування покарання в місцях позбавлення волі буде встановлено, що засуджений має хворобу, котра становить небезпеку для здоров'я інших осіб, та він відмовляється від лікування, адміністрація колонії вносить до суду подання про застосування до такої особи примусового лікування.

Втеча зі спеціалізованого лікувального закладу, а також по дорозі до нього тягне відповідальність за ст. 394 КК.

Тема 24. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

1 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх.

2 питання. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх, та їх особливості.

3 питання. Звільнення від відбування покарання з випробуванням.

4 питання. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

5 питання. Погашення та зняття судимості.

1 питання. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх КК передбачає два види звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності:

1. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК).

2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням

строків давності (ст. 106 КК).

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру передбачено ст. 97 КК. У відповідності з ч. 1 ст. 97 КК умовами такого звільнення є вчинення неповнолітнім уперше злочину невеликої тяжкості. Неповнолітнього може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК.

Частина 2 ст. 105 КК передбачає такі примусові заходи виховного характеру:

1) застереження;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за згодою цього колективу, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

Застереження полягає в осуді поведінки неповнолітнього від імені суду, попередженні про неприпустимість порушення закону в подальшому. При цьому роз'яснюються наслідки повторного вчинення злочину, а також ухилення від застосування до нього інших примусових заходів виховного характеру.

Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього передбачає встановлення часу, протягом якого неповнолітній повинен перебувати вдома або не може знаходитися в громадських місцях; заборона виїжджати в іншу місцевість без дозволу тощо.

Передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за згодою цього колективу, а також окремих громадян на їх прохання полягає у встановленні контролю і посиленні виховного впливу з боку тих осіб, які зобов'язані через сімейні, виробничі або інші відносини здійснювати на неповнолітнього вплив. У п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 травня 2002 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» рекомендується передавати неповнолітніх під нагляд батьків або осіб, що їх замінюють, лише за наявності даних про їх спроможність забезпечити виховання.

Під особами, які замінюють батьків, слід розуміти усиновителів, опікунів і піклувальників.

Передача неповнолітнього під нагляд педагогічного чи трудового колективу можлива тільки за згодою цього колективу. Неповнолітній може бути переданий і під нагляд окремих громадян на їх прохання. Як педагогічний чи трудовий колектив, так і окремих громадян зобов'язані при цьому здійснювати виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою.

Покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків. Цей примусовий захід виховного характеру може бути застосований лише за наявності певних умов, а саме:

- злочином неповнолітнього заподіяна майнова шкода фізичній або юридичній особі;
- неповнолітній має майно, котре належить йому на праві приватної власності, або отримує самостійний заробіток;
- підсудний погоджується відшкодувати заподіяні майнові збитки у розмірі та в строки, визначені судом, розуміючи, що це є умовою його звільнення від покарання.

Направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Види і статус спеціальних навчально-виховних установ для неповнолітніх визначені в Законі України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» та відповідними положеннями про них. Такими установами є загальноосвітні школи соціальної реабілітації (для неповнолітніх у віці від 11 до 14 років) та професійні училища соціальної реабілітації (туди направляються особи віком від 14 до 18 років). У разі звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру неповнолітній може бути направлений лише до професійного училища соціальної реабілітації.

Учні тримаються в зазначених установах у межах установленого судом строку, але не більше трьох років: у загальноосвітніх школах соціальної реабілітації — до досягнення ними 14, у професійних училищах соціальної реабілітації — 18 років, а у виняткових випадках (якщо це необхідно для завершення навчального року або професійної підготовки) за рішенням суду — відповідно 15 і 19 років.

Учні загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, яким виповнилося 15 років, але які не стали на шлях виправлення, за рішенням суду за місцем знаходження зазначеної установи за правилами, передбаченими статтями 409, 411 КПК, можуть бути переведені до професійного училища соціальної реабілітації. В таких випадках загальний строк перебування учня у спеціальних навчально-виховних установах теж не може перевищувати трьох років.

Направлення до спеціальної навчально-виховної установи є найбільш суворим примусовим заходом виховного характеру. Він має застосовуватися тоді, коли неповнолітній не може бути виправлений шляхом застосування решти заходів.

Відповідно до ч. 2 ст. 97 КК примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 цього Кодексу, суд застосовує і до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК.

Застосування примусових заходів виховного характеру щодо особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, здійснюється із дотриманням таких умов:

- 1) неповнолітньому виповнилося 11 років;
- 2) ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК.

Закон дозволяє застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, незалежно від тяжкості вчиненого посягання та вчинення його не вперше.

Частина 3 ст. 105 КК закріплює, що до неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, що передбачені у ч. 2 цієї статті. Тривалість заходів виховного характеру, передбачених у пунктах 2 та 3 ч. 2 цієї статті, встановлюється судом, який їх призначає.

Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 97 КК).

У разі вчинення неповнолітнім нового злочину в період відбування примусових заходів виховного характеру йому призначається покарання за сукупністю вироків на основі ст. 71 та ч. 2 ст. 103 КК.

Стаття 106 передбачає умови звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності. Звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, застосовується відповідно до статей 49 та 80 КК з урахуванням положень, передбачених ст. 106 КК.

Частина 2 ст. 106 КК встановлює такі строки давності:

- 1) *два роки* — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості;
- 2) *п'ять років* — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- 3) *сім років* — у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) *десять років* — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Частина 3 ст. 106 КК встановлює такі строки виконання обвинувального

вироку:

1) *два роки* — у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання у вигляді позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;

2) *п'ять років* — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

3) *сім років* — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) *десять років* — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.

Якщо протягом строків давності, встановлених ст. 106 КК, але вже після досягнення повноліття, особа вчинить новий злочин, то строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за нього обчислюються за загальним правилом, встановленим ст. 49 КК.

Оскільки особі, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, не може бути призначене довічне позбавлення волі, то на неї не поширюється правило, встановлене ч. 4 ст. 49 КК. У будь-якому разі давність притягнення такої особи до кримінальної відповідальності не може перевищувати десять років.

Враховуючи, що кримінальна відповідальність за злочини проти миру й безпеки людства, передбачені статтями 437—439, ч. 1 ст. 442 КК настає з 16-річного віку, виключна норма про незастосування давності у разі вчинення цих злочинів чи засудження за них (ч. 5 ст. 49, ч. 6 ст. 80 КК) поширюється і на осіб, які їх вчинили до досягнення вісімнадцятирічного віку.

2 питання. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх, та їх особливості

Основні види покарання у ст. 98 КК вказані у відповідному порядку — від менш тяжких до більш тяжких. До неповнолітніх також можуть бути застосовані додаткові покарання, але тільки у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 99 КК).

Відповідно до ч. 1 ст. 100 КК *громадські роботи* можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

Частина 2 ст. 100 передбачає, що *виправні роботи* можуть бути призначені

неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків.

Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб (ст. 101 КК).

Позбавлення волі на певний строк — це найбільш суворе покарання в системі покарань, які застосовуються до неповнолітніх. Воно має призначатися тоді, коли, на переконання суду, решта більш м'яких покарань не дозволять досягти мети кримінального покарання. Особливості застосування покарання у вигляді позбавлення волі щодо неповнолітніх закріплені в ст. 102 КК.

Покарання у вигляді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

- 1) за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості — на строк не більше *двох років*;
- 2) за злочин середньої тяжкості — на строк не більше *чотирьох років*;
- 3) за тяжкий злочин — на строк не більше семи років;
- 4) за особливо тяжкий злочин — на строк не більше *десяти років*;
- 5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, — на строк до *п'ятнадцяти років*.

3 питання. Звільнення від відбування покарання з випробуванням

Звільнення від відбування покарання з випробуванням до неповнолітніх застосовується на тих же засадах, як і щодо дорослих (статті 75—78 КК), з урахуванням особливостей, передбачених ст. 104 КК.

КК передбачає такі *підстави* для звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням:

1) засудження неповнолітнього до покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років;

2) є можливість виправлення неповнолітнього без реального відбування призначеного йому покарання.

Застосування до неповнолітнього звільнення від кримінальної відповідальності з випробуванням не обумовлюється кількістю вчинених злочинів, а також ступенем їх тяжкості.

У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням йому встановлюється іспитовий строк від одного до двох років. При цьому суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

На неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, можуть бути покладені ті ж обов'язки, вказані у ст. 76 КК, що й на дорослих, до яких застосований аналогічний захід.

Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням

неповнолітнього та підстави скасування такого звільнення визначені у ст. 78 КК. У разі вчинення неповнолітнім протягом іспитового строку нового злочину йому призначається покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК. При цьому мають дотримуватися також обмеження, визначені ч. 2 ст. 103 КК, тобто, остаточне покарання у будь-якому разі не може перевищувати 15 років позбавлення волі.

4 питання. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

До осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину (ч. 1 ст. 107 КК).

Умовним звільнення є тому, що воно здійснюється за умови невчинення нового злочину в період, який відповідає невідбутій частині покарання.

Достроковим — тому що воно відбувається до повного закінчення строку, призначеного судом.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засуджених за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, після фактичного відбуття:

1) не менше третини призначеного строку покарання у вигляді позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості і за тяжкий злочин з необережності;

2) не менше половини строку покарання у вигляді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи особливо тяжкий злочин з необережності, а також якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання у вигляді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі.

Виходячи з положень ст. 107 КК можна дійти висновку, що, незалежно від тяжкості вчиненого злочину неповнолітніми, наявності у них рецидиву, кримінальний закон не робить обмежень щодо умовно-дострокового звільнення.

До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

У разі вчинення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 КК (призначення покарання за сукупністю вироків) і 72 КК (правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення).

5 питання. Погашення та зняття судимості

Погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, здійснюється відповідно до статей 88—91 цього Кодексу з урахуванням положень, передбачених ст. 108 КК.

Такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні:

1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;

2) засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;

3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;

4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

Положення ч. 5 ст. 90 КК про переривання строків погашення судимості у випадку вчинення нового злочину повністю поширюються і на осіб, які вчинили злочин до досягнення вісімнадцятирічного віку.

Дострокове зняття судимості допускається лише щодо особи, яка відбула покарання у вигляді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, за підставами, передбаченими в ч. 1 ст. 91 КК, після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного в ч. 2 цієї статті.

Тема 25. Основні положення Загальної частини кримінального права зарубіжних країн

1 питання. Кримінальне право романо-германської сім'ї.

2 питання. Кримінальне право Великої Британії та США.

3 питання. Кримінальне право Росії.

1 питання. Кримінальне право романо-германської сім'ї

У Франції в 1791 р. з'явився перший буржуазний Кримінальний кодекс.

1992 року був прийнятий новий КК Франції. Він складається з чотирьох книг, перша з яких містить норми Загальної частини. Кодекс відображує концепцію охорони прав особи і правової держави: «немає злочину — немає

покарання без встановлення його законом». У КК закріплена тричленна класифікація злочинів (злочини, проступки і порушення), відповідальність лише за виражене зовні діяння і за наявності моральної вини. КК Франції регулює питання обмеженої осудності, відповідальності за замах (готування не карається), співучасть, містить розділ, в якому регулюються обставини, що виключають відповідальність (необхідна оборона, крайня необхідність, примус, виконання наказу та ін.). Передбачається відповідальність юридичних осіб у вигляді штрафу, тимчасового припинення або ліквідації їх діяльності. Смертна кара у Франції скасована. Позбавлення волі існує у вигляді довічного ув'язнення або на певні строки — до тридцяти років, широко передбачені застосування штрафів, додаткові покарання у вигляді позбавлення або заборони певних прав (наприклад, прав водія, володіння зброєю та ін.). У разі рецидиву покарання збільшуються, а у деяких випадках можуть подвоюватися. У призначенні покарання суд має широкі повноваження з пом'якшення покарань, застосування їх нижче нижчої межі або переходу до іншого, більш м'якого покарання.

Згідно з французьким кримінальним законодавством для визнання особи осудною необхідні медичний (відсутність психічного чи нервово-психічного розладу) та психологічний (наявність здатності усвідомлювати або контролювати свої дії) критерії. Відповідно до § 20 КК Франції без вини діє той, хто, вчинюючи діяння, внаслідок хворобливого психічного розладу, глибокого розладу свідомості, недоумства або іншого тяжкого психічного відхилення нездатний усвідомлювати протиправність діяння чи діяти з усвідомленням його протиправності.

Замах на злочин в теорії французького кримінального права визначається як початок виконання злочинного діяння за відсутності добровільної відмови від його виконання. За французьким правом розрізняються співучасть у вигляді підбурювання, керівництва виконавцями, надання засобів, допомоги та сприяння вчиненню злочину.

Деякі статті Загальної частини КК Франції пов'язані з питаннями боротьби з організованою злочинністю. Так, наводяться визначення банди, передумислу, злому, зброї, об'єднання злочинців, встановлена відповідальність за участь у такому об'єднанні. Так, організованою бандою за КК Франції вважається будь-яка сформована група або будь-яка змова з метою підготування одного або декількох злочинних діянь.

У **Німеччині** діє Кримінальне уложення 1871 р. у редакції від 1 січня 1975 р. У § 1 КК ФРН проголошений принцип «немає злочину без вказівки на те в законі». Злочинні діяння поділяються на злочини і проступки. Наприклад, згідно з § 12(1) КК ФРН злочинами є протиправні діяння, за які передбачене в якості мінімального покарання позбавлення волі на строк не менше одного року або більш суворе покарання.

Підставою кримінальної відповідальності визнається склад злочину. Вина вважається необхідною умовою караності. Поняття вини як ознаки злочину відсутнє у чинному КК ФРН, хоча він і містить ряд норм, присвячених вині та її формам. У кримінальному законодавстві ФРН існують дві форми вини — умисел та необережність. Умисел, за цим законодавством, може бути прямим та непрямим (побічним). Прямий умисел має місце, коли особа усвідомлює своє діяння та його наслідки та бажає як його вчинити, так і досягти передбачуваних наслідків. Необережність, за даним законодавством, має місце тоді, коли особа не передбачає, що її діяння відповідає складу злочину, хоча могла це передбачати, а тому й усвідомлювати протиправність своєї поведінки.

У § 15 КК Німеччини зазначено, що карається тільки умисна дія, якщо тільки закон прямо не передбачає покарання за необережну дію. У наступному параграфі зазначається: по-перше, якщо особа при вчиненні діяння не знає про обставину, яка стосується передбаченого законом складу злочину, то діє ненавмисно; по-друге, якщо особа при вчиненні діяння помилково сприймає обставини, які могли б створити склад злочину, передбаченого більш м'яким законом, може бути покарана за умисне вчинення діяння саме за більш м'яким законом.

За кримінальним законодавством ФРН протиправність не включається до змісту умислу, проте необхідними його ознаками є відповідність вчинюваних дій передбаченому законом складу злочину та бажання їх вчинити або припущення щодо можливості їх вчинення, коли особа примирюється з настанням відповідних обставин.

Щодо інституту співучасті, то за законодавством ФРН розрізняються лише вчинення злочину (у формі одноособового виконання, співвиконання та опосередкованого виконання) та підбурювання до скоєння злочину.

КК ФРН передбачає змішану формулу неосудності, обмежену осудність, формулює поняття помилки в ознаках складу злочину і помилки «в забороні», тобто в протиправності діяння.

У Загальній частині КК регулюється відповідальність за замах, яким вважається діяння, за якого особа безпосередньо розпочала виконання складу злочину. Добровільна відмова звільняє особу від кримінальної відповідальності. Готування до злочину не є караним, окрім випадків, спеціально передбачених законом. КК виділяє як співучасників: виконавців, підмовників і пособників, причому кожний карається згідно зі ступенем своєї вини.

Серед обставин, що виключають злочинність діяння, КК називає необхідну оборону, крайню необхідність. Так, необхідну оборону § 32 КК визначає як захист самої особи, яка обороняється, або іншої особи від наявного протиправного нападу на того, хто обороняється, або на іншу особу. Перевищення меж необхідної оборони виключає відповідальність, якщо особа, яка обороняється, діяла внаслідок помилки, страху чи переляку.

Суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа.

Правовими наслідками вчинення злочину за КК ФРН є міри покарання і заходи виправлення та безпеки. До основних покарань належать позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років або довічне ув'язнення та штраф. КК обмежує застосування короткострокового позбавлення волі. Так, позбавлення волі на строк до шести місяців призначається судом тільки за особливих обставин. Якщо санкція закону не передбачає штрафу, то позбавлення волі на строк до шести місяців може бути замінено штрафом. Призначення штрафу залежить від майнового стану суб'єкта, причому він обчислюється в спеціальній одиниці — «денний прибуток». Додатковими покараннями є позбавлення прав водія, права обіймати громадські посади, обирати і бути обраним.

У КК Німеччини широко передбачене застосування «звільнення з випробуванням» у разі засудження до позбавлення волі на строк не більше двох років. На такого засудженого можуть бути покладені певні обов'язки (наприклад, відшкодувати завдані збитки, пройти навчання та ін.).

2 питання. Кримінальне право Великої Британії та США

Студентам слід звернути увагу на те, що дану правову сім'ю ще інколи називають англо-американською (або неконтинентальною) сім'єю. На відміну від континентальної Європи, у Великій Британії немає єдиного Кримінального кодексу, в якому були б об'єднані кримінальні закони.

Щодо поняття злочину у правових системах держав цієї правової сім'ї можна зазначити, що законодавче визначення цього поняття або зовсім відсутнє, або у кодексах викладено його формальне визначення. Так, у британському праві визначення поняття злочину у традиційному розумінні не існує. Під ним розуміється шкода, завдана діями державі та суспільним інтересам. Відсутній у ньому і виключний перелік злочинів, оскільки британське кримінальне право залишається некодифікованим.

Зазвичай поняття злочину у Великій Британії дається у судових вироках щодо кожного окремого випадку. В більшості сучасних кримінальних кодексів штатів США, навпаки, міститься формалізоване визначення злочину — діяння, яке заборонено нормами кримінального права під загрозою покарання.

Своєрідною є і класифікація злочинів у британському праві. Так, за процесуальною ознакою всі злочини поділяються на злочини, що переслідуються за обвинувальним актом і розглядаються в суді присяжних, та злочини, що розглядаються шляхом сумарної юрисдикції, тобто одноособово діючим магістратом (суддею). Є і діяння «змішаної юрисдикції», що можуть розглядатися в будь-якому із зазначених порядків.

Крім того, встановлена класифікація злочинів на «арештні» і «неарештні». Перші — це ті, що тягнуть за собою покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше п'яти років. Відносно цих злочинів встановлені особливі правила арешту (наприклад, обмеження на звільнення заарештованого під заставу та ін.).

Решта злочинів вважаються «неарештними».

Готування до злочину, якщо воно не утворює самостійного злочину, не карається. Проте в англо-американському праві існують різні інститути, котрі дозволяють розповсюдити кримінальну відповідальність на готування до злочину («змова з метою...»). Замах, зокрема й негідний, підлягає кримінальній відповідальності. До того ж, поняття замаху, що його містять КК багатьох американських штатів, є настільки широким, що це дозволяє судам відносити до нього цілий ряд підготовчих дій. Найбільш повне уявлення про замах за кримінальним законодавством цієї правової сім'ї можна скласти відповідно до спеціального закону Великої Британії про замах, що карається у кримінальному порядку (1981 р.). За ним особа повинна визнаватись винною у замаху, якщо з наміром вчинити злочин вона скоює дію, яка є чимось «більшим, ніж просте готування до вчинення злочину». Проте питання про відмежування зазначеного готування та замаху на злочин залишається питанням факту і стала практика по ньому відсутня.

Не тягнути відповідальності не тільки необхідна оборона і крайня необхідність, а й подружнє примушування, наказ начальника та ін.

Видами покарання у Великій Британії є позбавлення волі, випробування, штраф. Додатково можуть призначатися позбавлення прав водія, заборона на заняття певною діяльністю, а також надання безоплатних послуг суспільству на строк не менше сорока і не більше двохсот сорока годин. Смертна кара може призначатись у виняткових випадках: зрада державі та піратство, поєднане з насильством.

Що стосується позбавлення волі, то його строки передбачені в окремих статутах, але якщо в статуті такий строк не визначений, він не може перевищувати двох років. За загальним правом строк позбавлення волі встановлюється судом. Позбавлення волі може бути призначено і на невизначений строк, а також довічно (наприклад, за умисне вбивство).

Кримінальне право США сформувалося і розвивалося під впливом англійського прецедентного права. Проте в американському праві відразу ж все більшого значення стали набувати акти Конгресу і законодавчих органів окремих штатів. США — федеративна держава, в якій діють федеральні кримінальні закони та кримінальні закони окремих штатів. Ці дві системи існують паралельно, причому федеральні кримінальні закони встановлюють лише відповідальність за злочини, що посягають на безпеку США (зрада, шпигунство), а також за злочини федеральних службовців та інші злочинні інтереси, що стосуються декількох або всіх штатів (торгівля і збут наркотиків, крадіжки автомобілів тощо). Більшість злочинів передбачена в законодавстві окремих штатів.

Майже у всіх штатах на даний час прийняті нові кодекси. Основою для прийняття цих кодексів був Зразковий Кримінальний кодекс США (1962 р.), який розроблений інститутом американського права, а тому не має офіційного

характеру. Але через те, що Зразковий КК увібрав у себе досвід розвитку американського кримінального права, він справив визначальний вплив на нову кодифікацію. І хоча кримінальні кодекси штатів мають свої особливості, основні положення Зразкового КК, сприйняті ними, дають можливість однаково тлумачити головні інститути кримінального права. Водночас норми загального (прецедентного) права продовжують грати істотну роль у тлумаченні і застосуванні кримінальних законів, залишаючись одним із джерел кримінального права.

Покараннями в США є смертна кара, позбавлення волі, пробація, штраф. Верховний суд США обмежив застосування смертної кари в окремих штатах лише вчиненням тяжкого вбивства або позбавленням життя внаслідок іншого тяжкого злочину. Смертна кара в різних штатах виконується в різні способи: електричний стілець, газова камера, введення смертельної ін'єкції, повішення, розстріл. У деяких штатах смертна кара замінюється довічним ув'язненням.

Головним видом покарання у цій правовій сім'ї залишається позбавлення волі. У Великій Британії це тюремне ув'язнення, максимальний строк якого становить 25 років. Практикою вироблено систему певних стандартів призначення цього виду покарання за різні злочини (систему тарифів).

Позбавлення волі в США може бути призначено на різні строки, причому через систему абсолютного складання покарання за сукупністю злочинів ці строки набагато перевищують середню тривалість життя, наприклад, строк більше 120 років або засудження на два довічних ув'язнення. Це робиться заради того, щоб винна особа ні в якому разі не змогла вийти з місць позбавлення волі, навіть при застосуванні амністії та помилування.

Встановлюється можливість винесення невизначених вироків, де покарання передбачається в межах якогось строку з наданням особливим комісіям або навіть адміністрації місця позбавлення волі вирішувати питання про умовно-дострокове звільнення засудженого.

Пробація полягає в залишенні засудженого на волі з обов'язковим контролем за його поведінкою. Порушення умов пробації може тягти її заміну позбавленням волі.

Штраф — міра покарання, яка призначається за менш тяжкі злочини. За тяжкі злочини можуть бути призначені величезні суми, причому не виключається одночасне застосування позбавлення волі на тривалі строки.

3 питання. Кримінальне право Росії

У Російській Федерації Кримінальний кодекс, прийнятий 24 травня 1996 р., набрав чинності з 1 січня 1997 р.

КК Росії висуває на перший план охорону прав і свобод людини і громадянина, формує низку основних принципів кримінального права: законності, рівності перед законом, винної відповідальності, справедливості та гуманізму. Підставою кримінальної відповідальності КК вважає вчинення

діяння, що містить всі ознаки складу злочину, передбаченого в КК.

КК Росії дає визначення злочину як винного, суспільно небезпечного діяння, забороненого законом під загрозою покарання, тим самим зберігаючи матеріально-формальне поняття злочину (ст. 14). КК класифікує всі злочини на чотири категорії: невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі і особливо тяжкі злочини. Ця класифікація впливає на вирішення питань, пов'язаних з призначенням покарання, звільненням від кримінальної відповідальності і покарання, при визначенні небезпечного і особливо небезпечного рецидиву та в інших випадках. КК визнає відповідальність лише фізичних осіб, вводить поняття обмеженої осудності (ст. 22).

Розрізняючи умисну і необережну вину, КК Росії встановлює, що відповідальність за необережні злочини настає лише у випадках, передбачених в Особливій частині. Саму необережність КК поділяє на легковажність і недбалість, формулюється поняття подвійної форми вини. Вина виключається не тільки за наявності казусу (випадку), а й тоді, коли особа хоча і передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків діяння, але не могла їм запобігти внаслідок невідповідності своїх психофізіологічних якостей вимогам екстремальних умов або нервово-психічних навантажень (у літературі цю ситуацію часто називають «спеціальною неосудністю»).

Караність готування обмежується лише готуванням до тяжких або особливо тяжких злочинів.

Російський КК визначає форми співучасті: вчинення злочину групою осіб, вчинення злочину тією ж групою за попередньою змовою, організованою групою і злочинною організацією.

Серед обставин, що виключають злочинність діяння, КК Росії передбачає необхідну оборону, крайню необхідність, затримання злочинця, фізичний або психічний примус, виправданий ризик та виконання явно злочинного наказу чи розпорядження.

Як основні покарання КК Росії називає обов'язкові роботи (виконуються у вільний від роботи або навчання час на строк від 60 до 240 годин, але не більше чотирьох годин на день), виправні роботи, обмеження у військовій службі, обмеження волі, арешт, тримання в дисциплінарній військовій частині, позбавлення волі і смертну кару. Додатковими покараннями є позбавлення військового або спеціального звання і конфіскація майна.

Штраф, а також позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть призначатися як основне, так і додаткове покарання.

Позбавлення волі призначається на строк від шести місяців до двадцяти років або довічно. За сукупністю злочинів остаточне покарання може бути до двадцяти п'яти років, а за сукупністю вироків — до тридцяти років позбавлення волі. Смертна кара призначається лише за особливо тяжкі злочини, що досягають на життя. Вона не застосовується до жінок, осіб, які до вчинення злочину не досягли вісімнадцяти років, і до чоловіків, які досягли на час

винесення вироку шестидесяти п'яти років.

У КК Росії передбачається, зокрема, звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, внаслідок дійового каяття або в зв'язку з примиренням з потерпілим. В Особливій частині КК також передбачені випадки звільнення від кримінальної відповідальності за окремі злочини (наприклад, при добровільній видачі органам влади зброї, бойових припасів, які незаконно зберігалися винним, добровільному повідомленні про давання хабара тощо).

КК містить норми про умовно-дострокове звільнення, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, давність, звільнення від покарання через хворобу, погашення і зняття судимості.

Тема 26. Основи кримінально-виконавчого права

1 питання. Загальні положення виправно-трудового законодавства України.

2 питання. Виправно-трудові установи.

3 питання. Виконання покарання у вигляді громадських робіт.

4 питання. Виконання покарання у вигляді виправних робіт.

5 питання. Виконання покарання у вигляді арешту.

6 питання. Виконання покарання у вигляді обмеження волі.

1 питання. Загальні положення виправно-трудового законодавства України

Виправно-трудове законодавство України має своїм завданням забезпечити виконання кримінального покарання з тим, аби воно не тільки було карою за вчинений злочин, але виправляло та перевиховувало засуджених у душі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, відвертало вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також сприяло викоріненню злочинності. Виконання покарання не має на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності.

Виправно-трудове законодавство України встановлює порядок та умови відбування покарання і застосування заходів виправно-трудового впливу до осіб, засуджених до позбавлення волі та виправних робіт без позбавлення волі, порядок відбування покарання особами, засудженими до направлення в дисциплінарний батальйон, виконання та відбування інших видів кримінального покарання, а також порядок діяльності установ і органів, які виконують вироки до цих видів покарання, й участі громадськості у виправленні та перевихованні засуджених.

Підставою відбування кримінального покарання і застосування до засуджених заходів виправно-трудового впливу є тільки вирок суду, який набрав законної сили.

2 питання. Виправно-трудові установи

Види виправно-трудових установ, які виконують покарання у вигляді позбавлення волі:

- виправно-трудові колонії;
- тюрми;
- виховно-трудові колонії — відбувають покарання неповнолітні віком до вісімнадцяти років.

Види виправно-трудових колоній:

- колонії-поселення для осіб, які вчинили злочини з необережності;
- колонії-поселення для осіб, які вчинили умисні злочини;
- колонії загального режиму;
- колонії посиленого режиму;
- колонії суворого режиму;
- колонії особливого режиму.

Засуджені до позбавлення волі чоловіки відбувають покарання у виправно-трудовах колоніях:

- загального режиму — вперше засуджені за нетяжкі злочини;
- посиленого режиму — вперше засуджені за тяжкі злочини;
- суворого режиму — засуджені за особливо небезпечні державні злочини або ті, що раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі;
- особливого режиму — засуджені, яким покарання у вигляді смертної кари замінено позбавленням волі або яким довічне позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування чи амністії.

Засуджені до позбавлення волі жінки відбувають покарання у виправно-трудовах колоніях загального і суворого режиму. В колоніях суворого режиму відбувають покарання жінки, засуджені за особливо небезпечні державні злочини, і жінки, яким покарання у вигляді смертної кари замінено позбавленням волі або яким довічне позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування чи амністії.

Засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, переводяться з виховно-трудова колонія для дальшого відбування покарання у виправно-трудова колонія загального або посиленого режиму залежно від ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, кількості судимостей, особи і поведінки засудженого.

Засуджені жіночої статі, які досягли вісімнадцятирічного віку, переводяться з виховно-трудова колонія загального режиму для дальшого відбування покарання у виправно-трудова колонія загального режиму.

У порядку, встановленому ст. 410 КПК України, засуджені, які злісно порушують вимоги режиму, можуть бути представлені до переведення для відбування покарання з колонії-поселення у виправно-трудова колонія того

виду режиму, який їм раніше було призначено судом, а особи, засуджені за злочини, вчинені з необережності, з направленням у колонії-поселення для осіб, які вчинили злочини з необережності, й особи, засуджені за умисні злочини з направленням у колонії-поселення для осіб, що вчинили умисні злочини, — у колонії загального режиму; засуджені, яких було переведено з колонії особливого режиму в колонію суворого режиму, — у колонію особливого режиму; з виправно-трудової колонії — у тюрму на строк не більше трьох років з відбуванням решти строку покарання в колонії; з виховно-трудової колонії загального режиму — у виховно-трудова колонію посиленого режиму.

Під злісним порушенням засудженими вимог режиму відбування покарання слід розуміти невиконання ними законних вимог адміністрації; необґрунтовану відмову від праці (не менш як три рази протягом року); вживання спиртних напоїв, наркотичних чи інших одурманюючих речовин; виготовлення, зберігання, купівлю, розповсюдження заборонених предметів; участь в азартних іграх; дрібне хуліганство; систематичне ухилення від лікування захворювань, небезпечних для оточуючих (активна форма туберкульозу, венеричні хвороби), а також вчинення засудженим протягом року більше трьох інших порушень режиму відбування покарання за умови, коли за кожне з цих порушень за постановою чи наказом начальника або уповноважених на те осіб були накладені стягнення, що достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку.

Виправно-трудова колонія-поселення

- У виправно-трудова колоніях-поселеннях для осіб, які вчинили злочини з необережності, відбувають покарання засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності.

- У виправно-трудова колоніях-поселеннях для осіб, які вчинили умисні злочини, відбувають покарання засуджені вперше до позбавлення волі, а також особи, переведені в ці колонії в порядку, передбаченому ст. 46 цього Кодексу, з колоній загального, посиленого і суворого режиму.

У тюрмах відбувають покарання:

- засуджені до довічного позбавлення волі;
- засуджені до позбавлення волі у вигляді ув'язнення в тюрмі особи, які по досягненні вісімнадцятирічного віку вчинили особливо небезпечні державні злочини, особи, які по досягненні вісімнадцятирічного віку вчинили інші тяжкі злочини і засуджені за них до позбавлення волі на строк більше п'яти років;

- особи, переведені з виправно-трудова колоній за злісне порушення вимог режиму.

У тюрмах також відбувають покарання особи, залишені для роботи по господарському обслуговуванню.

Крім того, в тюрмах допускається тимчасове (не більше десяти діб) тримання осіб, які переводяться з одного місця позбавлення волі в інше, а також засуджених до заслання, які направляються до місця відбування покарання під

конвоєм.

Виховно-трудоі колонії

- У виховно-трудоіх колоніях загального режиму відбувають покарання неповнолітні чоловічої статі, вперше засуджені до позбавлення волі, причому засуджених за злочини, що не є тяжкими, тримають окремо від засуджених за тяжкі злочини, а також всіх засуджених неповнолітніх жіночої статі.

- У виховно-трудоіх колоніях посиленого режиму відбувають покарання неповнолітні чоловічої статі, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі, а також переведені з виховно-трудоіх колоній загального режиму за злісне порушення вимог режиму.

3 питання. Виконання покарання у вигляді громадських робіт

Покарання у вигляді громадських робіт відбувається за місцем проживання засудженого. Громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від основної роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

Виконання покарання у вигляді громадських робіт здійснюється на основі участі засуджених у суспільно корисній праці і контролю за їхньою поведінкою відповідно до вимог ВТК України.

Контроль за виконанням покарання у вигляді громадських робіт покладається на кримінально-виконавчу інспекцію, а проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого — на органи внутрішніх справ.

Вироки суду приводяться до виконання не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили або звернення його до виконання.

Кримінально-виконавча інспекція веде облік засуджених, роз'яснює порядок і умови відбування покарання, погоджує з органами місцевого самоврядування перелік об'єктів, на яких засуджені відбувають громадські роботи, здійснює контроль за додержанням умов відбування покарання засудженими і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем відбування засудженим громадських робіт, веде сумарний облік відпрацьованого засудженим часу, застосовує заходи заохочення та стягнення до засуджених.

Засуджені до покарання у вигляді громадських робіт зобов'язані виконувати встановлений порядок та умови відбування покарання, сумлінно ставитися до праці, працювати на визначених для них об'єктах і відпрацьовувати встановлений судом строк громадських робіт, з'являтися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції, повідомляти інспекцію про зміну місця проживання, періодично з'являтися на реєстрацію до кримінально-виконавчої інспекції.

Надання засудженому щорічної чергової відпустки за основним місцем роботи не призупиняє виконання покарання у вигляді громадських робіт.

Стосовно особи, яка після винесення вироку визнана інвалідом I або II групи

або досягла пенсійного віку, а також вагітної жінки кримінально-виконавча інспекція направляє до суду подання про звільнення її від подальшого відбування покарання.

Засудженому забороняється без дозволу кримінально-виконавчої інспекції виїжджати за межі України.

Строк покарання у вигляді громадських робіт обчислюється в годинах, протягом яких засуджений працював за визначеним місцем роботи. Громадські роботи виконуються не більш як чотири години на день, а неповнолітніми — дві години на день.

За порушення порядку та умов відбування покарання у вигляді громадських робіт, а також порушення громадського порядку, за яке засудженого було притягнуто до адміністративної відповідальності, до засудженого може бути застосоване стягнення у вигляді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності.

Стосовно осіб, які ухиляються від відбування покарання у вигляді громадських робіт, кримінально-виконавча інспекція направляє матеріали прокурору для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 389 КК України.

Ухиленням від відбування покарання у вигляді громадських робіт є:

- невиконання встановлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були вчинені після письмового попередження;

- більше двох разів протягом місяця невихід на громадські роботи без поважних причин, а також допущення більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця, поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Засуджений до громадських робіт, якого оголошено в розшук у зв'язку з ухиленням від покарання, може бути затриманий органом внутрішніх справ за постановою суду на строк до 30 діб.

4 питання. Виконання покарання у вигляді виправних робіт

Покарання у вигляді виправних робіт відбувається на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності за місцем роботи засудженого.

Виконання покарання у вигляді виправних робіт здійснюється на основі участі засуджених у суспільно корисній праці і контролю за їхньою поведінкою відповідно до вимог цього Кодексу.

Контроль за виконанням покарання у вигляді виправних робіт покладається на кримінально-виконавчу інспекцію, а проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого — на органи внутрішніх справ.

Вироки до виправних робіт приводяться до виконання не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили або звернення його до виконання.

Кримінально-виконавча інспекція веде облік засуджених; роз'яснює порядок та умови відбування покарання; здійснює контроль за додержанням порядку та умов відбування покарання засудженими і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого; бере участь у виховній роботі з засудженими; контролює поведінку засуджених; здійснює привід через органи внутрішніх справ засуджених, які не з'явилися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції без поважних причин; організовує початковий розшук засуджених, місцезнаходження яких невідоме, та передає матеріали до органу внутрішніх справ для оголошення розшуку таких засуджених; застосовує заходи заохочення і стягнення; дає дозвіл на звільнення з роботи засуджених за власним бажанням.

Засуджені зобов'язані: виконувати встановлені порядок та умови відбування покарання; сумлінно ставитися до праці; з'являтися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції; повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання; періодично з'являтися на реєстрацію до кримінально-виконавчої інспекції.

Протягом строку відбування покарання засудженим забороняється звільнитися з роботи за власним бажанням без дозволу кримінально-виконавчої інспекції. Дозвіл на звільнення може бути наданий після перевірки обґрунтованості заяви засудженого та за наявності довідки з нового місця роботи про можливість його працевлаштування.

Особам, засудженим до покарання у вигляді виправних робіт, надається щорічна чергова відпустка, час якої не зараховується до строку відбування покарання.

Час відбування покарання у вигляді виправних робіт може бути включений судом до загального трудового стажу засудженого.

Засудженим забороняється без дозволу кримінально-виконавчої інспекції виїжджати за межі України.

Строк покарання у вигляді виправних робіт обчислюється роками, місяцями і днями, протягом яких засуджений працював і з його заробітку провадилося відрахування. Кількість днів, відпрацьованих засудженим, має бути не менше кількості робочих днів, які припадають на кожний місяць встановленого судом строку покарання. Якщо засуджений не відпрацював зазначену кількість днів і відсутні підстави, встановлені цим Кодексом для заліку невідпрацьованих днів у строк покарання, відбування покарання триває до повного відпрацювання засудженим призначеної кількості робочих днів. Початком строку відбування покарання вважається день, з якого фактично розпочато відрахування із заробітку засудженого.

У строк відбування покарання зараховується час, протягом якого

засуджений не працював з поважних причин, і за ним, відповідно до закону, зберігалася заробітна плата, а також час, коли засудженому не надавалася робота на підприємстві, в установі, організації. Стосовно особи, яка стала непрацездатною після постановлення вироку суду, кримінально-виконавча інспекція направляє подання до суду про заміну виправних робіт штрафом.

Стосовно особи, яка після постановлення вироку суду досягла пенсійного віку, а також жінки, яка стала вагітною, кримінально-виконавча інспекція направляє подання до суду про звільнення такої особи від покарання.

Стосовно осіб, які ухиляються від відбування покарання, кримінально-виконавча інспекція направляє прокурору матеріали для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 389 КК України.

Ухиленням засудженого від відбування покарання у вигляді виправних робіт є:

- невиконання встановлених обов'язків;
- порушення порядку та умов відбування покарання;
- вчинення проступку, за який його було притягнуто до адміністративної відповідальності;
- більше двох разів протягом місяця допущення прогулів, а також більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця або поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Засуджений до виправних робіт, розшук якого оголошено у зв'язку з ухиленням від покарання, може бути затриманий органом внутрішніх справ за постановою суду на строк до 30 діб.

5 питання. Виконання покарання у вигляді арешту

Особи, засуджені до арешту, відбувають покарання, як правило, за місцем засудження в арештних домах. Засуджений відбуває весь строк покарання в одному арештному домі. Переведення засудженого до арешту з одного арештного дому до іншого допускається у разі його хвороби або для забезпечення його безпеки, а також за інших виняткових (надзвичайних) обставин, що перешкоджають подальшому перебуванню засудженого в даному арештному домі.

Засуджені до покарання у вигляді арешту тримаються в умовах ізоляції з роздільним триманням чоловіків, жінок, неповнолітніх та засуджених, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі.

На засуджених до арешту поширюються правообмеження, встановлені виправно-трудовим законом для осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Засудженим до арешту забороняється:

- придбання продуктів харчування і предметів першої потреби;
- побачення з родичами та іншими особами, за винятком захисників;

- одержання грошових переказів, а також посилок (передач) і бандеролей, за винятком посилок (передач), що містять предмети одягу за сезоном.

Засудженим до арешту надається прогулянка тривалістю до однієї години, а неповнолітнім — до двох годин. За виняткових обставин засудженим до арешту може бути надано право телефонної розмови з близькими родичами.

Адміністрація арештних домів має право залучати засуджених до робіт з господарського обслуговування арештних домів без оплати їхньої праці.

За порушення порядку відбування покарання у вигляді арешту до осіб, засуджених до арешту, може застосовуватися стягнення у вигляді догани чи поміщення в карцер строком до десяти діб.

Особливості відбування арешту військовослужбовцями

Військовослужбовці, засуджені до арешту, відбувають покарання на гауптвахті.

На гауптвахті роздільно тримаються:

- засуджені військовослужбовці офіцерського складу окремо від інших категорій військовослужбовців;

- засуджені військовослужбовці, які мають звання прапорщиків, мічманів, сержантів і старшин, окремо від військовослужбовців рядового складу;

- засуджені військовослужбовці, які проходять службу за призовом, окремо від засуджених військовослужбовців, які проходять службу за контрактом.

Військовослужбовці, засуджені до арешту, направляються на гауптвахту для відбування арешту в десятиденний строк після одержання розпорядження суду про виконання вироку.

Порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями визначаються цим Кодексом, нормативно-правовими актами Міністерства оборони України, а також правилами відбування кримінальних покарань засудженими військовослужбовцями.

Час відбування арешту до загального строку військової служби і вислуги років для присвоєння чергового військового звання не зараховується.

Під час відбування арешту засуджений військовослужбовець не може бути представлений до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, звільнений з військової служби, крім випадків визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я.

Засудженим військовослужбовцям під час відбування арешту виплачується оклад за військове звання.

За сумлінну поведінку і ставлення до військової служби до засуджених військовослужбовців можуть застосовуватися заходи заохочення у вигляді подяки, дострокового зняття раніше накладеного стягнення чи зарахування часу відбування арешту в загальний строк військової служби повністю або частково.

За порушення порядку відбування покарання до засуджених військовослужбовців можуть застосовуватися заходи стягнення у вигляді

догани чи переведення в одиночну камеру на строк до десяти діб.

Правом застосування заходу заохочення у вигляді зарахування часу відбування арешту до загального строку військової служби користується начальник гарнізону. Правом застосування інших заходів заохочення і стягнення користуються військовий комендант і начальник гарнізону.

6 питання. Виконання покарання у вигляді обмеження волі

Особи, засуджені до обмеження волі, відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах відкритого типу (далі — виправних центрах), як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх постійного місця проживання до засудження. Особи, яким обмеження волі призначено відповідно до ст. 82 КК України, можуть відбувати покарання у дільницях соціальної реабілітації при виправно-трудових колоніях.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані сприяти адміністрації виправних центрів у трудовому і побутовому влаштуванні засуджених.

Управління (відділи) Державного департаменту України з питань виконання покарань в Автономній Республіці Крим, областях, місті Києві та Київській області за погодженням з органами місцевого самоврядування визначають межі виправних центрів.

Особи, засуджені до обмеження волі, прямують за рахунок держави до місця відбування покарання самостійно. Кримінально-виконавча інспекція згідно з вироком суду вручає засудженому припис про виїзд до місця відбування покарання. Якщо особи, засуджені до обмеження волі, знаходяться під вартою, то вони звільняються зі слідчого ізолятора після набрання вироком законної сили. Адміністрація слідчого ізолятора вручає засудженим припис про виїзд до місця відбування покарання. Не пізніше трьох діб з дня одержання припису засуджений зобов'язаний виїхати до місця відбування покарання і прибути туди відповідно до вказаного в приписі строку.

З урахуванням особи та інших обставин справи суд може направити засудженого до обмеження волі, який знаходиться до набрання вироком законної сили під вартою, до місця відбування покарання у порядку, встановленому для осіб, засуджених до позбавлення волі. У цьому випадку засуджений звільняється з-під варти при прибутті до місця відбування покарання.

Засуджений, який ухиляється від одержання припису про виїзд або не виїхав у встановлений строк до місця відбування покарання, затримується кримінально-виконавчою інспекцією для встановлення причин порушення порядку прямування до місця відбування покарання.

У разі невіізду без поважних причин кримінально-виконавча інспекція направляє затриманого до місця відбування покарання в порядку, встановленому для засуджених до позбавлення волі.

У разі неприбуття засудженого до місця відбування покарання оголошується його розшук. Після затримання засуджений направляється до місця відбування покарання в порядку, встановленому для засуджених до позбавлення волі.

Строк покарання обчислюється з дня прибуття і постановки засудженого на облік у виправному центрі.

У строк покарання за правилами, передбаченими у ст. 72 Кримінального кодексу України, зраховується час попереднього ув'язнення, а також час прямування під вартою з виправно-трудоної колонії до виправного центру у разі заміни невідбутої частини покарання у вигляді позбавлення волі обмеженням волі.

У строк покарання за мотивованою постановою начальника виправного центру не зраховується час самовільної відсутності на роботі або за місцем проживання понад одну добу.

Засуджені до обмеження волі залучаються до праці, як правило, на виробництві виправних центрів, а також на договірній основі на державних або інших форм власності підприємствах, за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою.

Праця засуджених до обмеження волі регулюється законодавством про працю, за винятком правил прийняття на роботу, звільнення з роботи, переведення на іншу роботу. Переведення засуджених на іншу роботу, зокрема в іншу місцевість, може здійснюватися власником підприємства або уповноваженим ним органом за погодженням з адміністрацією виправного центру.

Засуджені можуть залучатися без оплати праці тільки до робіт з благоустрою гуртожитків і прилеглих до них територій. Ці роботи засуджені виконують, як правило, в порядку черговості у неробочий час тривалістю не більше двох годин на тиждень. Засудженим незалежно від усіх відрахувань належить виплачувати не менш як п'ятдесят відсотків загальної суми заробітку.

Адміністрація виправного центру веде облік засуджених, роз'яснює порядок і умови відбування покарання, організовує трудове і побутове влаштування засуджених; забезпечує додержання умов праці засуджених, порядку та умов відбування покарання; здійснює нагляд і заходи попередження порушень порядку відбування покарання; провадить із засудженими виховну роботу; застосовує встановлені законом заходи заохочення і стягнення; здійснює роботу щодо підготовки засуджених до звільнення.

Власник підприємства або уповноважений ним орган за місцем роботи засуджених до обмеження волі зобов'язаний забезпечувати їх залучення до суспільно корисної праці з урахуванням їх стану здоров'я та, по можливості,

спеціальності, організувати первинну професійну підготовку і створювати необхідні побутові умови.

Про запізнення засудженого на роботу та його відсутність на роботі з невідомих причин власник підприємства або уповноважений ним орган зобов'язаний негайно повідомити адміністрацію виправного центру.

Власнику підприємства або уповноваженому ним органу, на яких працюють засуджені, забороняється звільняти їх з роботи, крім таких випадків:

- звільнення від відбування покарання на підставах, передбачених Кримінальним кодексом України;

- переведення засудженого на роботу на інше підприємство або для подальшого відбування покарання до іншого виправного центру;

- набрання законної сили вироком суду, за яким особа, що відбуває покарання у вигляді обмеження волі, засуджена до позбавлення волі;

- неможливість виконання даної роботи за станом здоров'я.

Засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Стосовно осіб, які самовільно залишили місця обмеження волі або злісно ухиляються від робіт, або систематично порушують громадський порядок чи встановлені правила проживання, адміністрація виправного центру направляє прокурору матеріали для вирішення питання про притягнення засудженого до кримінальної відповідальності.

6. Питання для підготовки до екзамену 7 семестр

1. Поняття кримінального права, його предмет, методи та завдання.
2. Система кримінального права України.
3. Наука кримінального права, зміст та завдання.
4. Поняття кримінальної відповідальності.
5. Момент виникнення та припинення кримінальної відповідальності
6. Форми реалізації кримінальної відповідальності.
7. Поняття кримінального закону, його значення та основні риси.
8. Джерела кримінального права України.
9. Структура кримінального закону. Диспозиція і санкція та їх види.
10. Чинність кримінальних законів у просторі.
11. Територіальний принцип чинності кримінального закону.
12. Принцип громадянства та універсальний принцип дії кримінального закону.
13. Чинність кримінального закону в часі (принципи, поняття часу вчинення злочину, зворотна сила).
14. Поняття злочину та його ознаки.
15. Відмінність злочинів від інших правопорушень.

16. Класифікація злочинів.
17. Поняття складу злочину та його значення.
18. Види складів злочинів.
19. Кваліфікація злочинів (поняття та значення).
20. Поняття об'єкта злочину та його структура.
21. Предмет злочину.
22. Класифікація об'єктів злочинів.
23. Родовий та видовий об'єкти злочинів (поняття, значення).
24. Безпосередній об'єкт злочину (поняття, значення).
25. Об'єктивна сторона складу злочину (поняття, ознаки).
26. Суспільно небезпечні наслідки та їх види.
27. Матеріальні та формальні склади злочинів.
28. Причинний зв'язок та його кримінально-правове значення.
29. Триваючі, продовжувані та складні (складені) злочини.
30. Спосіб, знаряддя та засоби вчинення злочину.
31. Місце, час, ситуація вчинення злочину.
32. Поняття суб'єкту злочину
33. Ознаки суб'єкту злочину
34. Суб'єктивна сторона складу злочину (поняття, ознаки).
35. Стадії вчинення умисного злочину (поняття, види).
36. Закінчений злочин, момент закінчення окремих видів злочинів.
37. Готування до злочину.
38. Замах на злочин.
39. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця.
40. Співучасть у злочину (поняття, об'єктивні та суб'єктивні ознаки).
41. Форми співучасті.
42. Види співучасників.
43. Особливості кваліфікації дій співучасників та призначення їм покарання.

Питання для підготовки до заліку

8 семестр

1. Повторність злочинів та її різновиди.
2. Сукупність злочинів.
3. Рецидив злочинів.
4. Поняття, види обставин, що включають злочинність діяння.
5. Необхідна оборона та умови її правомірності.
6. Крайня необхідність.
7. Звільнення від кримінальної відповідальності
8. Суть і мета покарання.
9. Перелік основних і додаткових покарань.
10. Система покарань
11. Позбавлення волі (характеристика).
12. Виправні роботи (характеристика, відповідальність за ухилення від

- відбування цього покарання).
13. Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю (характеристика).
 14. Штраф, як міра покарання (характеристика).
 15. Конфіскація майна (характеристика).
 16. Загальні начала призначення покарання.
 17. Призначення покарання за сукупністю злочинів.
 18. Призначення покарання за кількома вироками.
 19. Види звільнення від покарань.
 20. Звільнення з передачею особи на поруки трудовому колективу чи громадській організації.
 21. Звільнення від подальшого відбування покарання (підстави, умови, порядок).
 22. Поняття судимості.
 23. Погашення судимості.
 24. Зняття судимості
 25. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування
 26. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.
 27. Примусові заходи виховного характеру.
 28. Кримінальне право Франції та Німеччини.
 29. Кримінальне право Англії та США
 30. Кримінальне право Росії.
 31. Класична школа кримінального права.
 32. Антропологічна школа кримінального права.
 33. Соціологічна школа кримінального права.

Список рекомендованої літератури Нормативно-правова

1. Конституція України, прийнята 28.06.1996.
2. Кримінальний кодекс України прийнятий у 2001 р.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України, прийнятий у 2001 р.

Додаткова література

1. Бажанов М.І., Сташис В.В. Кримінальне право України. - К.- Х.: "ЮРІНКОН-ІНТЕР", 2003. – 265с.
2. Браткін Я.М. Основні питання загального складу злочину. К., 1964. – 312с.
3. Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України. Львів, 1992. – 224с.
4. Копейчиков В.В. Правознавство. К.: "Юрінком-інтер", 2002. – 736с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. Закладів освіти /М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та

- ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. - Київ - Харків: Юрінком Інтер - Право, 2002. – 416с.
6. Музика А.А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. К., 1997. – 227с.
 7. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. К: 1999. – 116с.
 8. Панов Н.И. Способы совершения преступления и уголовная ответственность. - Х.: 1982. – 219с.
 9. Тацій В.Я. Объект и предмет преступлений. Х.: 1988. – 186с.

Анатолій Іванович Василенко

Навчальний посібник
„КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО”

(для студентів економічних спеціальностей)
Українською мовою

Підписано до друку . Формат 60×84 1/16. Ум. друк. арк. 10,0.
Друк лазерний. Замовлення № . Тираж 30 прим.

Надруковано в Видавничому центрі КП ДВНЗ „ДонНТУ”